

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG 1995

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1995

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 82

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT
1995

Bestyrelsen:

- Lektor Jørgen From Andersen, (kasserer), Suserupvej 55, Broby,
4180 Sorø. Tlf. 53 64 83 62.
- Sparekassedirektør Preben V. Andersen, (formand),
Dalsgaardsvej 72, 4250 Fuglebjerg. Tlf. 55 45 37 73.
- Gårdejer Helge Christiansen, (næstformand),
Glenhøjgård, Bildsøvej 29, Bildsø, 4200 Slagelse. Tlf. 53 54 75 11.
- Museumsinspektør Kirsten Henriksen, Køgevej 41, 4100 Ringsted.
Tlf. 53 61 94 04.
- Overlærer Bent Heegaard, Bødstrupvej 63, Sørbymagle, 4200 Slagelse. Tlf. 53 54 54 36.
- Produktionsmester Helge Jensen, Frederikshåb, Alstedvej 81, 4173 Fjenneslev
Tlf. 53 64 81 44
- Lærer Ole G. Nielsen, Knurvanggard, Lundforlundvej 8,
Lundforlund, 4200 Slagelse. Tlf. 53 58 40 16.
- Graver Finn Pedersen, Erdrupvej 1C, 4242 Boeslunde. Tlf. 53 54 02 51.
- Museumsinspektør Margit Baad Pedersen, (sekretær),
Skuderløsevej 30, Bråby St., 4690 Haslev. Tlf. 53 82 64 76
- Teknisk assistent Kurt Rehder, Knivkærvej 72, 4220 Korsør. Tlf. 53 58 00 31.
- Museumsinspektør Helge Torm, Fru Ingesvej 8, 4180 Sorø. Tlf. 53 63 25 47.

Foreningens adresse:

Broby gamle Skole, Suserupvej 55, Broby, 4180 Sorø. Tlf. 53 64 83 62.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af: Helge Christiansen, Ole G. Nielsen, Margit Baad Pedersen og Helge Torm.

Ansvarlig redaktør: Ole G. Nielsen, Knurvanggard, Lundforlundvej 8, 4200 Slagelse,
Tlf. 53 58 40 16 eller 53 58 41 06.

Bidrag til næste årbog må være redaktøren i hænde senest 31. marts 1995. Hvis intet andet er aftalt, afleveres manuskripter maskinskrevet og uden nævneværdige rettelser. Manuskripter kan også afleveres på diskette, dog efter nærmere aftale. I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til det efterfølgende år.

Indhold

Søfart og havneadministration i Korsør og Skælskør ca. 1740-1800	7
<i>Af Jørgen Mikkelsen</i>	
Datering af Dronning Agnes' kalkmalerier i krydshvelvingen i Sct. Bendts kirke i Ringsted	53
<i>Af Erik Stengard</i>	
Under kirkens disciplin (Antegnelser fra Øster Flakkebjerg herred)	62
<i>Af Erling Petersen</i>	
Kampen om Christian Madsens sjæl forviklinger omkring et selvmord i Sneslev	76
<i>Af Jens Christian Mohr</i>	
Nye bøger - udgivet i 1994	79
<i>Af Ole G. Nielsen</i>	
Årsberetning	85
Driftsregnskab fra 1/10 1993 til 30/9 1994	87
Nye medlemmer pr. 30/4 1995	88
Tilbud til medlemmerne	88
Love for Historisk Samfund for Sorø Amt	89
Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt.....	89

Søfart og havneadministration i Korsør og Skælskør ca. 1740-1800

Af Jørgen Mikkelsen

Havnene og den centrale administration

1700-tallet er ofte blevet beskrevet som en udpræget krisetid for de danske købstæder i almindelighed og for deres havne i særdeleshed.¹⁾ Men det er lidt uklart, om det virkelig stod langt værre til med havnene i 1700-tallet end i 15-1600-årene, eller om vi blot har bedre kildebelæg for forholdene i den senere periode. Der er dog næppe tvivl om, at den sandflugt, der plagede kystområderne i 1700-tallet, har medvirket betydeligt ved tilstopningen af mange havne.²⁾

Et nok så stort problem var det at rejse penge til den nødvendige vedligeholdelse af havneanlæggene. De fleste steder bestod havnen kun af simple trækonstruktioner, der let gik i forrådnelse, og det var derfor nødvendigt med hyppige istandsættelser. I de fleste købstæder var havneindtægterne meget beskedne; almindeligvis drejede det sig blot om en del af den såkaldte *accise*, der blev opkrævet af skibenes drægtighed og af visse ind- og udførte varer.³⁾ Centraladministrationen modtog da også en lang række ansøgninger om økonomisk støtte til forbedring af de enkelte havne. Men i København var holdningen gennem det meste af århundredet temmelig kølig. Man ytrede måske nok forståelse for de lokale ønsker, men var dog - som Rentekammeret (datidens "finansministerium") formulerede det i en forestilling til kongen i 1747 - primært "betænkt paa, at see Eders Majestæts Casse saa vidt mueligt... for saadan Udgjvt forskaanet".⁴⁾

I Christian d. 6's regeringstid opnåede havnespørgsmålet en væsentligt højere prioritet hos de centrale myndigheder. Dette kom i første omgang til udtryk i Norge.⁵⁾ Også her lod meget tilbage at ønske, fremgår det af en redegørelse fra 1731, forfattet af lodskaptajnen ("overlodsens") for det søndenfjeldske Norge. Således var mange havne forurenede med udkastet ballast og med savflis, der var ført ud med elvene. Den kritiske rapport dannede baggrund for, at kongen i 1735 udsendte en epokegørende forordning om det norske havnevæsen. Den pålagde alle havnebyer at indføre en havnekommission (med lodskaptajnen, magistraten og en lokal sømand som medlemmer) til at føre tilsyn med havnen og at udarbejde en beskrivelse af dens tilstand med forslag til forbedringer. Forordningen bestemte også, at der skulle udnævnes en havnefoged i hver by. Han skulle påse, at der ikke blev kastet

Grev Frederik Danneskiold-Samsøe (1703-70) var chef for Sjøetaten i årene 1735-46 og gjorde en stor indsats for at forbedre flådens organisation og økonomi. I 1739 og 42 fik han det overordnede ansvar for alle havnesager i Danmark og Norge, og i 1746 blev han leder af det nyoprettede General Landets Havne Commission. Men efter kongens død samme år faldt han i unåde, og han trak sig herefter tilbage til sit gods. I 1760 vendte han tilbage til det administrative liv, idet han blev udnævnt til amtmand for Sorø og Ringsted amter samt overhofmester ved Sorø Akademi. Frederiksborg museums billedarkiv.

ballast eller andet affald på utilladelige steder og i det hele taget sørge for god orden i havnen. Desuden fik han til opgave at oplodde havnen to gange om året og give indberetning herom. For at motivere havnefogederne til en god indsats blev det besluttet, at de skulle modtage 1/3 af de bøder, der måtte blive opkrævet for overtrædelser af forordningen.

Mange af de opmålinger, der blev foretaget i de følgende år, gav et meget mistrøstigt billede af havnenes tilstand. I 1737 indstillede statholderen derfor til kongen, at der blev indført en særlig afgift af visse ind- og udførte varer. Provenuet skulle gå til en fælles havnekasse til finansiering af det nødvendige udstyr til opmudring. Statholderen bemærkede i denne forbindelse, at en stadig tilmudring ville være til ubodelig skade for handelen, for "En slet Havn faaer og alle Tider mindre Søgning". Forslaget blev taget til følge, og året efter blev der udsendt et kongeligt reskript om afgifter i de søndensfjeldske havne. I 1754 blev der indført en tilsvarende ordning for de nordensfjeldske havne.

Ønsket om at bringe havnevæsenet i bedre stand og derved forbedre vilkårene for handelen lå også bag Christian d. 6's beslutninger i 1739 og 1742

om at samle centraladministrationens behandling af alle monarkiets havne- og færagesager hos Søetatens dynamiske chef Frederik Danneskiold - Samsøe. I 1743 indsamlede han en lang række oplysninger om de danske havnes, broers og færgesteders tilstand og økonomi.⁶⁾ Den 4.2.1746 blev kronen sat på værket: der blev oprettet en "General Landets Havne Commission" med overordnet ansvar for alle havne, fjorde, åer, offentlige broer og kanaler m.v. i Danmark, Norge og Slesvig-Holsten. Danneskiold-Samsøe blev den naturlige leder af kommissionen.

Kommissionens første opgave var at udarbejde udkast til en forordning om dansk havnevæsen. Forordningen, der så dagens lys d. 11.3.1746, er tydeligt inspireret af de norske bestemmelser fra 1735 og 1738, der allerede havde givet gode resultater. Hidtil havde de danske havne været administreret af de lokale magistrater, men nu skulle der indrettes havnekommissioner, hvor en købmand og to søvante borgere fik sæde sammen med et medlem af magistraten. Kommissionerne skulle gennemføre en opmåling og oplodning af havnene, overveje evt. forbedringer og indsende forslag til nye afgifter. Forordningen indeholder også en lang række adfærdsregulerende bestemmelser; fx. måtte købstadsborgerne ikke længere reparere privat bolværk uden først at have indhentet tilladelse fra den lokale havnekommission. Ligeledes blev det påbudt at ansætte havnefogeder, og der er klare direktiver for deres opgaver. Sidst, men ikke mindst, blev der indført et havnemester-embede. Havnemesteren fik til opgave at drage rundt og inspicere havne og deltage i møder med havnekommissionerne. Ved tilbagekomsten til København skulle han aflægge rapport for General Landets Havne Commission. Havnemesterens opgaver svarede med andre ord nogenlunde til de norske lodskaptajners.⁷⁾

General Landets Havne Commission gik straks i gang med at indsamle oplysninger om havnene overalt i landet, og havnemester Wigant blev herefter sendt på rundrejse til de 7 havne, der formodedes at have mest brug for hjælp. I enkelte tilfælde blev det også til en intensiv brevveksling mellem General Landets Havne Commission og en lokal havnekommission. Men som helhed blev resultaterne meget små. For efter kongens død lykkedes det nogle af Danneskiold-Samsøe's mange fjender at fælde ham. Og efter, at kommissionens stærke lederskikkelse var blevet afskediget, synes den lidt efter lidt at være blevet offer i en magtkamp med Rentekammeret. Den 23.10.1747 udsendte den nye konge, Frederik d. 5, en forordning, der ophævede General Landets Havne Commission og alle bestemmelser i den kun godt 1½ år gamle havneforordning. Den overordnede havneadministration blev henlagt til Rentekammeret - i militære anliggender dog Admiralitets- og Kommissariatskollegiet - og havnemester-embedet blev nedlagt.⁸⁾

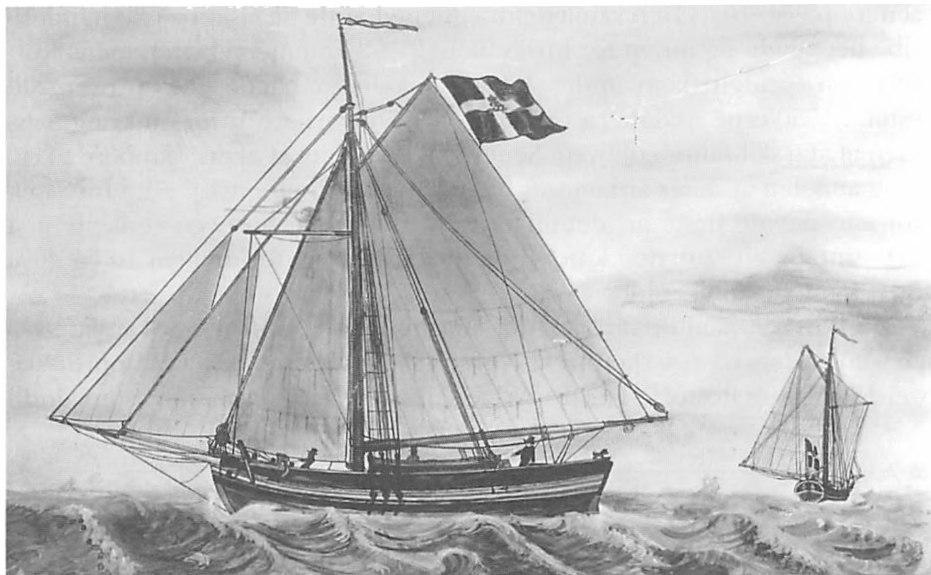
Tilsyneladende tog de centrale myndigheder først en menneskealder senere initiativ til på ny at gøre en samlet indsats for de danske havne. Havnevæsenet sorterede nu under Generaltoldkammeret, og dette kammer foran-

staltede i 1774 en landsdækkende undersøgelse i stil med den, som General Landets Havne Commission havde gennemført.⁹⁾ Resultatet var lige så forstemmende, men konklusionen blev en ganske anden. I Generaltoldkammerets forestilling til kongen - der i øvrigt først blev afleveret i 1781 - gjorde kammeret opmærksom på, at der ikke nødvendigvis var nogen snæver sammenhæng mellem en god havn og god byøkonomi. Ja, man hævdede endog, at selv hvis alle havne blev bragt i perfekt stand, ville ikke alle byer kunne blive blomstrende handelsstæder; "thi dertil ere Stæderne i saa lidet et Land alt for mange, og Varene ... for faae Slags". Kalundborg blev fremhævet som et eksempel på en by, der klarede sig dårligt trods en "meget ypperlig Havn". Til gengæld havde Randers betragtelig inden- og udenrigshandel, selv om det var umuligt at besejle byen med større fartøjer, så alle varer måtte omlades til pramme eller vogne 1½ mil fra byen. Kammeret bemærkede også, at selv de købstæder, der havde de sletteste havne, dog havde lejlighed til ind- og udskibning, hvad "mangen en florerende Landstad i Tydskland, Frankerig, og Andre Steder forgjæves vilde ønske sig". Til at afsætte manufakturer og fabrikvarer (dvs. mindre og lettere varer) "kunde endog maadelige Havne være gandske beqvemme". Og hvad de tungere og mere besværlige produkter såsom korn, fedevare og brænde angik, kunne meget ind- og udføres "ved Proprietairenes Grunde", altså gennem småhavne på de enkelte godser.¹⁰⁾ Generaltoldkammeret fandt derfor ingen grund til, at staten engagerede sig økonomisk - gennem lån eller gaver - i mere end en halv snes danske provinshavne. Ved udvælgelsen blev der bl.a. lagt vægt på geografisk spredning (kammeret ønskede at etablere en eller flere hovedhavne i hver landsdel) samt købstædernes driftighed og "de omkringliggende Landstræknings Trang til exportation af deres Producter".

Generaltoldkammerets forslag fik kongelig tilslutning, og det blev besluttet at nedsætte en kommission til at overveje sagen nærmere i detaljen. Men kommissionen blev aldrig etableret, og de næste 15 år foretog de centrale myndigheder sig stort set intet på havneområdet. Først da Poul Løvenørn i 1797 blev udnævnt til Generaltoldkammerets konsulent i havne- og frysager, kom der gang i sagerne. Men herom senere.

Søfart og vareomsætning i Korsør og Skælskør

Efter denne gennemgang af udviklingen på landsplan må det være på tide at se nærmere på de konkrete forhold i Korsør og Skælskør. I 1700-tallet var Korsør en mellemstor købstad med 12-1300 indbyggere, mens Skælskør mere beskedent holdt sig på 5-600. I modsætning til Skælskør har Korsør direkte adgang til havet, og Korsør har da formentlig også altid haft et stærkere maritimt præg end lillebroderen mod syd. I en indberetning fra 1744 gav amtmanden denne malende beskrivelse: "Indvaanerne i Corsøer ... ere vel som andre landets Indbyggere Sygdomme undergivne, dog mestendeelen haarde folk i henseende til deres Natur og opfødsel, af hvilke de fleste elsker det

Jagten "De fire Brødre" (bygget i Marstal 1795) er en typisk repræsentant for de handelsskibe, der besejlede Korsør og Skælskør i stort tal i årene omkring 1800. Skibsportrætter som dette er ikke den store kunst, men de er præcise m.h.t. tekniske detaljer, og så får man præsenteret skibet fra to vinkler. Trods den friske vind er de tre søfolk iført deres stiveste puds. Bemærk også skibshunden! Handels- og søfartsmuseet på Kronborg, SR-466:46.

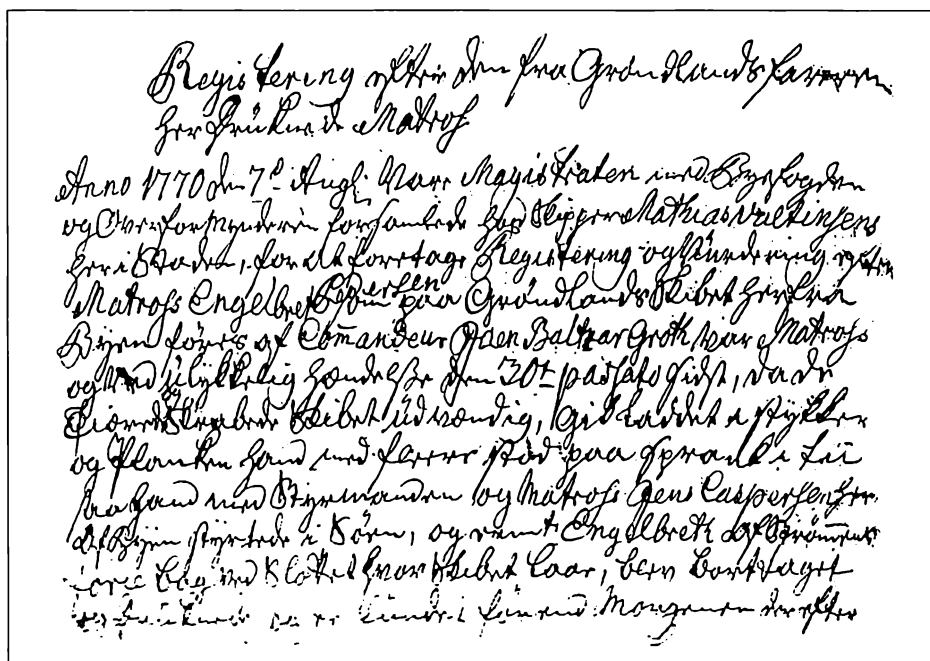
Vaade og Vandet, eller det som kommer af Vandet, forarbejdes i og med Vandet; Og intet urimeligt, siden de ernære sig af Vandet, over Vandet og ere omringede af Vandet."¹¹⁾

Told- og acciseregnskaberne kan kaste lys over omfanget og karakteren af de to byers søfart i anden halvdel af 1700-tallet.¹²⁾ Korsør havn blev årligt anløbet af 100-200 handelsfartøjer - enkelte år dog et pænt stykke over 200. I Skælskør lå besejlingen fra 1750 til ca. 1780 næsten altid på 60-100 skibe, herefter normalt 100-150. Den gennemsnitlige drægtighed af de ankomne fartøjer voksede også i Skælskør; indtil 1780 lå den ofte helt nede på 4-5 kommercælæster; herefter kom den op på 6-9 og omkring 1790 lidt over 10 læster. Så medens de anløbende fartøjer før 1780 ofte kun havde en samlet drægtighed på 3-500 læster pr. år, kom tallet efter 1780 sjældent under 1000 - og undertiden helt op omkring 2000 - læster. Der kan ikke iagttages nogen tilsvarende udvikling for Korsør. Her lå den samlede drægtighed af ankomne fartøjer gennem hele perioden 1750-1800 på 1000-2200 (især 1500-2000) læster pr. år. Selv i 1780'erne og 90'erne kom der dog relativt langt flere større fartøjer - det vil her sige skibe på mere end 10 læster! - til Korsør end til Skælskør.

Gennem det meste af perioden var 7-11 handelsfartøjer hjemmehørende i Skælskør. I Korsør lå det tilsvarende tal i 1750'erne og 60'erne på omkring 20

- senere på ca. 10.¹³⁾ Den samlede drægtighed af de Skælskør-ejede handels-skibe bevægede sig inden for intervallet 40 - 90 kommercelæster; mens Korsør-flåden sjældent kom under 100 og enkelte år nåede lidt op over 200 læster. I 1750'erne stod de ca. 20 skipperne i Korsør flere år for omkring halvdelen af alle skibsanløb til byen. Senere faldt antallet af aktive skipperne til ca. 10 og andelen af deres ankomster til 20-25%. I acciseregnskaberne fra Skælskør kan der de fleste år identificeres 5-10 skipperne fra byen (enkelte år i 1770'erne og 80'erne dog kun 3), og de tegnede sig for mellem 10 og 40% af det samlede antal anløb.

Langt over 90% af de fartøjer, der aflagde besøg i Korsør og Skælskør, var stået ud fra en havn i Danmark, Norge, Slesvig-Holsten eller de nordtyske byer Lübeck og Rostock. For de øvrige skibe lå afgangshavnen næsten altid i

*Regis Lereng og Køn den fra Grønlands Kompani
for Grønlands Matros*

*Año 1770 den 7. Høij. Maas Majis Fæden ind. Begyndelsen
og Omskiftningen i den gamle og Skiffermatrosverksteds
Erri Skibet, den 14. dages Registering og færdigning og den
Matros Engelbreth Pedersen fra Grønlands Skibet
Bjerg Løvs og Comandeur Pæen Baltzar Groth, naar Matros
og Matros Løjtnant Gørdal den 20. påfølgende, naar
Comandeur Skibet Tid søndag, gik ud på en rejse
og fløimten den med Læst og med en god Læst
Med den nye Bjergmanden og Matros Jens Casper Jensen
af Bjergmanden i København, og naar Engelbreth
Larsen og Skibet fra Skibet Læst, den 20. dages
den 20. dages den 20. dages den 20. dages*

D. 30.7.1770 var Grønlandskompagniets hukkertgalease netop vendt hjem til Korsør efter sin første sejlads. Skibet, der lå bag ved fæstningen, var ved at blive tjænt og skrabelt udvendigt, da den planke, som styrmanden og to matroser stod på, gik i stykker. To af søfolkene reddede sig i land, men den tredje - matros Engelbreth Pedersen - blev ført bort af den stærke strøm og først fundet næste morgen. Skibets kaptajn, der - ligesom den afdøde matros og flere af de andre besætningsmedlemmer - stammede fra Rømø, gjorde en uge senere over for skifteretten rede for de få ejendele, som Pedersen havde efterladt sig. Den samlede værdi blev opgjort til 17 rd 12 skill. Heri indgik dog ikke "1 Guld Hals Knæp og 1 par Sølv Knæ Spænder, som hand gemeenlig bar i en liden Pung hos sig". Pungen var nemlig forsvundet under ulykken. Efter skiftesagen drog kaptajnen tilbage til Rømø (de andre besætningsmedlemmer var allerede taget afsted), og besætningen kom formentlig først tilbage næste forår, da den nye grønlandssæson stod for døren. Korsør byfoged, Skifteprotokol 1768-72, s. 146ff.

det indre Østersø-område, dvs. Wismar, Danzig, Königsberg, Libau, Riga, Nystad (Finland), Kalmar m.v. Men det hændte da - med års mellemrum - at Korsør fik besøg af et skib, der var udgået fra en havn i England, Holland eller Frankrig. Det må heller ikke overses, at enkelte Korsør-købmænd havde engagementer langt uden for den hjemlige andedam. I 1768 blev der oprettet et såkaldt Grønlands-kompagni i Korsør. Kompagniet - med storkøbmand Rasmus Langeland i spidsen - byggede året efter en hukkertgalease på 67 kommercelæster. Skibet gik de næste 3 somre på sælfangst i de grønlandske farvande, og hvert år i juli-august vendte det tilbage med 2-900 stk. sælskind samt evt. spæk og fiskebarder.¹⁴⁾

Langeland tilhørte også den snævre kreds af storkøbmænd (fortrinsvis københavner), der formåede at udnytte Danmarks neutralitet under de store krige i 1700-tallet til at overtage en del af den søfart, som de krigsførende landes fartøjer normalt stod for. Således drog den 41 kommercelæster store brigantine Emanuel på rejse til Frankrig, England og Middelhavsområdet under "Kolonikrigen" 1756-63. Skibets kaptajn Christen Stude døde under et togt i 1759 og blev begravet i Gibraltar.¹⁵⁾

En anden af byens storkøbmænd, Marcus Lauritzen, købte i 1782 en brigantine, "Fortuna", på 69 kommercelæster. Den blev året efter sendt på togt til Vestindien og var siden flere gange på rejse i Middelhavsområdet.¹⁶⁾

For både Korsør og Skælskør er der bevaret vareregistre over den søværts ind- og udførsel for en række år, men desværre foreligger der kun tal for begge byer i perioden 1752-56.¹⁷⁾ Registrene viser, at begge byer havde kornprodukter som langt den vigtigste eksportvare.

Korsør var i 16-1700-tallet opmagasineringssted for skattekorn. Den imponerende magasinbygning på fæstningsområdet er et minde om denne tid. Bygningen kunne rumme 6-7000 tdr. korn, og mange år blev der afskibet 8-10.000 tdr. (eller mere) herfra. Aftagerne var først og fremmest hæren og flåden, men i tilfælde af misvækst kunne magasinkorn også anvendes til at undgå hungersnød hos civilbefolkningen.

Hvis vi ser bort fra magasinkornet, kunne Korsør i årene 1752-56 præstere en total eksport af kornprodukter (incl. malt) på i gennemsnit ca. 37.000 tdr. mod Skælskørs ca. 8900 tdr. Der er markante udsving fra år til år (Korsør eksporterede således godt 46.000 tdr. i 1753, men kun knap 24.000 tdr. i 1756), men stor overensstemmelse mellem udviklingsforløbet for de to byer. Korsør havde altså en langt større eksport end Skælskør - til trods for, at Korsørs "kerneopland" (Tårnborg, Vemmelev og Boeslunde sogne) var ret så beskedent og, at kornproduktionen var meget begrænset på Halsskov, der for det meste bestod af græsningsområder. Imidlertid havde mange Korsør-købmænd handelsforbindelser til godsadministratorer og andre kornsælgere i en større del af Vestsjælland - ikke mindst i egnen omkring Slagelse.¹⁸⁾

Desværre er det ikke muligt at undersøge Korsørs samlede korneksport efter 1764. Derimod kan vareregistre fra Skælskør 1796 og 98 oplyse, at byen

182		Transport		24 7/2	
29	<p>Skibet <i>J. 24de Augusti</i> Hjeppe Hans Møller af Korsør, kommand fra Mandahl og indførte Norsk Træ 12te hest. fri Fugten 12te hest. 12 hest. - - - 18</p>				
30	<p>Christen Kruuse af Korsør, kommand fra ibid. murs. Murssten, fra i Flensborg og faldt Saanden 1/2 hest. - - - 1</p>				
31	<p><i>J. 25de Dels</i> Hjeppe Pouel Pedersen af Skælskør, kommand fra Bandholm og faldt Saanden 1/2 hest. - - - 1</p>				
32	<p><i>J. 1de Septembris</i> Hjeppe Lars Hansen Graft Lign, kommand fra Lübeck og indførte Fra Hr. Peder Hartwigsen Wilken fra ibid. 1 hest og 12 tønder af kornvildt 13te 11te 15te hest 6te 6 hest jern gryder 2te og anden varer af mursten 31de 2te 12te f . . . 15te Fugten 1/2 hest - - - 10te</p>				47 ^{te}

Et typisk uddrag fra Skælskørs accisereregnskaber 1750. D. 22.8 kom Korsør-skipperen Hans Møller med en ladning norsk træ og en anden korsoraner, Christen Kruuse, med mursten fra Flensborg; stenene havde dog først været en tur omkring Korsør. D. 25.8 anløb Skælskør-skipperen Pouel Pedersen med hvede fra Bandholm, og d. 1.9 kom et andet bysbarn, Lars Hansen, fra Lübeck med en række varer i kommission for købmand Wilken i Skælskør. Det drejede sig bl.a. om stenkul, humle og jerngryder. De lyske varer var belagt med vareaccise, og kvantiteterne er derfor udspicificeret. Tømmeret, murstenene og hveden var afgiftsfri, så her er kvanta udeladt. Der blev derimod betalt drægtighedsaccise af alle fartøjerne. Skælskør rådstue, Accisereregnskaber 1750-92.

i hvert af disse år udførte godt 20.000 tdr. kornprodukter ad søvejen; det var ca. dobbelt så meget som de gode år 1751, 1753 og 1754 og 4-5 gange så meget som i 1767 og 1769. Der kan næppe være tvivl om, at den øgede eksport afspejler en klart forøget kornproduktion i Sydvestsjælland, der igen må ses i sammenhæng med nyopdyrkning og udskiftning.

Byg og malt beslaglagde til sammen ca. 80% af korneksporten fra både Korsør og Skælskør. Men hvor Skælskør eksporterede mest i uforarbejdet form, havde Korsør visse år en langt større udførsel af malt end af byg. De to byers malteksport gik næsten uden undtagelse til Norge, og her endte hovedparten af byggen og rugen også. Derimod gik de to byers havreeksport i helt overvejende grad til danske lokaliteter. Sidstnævnte gælder dog ikke for Skælskør 1796 og 1798, hvor Slesvig-Holsten fik broderparten. I det hele taget vok-

sede korneksporten fra Skælskør til hertugdømmerne meget markant i løbet af perioden. I 1750'erne udgjorde den hvert år mindre end 400 tdr., i 1762, 1767 og 1785 lå den på 2-3000 tdr. og i 1796 og 1798 på omkring 10.000 tdr.

Også den øvrige eksport var stærkt præget af landbruget. Det drejede sig bl.a. om grønsager og frugt, ost, smør, flæsk, skind og huder. Endelig gav den omfattende fjerkræavl i Sydvestsjælland sig udslag i en ret så omfattende udførsel af pennefjer - mestendels til Slesvig-Holsten. I perioden 1753-63 eksporterede Korsør i gennemsnit 675.000 pennefjer om året. Skælskør stod ikke meget tilbage. Her lå den årlige eksport i 1750'erne i gennemsnit på ca. 550.000 fjer.

Derimod var eksporten af fisk forbavsende lille. Torsk og ål forekommer kun i et fåtal af vareregistrene og da i meget beskedne mængder. Men nogle år havde de to byer trods alt en samlet udførsel på 2-400 tdr. sild.

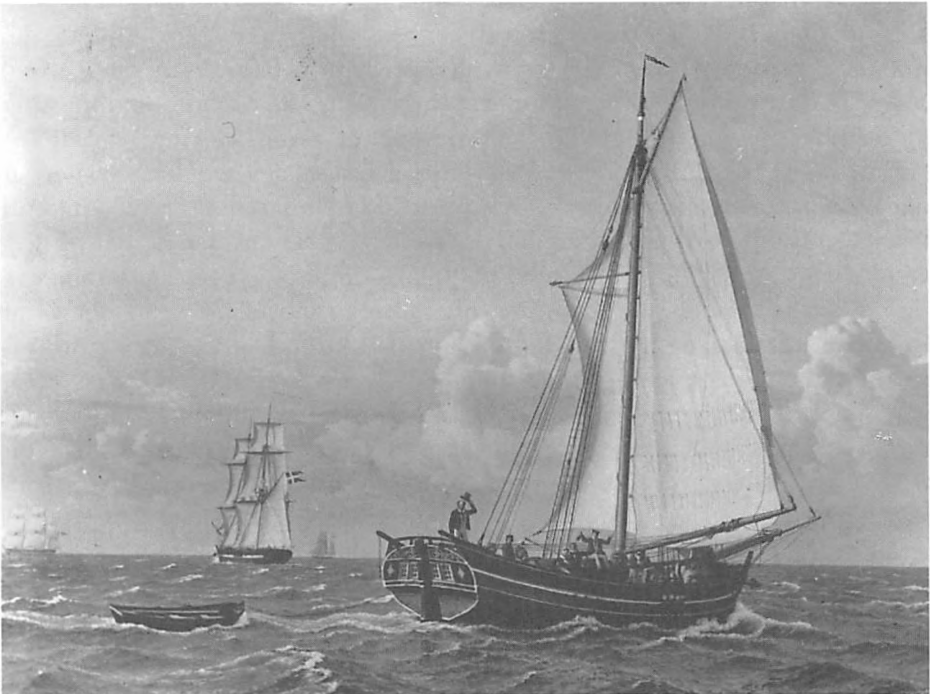
Mens der kun optræder ganske få færdigvarer i eksportlisterne (fra 1752 til 1764 noteres dog hvert år en udførsel på 5-44 dusin hatte fra Korsør!), bestod importsiden af et bredt sortiment af råvarer og forarbejdede produkter. De vigtigste leverandører boede i Norge, København, Flensborg og Lübeck. Fra Norge fik man især tømmer og jernstænger, men også tørflisk, talg, tran, kakkelovne m.m. De københavnske grossister leverede blandt meget andet kolonialvarer, krydderier, tekstiler, stenkul, hør, hamp, brændevin og tjære.¹⁹⁾ Nogle af de samme varer forekom i ladningerne fra Flensborg, men her spillede Lüneburg-salt og isenkram (knive, gaffer, sakse, nåle m.v.) gerne en endnu større rolle. Desuden havde Flensborg en meget betydelig eksport af tag- og mursten, hvilket må ses på baggrund af en omfattende teglproduktion langs Flensborg fjord. Stenene tjente især som ballast i fartøjer, der gik til Sydvestsjælland for at hente korn med henblik på afsætning i hertugdømmerne og i Tyskland. Endelig var importen fra Lübeck i meget høj grad præget af isenkram, tekstiler og andre lidet omfangsrige varer. Det var derfor overordentligt almindeligt, at en skipper fragtede varer for adskillige købere på én gang, og ofte var der købere fra to eller tre købstæder. Som et eksempel kan nævnes, at Korsør-skipperen Ole Jacobsen iflg. byens acciseregnskaber den 6.5.1765 hjemtog varer til 5 købmænd i Korsør, en købmand og en regiment-skvartermester i Slagelse samt to galanterikræmmere i Roskilde.

Tilførslen fra andre danske provinsbyer vejede ikke så tungt i det samlede regnskab. Dog må det bemærkes, at Korsør og Skælskør mange år importerede nogle hundrede tdr. hvede fra Lolland; denne kornsort var endnu meget lidt udbredt i andre dele af Danmark. Fra Århus, Kolding og Horsens kom der bl.a. jyske husflidsprodukter (jydepotter og træsko) samt tobak af Fredericia-fabrikat. Og nogle år foregik der en vis import af nørrejysk kalk via Mariager havn.²⁰⁾

Men den vigtigste indenlandske importvare var helt klart brænde. Store dele af Danmark var i 1700-tallet plaget af mangel på brændsel, og det gik ud over småskove, tørveskær mv. og var en væsentlig baggrund for sandflugten.

Til det skovløse Sydvestsjælland blev der naturligvis hentet brænde fra de store skove omkring Sorø. Men der blev også sejlet store mængder brændsel til søkøbstæderne. I årene 1752-1756 ankom der i gennemsnit 325 favne til Korsør og 84 favne til Skælskør. Mængden varierede meget stærkt fra år til år; i 1760 indførte Korsør således kun 44 favne, og i 1798 kunne Skælskør nøjes med bare 2 favne.

Imidlertid sætter brændebådene et meget stærkt præg på den samlede statistik over anløbne fartøjer, for langt de fleste af disse fartøjer var bittesmå. Som eksempel kan nævnes, at Korsør i 1768 blev anløbet af 63 fartøjer med brænde, og kun få af disse synes at have haft andre varer ombord.²¹⁾ Hovedparten af de brændebåde, der ankom til Korsør i disse år, hørte hjemme på Tåsinge og i Hov på Langeland. Det fremgår ikke, hvor dette brænde stammede fra, men det sydfynske område forekommer unægtelig mest sandsynligt. Vareregistrene fra Skælskør viser derimod, at denne by modtog hovedparten af sit brænde fra udlandet; navnlig synes Pommern at have været en

På færgetur med jagten "Lykkens Prøve" omkring 1830. Hovedparten af de særgesmakker, der blev anvendt på bæltet i 1700-årene, havde en drægtighed på 10-20 kommercelæster, men i mange år havde Korsør en postjagt på bare 8 læster. Den må have været hårdt lastet, når den i efterårs månederne stundom overførte 25 stk. kvæg fra Nyborg til korsør. De større særger kunne transportere mere end 40 kreaturer på én gang. Handels- og søfartsmuseet på Kronborg, SR-1543:50.

vigtig leverandør. Endelig kan det bemærkes, at Norge i mange år leverede en mindre portion birkeved til de to byer.²²⁾

Færgefarten

Der mangler endnu en vigtig brik til billedet af den sydvestsjællandske søfart. Det drejer sig om færgefarten mellem Korsør og Nyborg. I anden halvdel af 1700-tallet var de to færgesteder udstyret med henholdsvis 4 og 6 smakker og lige så mange isbåde samt hver to reservebåde.²³⁾ To af færgesmakkerne havde specielt til opgave at overføre post.²⁴⁾

Ligesom Rentekammeret rådede over en særlig skibbro (havneleje) til at føre magasin Kornet bort, havde færgerne deres egen skibbro (den såkaldte "Gl. bro"); begge disse broer var beliggende på nordsiden af fæstningsområdet. Handelsskibenes havneanlæg, der gik under betegnelserne "Købmandsbroen" og "Ny bro", lå længere mod øst, nemlig for enden af den nuværende Brogade. Færgevæsenet havde så absolut brug for egen bro, for der var mange hundrede færgeafgange hvert år. Dette fremgår af de såkaldte *passagejournaler*, der blev indført i 1759 (se neden for)²⁵⁾. I et tilfældigt valgt år, 1785, klarede de 10 færger i alt 800 dobbeltture, og der blev overført ca. 6500 passagerer, heraf ca. 3750 til Korsør og ca. 2750 til Nyborg. I det første tal indgår imidlertid en række troppetransporter (med 120-160 soldater ad gangen). Hvad de øvrige passagerer angår, var der nogenlunde lige mange, der drog mod øst og vest. På langt de fleste sejlads var der mindre end 10 personer om bord.

Langt mere interessant er det imidlertid, at færgerne blev benyttet til dyretransporter i stor stil. I 1785 blev der overført 5405 stk. kvæg, 1363 lam, 177 svin og mere end 1950 heste fra Nyborg til Korsør. Den anden vej begrænsede dyretransporterne sig til 295 heste! Tallene fra 1785 er blevet sammenholdt med stikprøver fra en række andre år og med toldregnskaberne varesregistre. Det skal indrømmes, at dyretransporterne i 1785 lå over middel (de fleste år blev der overført mellem 3000 og 4500 stk. kvæg), men mønstret er det samme: Praktisk taget al transport af kvæg, lam og svin gik i østlig retning, og det samme var tilfældet med langt de fleste hestetransporter.

Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at transporterne i meget høj grad var koncentreret til efterårsmånederne, især september og oktober. I disse måneder støder man ofte på notitser af denne type: Til Korsør 2 prangere, 46 stude - retur: intet.

Men hvad var da baggrunden for alt dette? Måske er nogle af dyrene blevet afsat på efterårets kvæg- og hestemarkeder eller solgt til forskellige herregårde. Men sandsynligvis er de fleste af dyrene blevet ført til København med henblik på slagting.²⁶⁾ Det kan i denne forbindelse bemærkes, at der også foregik ganske betydelige kvægtransporter fra Århus til Kalundborg, men her lå højdepunktet i maj, og månedsfordelingen var mere jævn. I et tilfældigt år, 1783, blev der fra Århus overført 5840 stk. kvæg. Hertil kom 1257 heste, 323 beder og får samt 920 svin.²⁷⁾

Ven erheraadigst Swilged Accise
i Korsør den 1771, og oplyst med den følger.

1771

Indkomende Væge og Niveaer		Skilling	Pæ	Denar
Januar	4. Agnes Post: Høgh fra Høghen, 1 pragve, den for offher angives, 1 Lte med flæsk til Norden 4 ^{te}	-	-	1/2
	7. Ni Anton Samuelson med bido Agnes Post om K. Lijns fra Høghen 1 pragve med 1/2 Goud Stroslovank 1/2 Stod	-	-	1 1/2
Febr.	11. Agnes Post: Brandt og fra Holsten 1/2 Goud og 1/2 Goud for København	-	-	-
	15. Hans Egg fra Lte fra Karrebærsmünde, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	1
	26. Agnes Post: Peltner fra Høghen til Grev Molltke 1 Lte og 1/2 Goud 1/2 Statue wærdie 10 rd	-	-	5
Marts	9. Agnes Post: Bronsted fra Hamburg, 1/2 Goud og 1/2 Goud 1 Lte med 1/2 Goud for 1/2 Goud	-	-	4
	21. Agnes Post: Bronsted fra Holsten, 1/2 Goud og 1/2 Goud 1/2 Goud wærdie 10 rd	-	-	5
April	7. Agnes Post: Doctus fra Hamburg, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	5
	23. Agnes Post: Peltner fra Hamburg, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	1
Maj	27. Ni Lars Jensen og Færinger fra Schwiborg med 1/2 Goud, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	7
	1. Hans Olsen Lte og 1/2 Goud med 1/2 Goud, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	2
	6. Ni Peter Andersen og Høgh fra Høghen, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	3
	7. Ni Peter Andersen og Høgh fra Høghen, 1/2 Goud og 1/2 Goud	-	-	10

Korsørs placering på postruten København - Hamborg sætter sig visse spor i acciseregnskaberne. For den agende post medbragte en del bestillingsvarer fra Hamborg og Holsten, og undertiden er modtagerens navn også ført til bogs. D. 26.1.1771 havde postmester Peltner således "1 Afstegning af F5te Statue wærdie 10 rd" samt en æske med havefrø og 10 pd røget kød med til grev Molltke. Og d. 10.8.1767 blev der overført to pakker til amtmand Løvenørn. Heri befandt sig bl.a. "Ridder Ordenen kaldet Stor Korset af den Brandenburgske Røde Ørn" fra markgreven af Bayreuth. Korsør rådstue, Acciseregnskaber 1764-92.

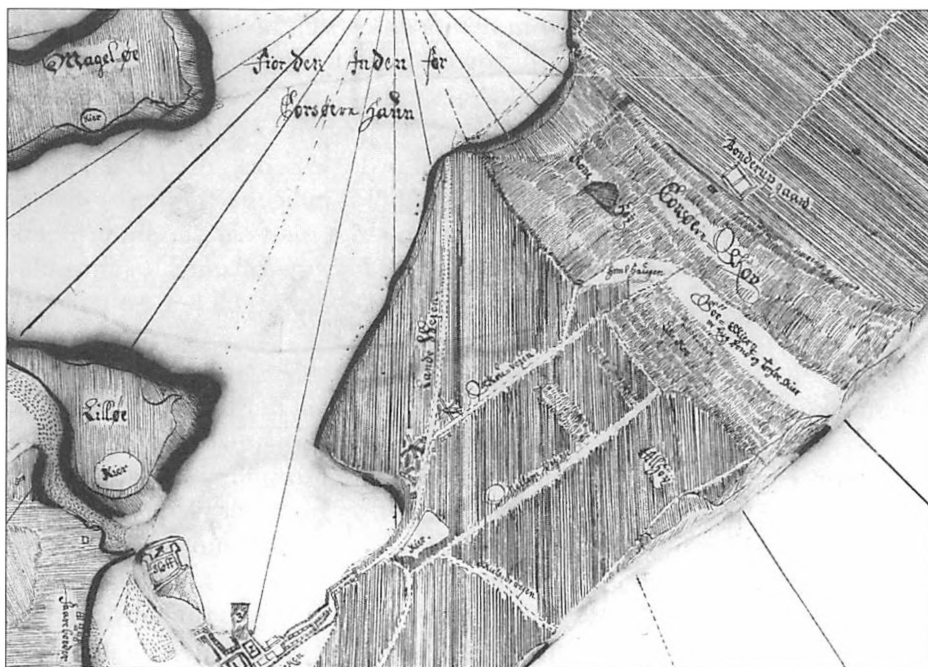
Korsør 1746-49:

Tilsanding, oversvømmelse og problemer med færgebroen

Korsørs status som færg- og postoverførselsby gjorde byens havn ganske værdifuld, set fra de centrale myndigheders synsvinkel. Det var da også en af de byer, der i særlig grad kom i General Landets Havne Commissions søgelys i 1746-1747. Men i Korsør forstod man nu også at henlede opmærksomheden på byens og færgefartens problemer. Allerede en måned efter, at kommissionen var blevet nedsat, modtog den et brev fra færgeløbsinteressenternes

inkassator, Christian Andersen Eeg.²⁸⁾ Han argumenterede kraftigt for opførelsen af et 14 alen højt fyrtårn på Halssskov og et tilsvarende tårn ved Nyborg.

Kort efter modtog Korsør magistrat - ligesom alle andre byøvrigheder - en forespørgsel fra kommissionen om havnens tilstand og økonomi. I svarkrivelsen gjorde magistraten opmærksom på, at der foregik en betydelig tilsanding ved "Hagen" (nordspidsen af fæstningsområdet) og, at dette var til stor gene for bl.a. færgetrafikken.²⁹⁾ Den bedrøvelige redegørelse gav - sammen med nogle supplerende oplysninger - anledning til, at havnemester Wigant aflagde et kort besøg i byen under sin Danmarksturné i efteråret 1746. Hans rapport til kommissionen (dateret 18.1.1747) giver bestemt ikke indtryk af, at magistraten i Korsør havde overdrevet situationen, snarere tværtimod.³⁰⁾ Den stensætning, der skulle beskytte byen og fæstningen ved vestenstorme, var i meget ringe stand, og nogle huse var allerede "bortspulet". Havnemesteren

I 1743 blev de lokale myndigheder afæsket svar på en lang række spørgsmål om stedets fysiske forhold, økonomi, sundhed, personnavne o.m.a. Som bilag til besvarelsen fra Korsør blev indleveret to kort, der formentlig er tegnet af borgere fra byen. På dette kort ses yderst t.v. fyret og fåreboderne på Halssskov. De mange prikker t.v. for stallet (fæstningen) giver et indtryk af problemerne ved indsejling. Endnu kraftigere tilsanding var der dog mellem Halssskov og Lilleø. Syd for byen bemærkes landevejen til Slagelse, der passerer forbi tre møller og derefter tager et smut ud i noret - forbi Korsør skov. Skælskør-vejen ses som en sti mellem Storevang og Alhøj; herefter fortsatte Skælskør-vejen åbenbart sydpå langs stranden. Endelig bemærkes tørveskæret midt i Korsør skov. RA, Kort- og tegningssamlingen, DK. U nr. 9-10 (udtaget fra DK. D102a). Udsnit.

opfordrede befolkningen til at indsamle store sten for at genskabe så meget som muligt af diget. Han havde også et alvorligt blik på færgebroen, hvis pæle var "gandske forraadnede" og på Rentekammerets fæstningsbolværk, der var så forfaldent, at "een stor deel Jord udspuler og setter sig hend i Banken i udløbet", ja det "heele FæstningsWerck staa saa vanskelig at dersom det ej i tiide med Nyt Bolwerck bliver forseet, og nedslagen uden for det gamle, vil det til deels naar det minst vendtes gaae til Søes"!

I forlængelse af denne redegørelse udarbejdede Wigant et overslag over, hvad det ville koste at opføre den 80 alen lange færgebro "Som heel Nye" og at anlægge 52 alen bolværk ved siden af indløbet. 2456 rd 36 skill., lød den samlede vurdering.

Siden 1664 var der blevet opkrævet en beskeden afgift - (*færge*)*bropenge* - til at dække udgifter til reparation af færgebroen. Den indbragte gerne omkring 100 rd om året. Dette var ganske utilstrækkeligt til at klare den forestående udskrivning, men den snarrådige færgeløbs-inkassator fattede en idé. Forslaget, der blev indsendt til General Landets Havne Commission i marts 1746, var lidt af et columbusæg, eftersom det på én og samme tid kunne afhjælpe de økonomiske problemer for Korsør og tjene det gode formål at genere bystyret og færgefolkene i Nyborg. Idéen var den simple, at de *kanalpenge*, der var blevet opkrævet af rejsende til og fra Nyborg siden 1729, blev delt mellem de to færgebyer således, at Korsør kom til at nyde de penge, der faldt af transport fra Nyborg til Korsør, mens Nyborg beholdt pengene fra den vestgående trafik. (Her er det værd at erindre, at langt det meste af den indbringende dyretransport gik østpå ...) Eeg tilføjede, at Nyborg-folkene kun anvendte en lille del af kanalpengene til vedligeholdelse af færgeløbet; resten blev anvendt på "byens egen havn".³¹⁾

Trods den tydelige bihensigt i Eegs indlæg fik det en positiv modtagelse i kommissionen.³²⁾ Og selv om stiftamtmanden på Fyn, der førte tilsyn med de fynske købstæder, havde sine betænkeligheder (han måtte jo forsvare de fynske interesser!), besluttede kommissionen at gøre forestilling for kongen om deling af kanalpengene - dog således, at de to byer hver især fik de penge, der faldt af transporten fra den pågældende by. Wigants holdning synes at have været udslaggivende. Han fremhævede, at kanalpengene i sin tid blev indført for, at Nyborg kunne anskaffe sig en muddermaskine. Men nu kunne maskinen ikke længere gøre nogen tjeneste på stedet, "men opæder alle indkomsterne". Wigant foreslog derfor, at maskinen blev afhændet, og de penge, som dette salg måtte indbringe, kunne passende anvendes til at forlænge skibbroen i Nyborg.

Kommissionens forestilling lå klar til underskrift d. 10.8.1747, men den opnåede aldrig kongelig resolution.

Nu kunne alle de fromme ønsker meget let være gået i glemmebogen, men til alt held for Korsør-borgerne fandt Sjællands stiftamtmand, Niels Gersdorff, anledning til at besøge byen den næste sommer. Også han fandt fær-

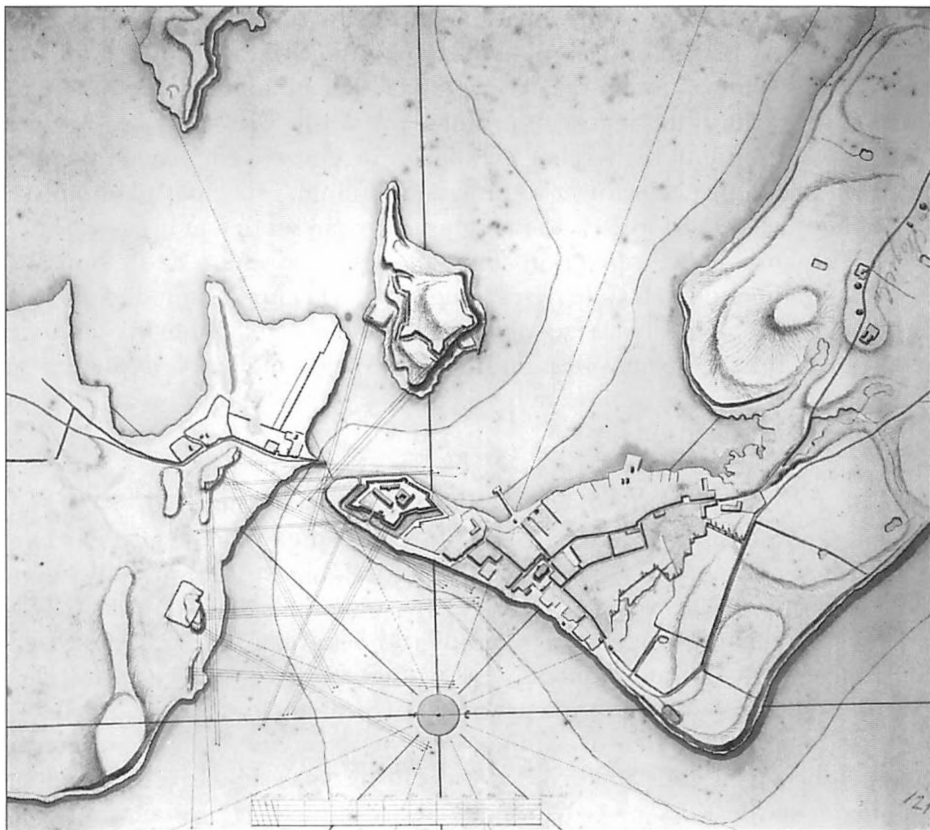
gebroens tilstand kritisabel, og han tilføjede, at "om der med Cavallerie som tilforn skulle skee Transport, dend ikke dertil eragtes i stand".³³⁾ Han udbad sig derfor straks en synsforretning med et overslag over, hvad en istandsættelse ville koste. Synsmændene beregnede, at arbejdet ville kunne gøres for 500 rd, dvs. langt under Wigants vurdering. Gersdorff gav herefter besked om, at arbejdet skulle udliciteres, som det var sædvane ved sådanne projekter. Men da ingen ønskede at påtage sig opgaven, lagde stiftamtmanden et kraftigt pres på magistraten for at få den til at udføre arbejdet. Magistraten kviede sig, men gav efter. Samtidig - den 27.3.1749 - anmodede magistraten dog om tilladelse til at udsætte anlægsarbejdet til det følgende år. Stiftamtmanden reagerede prompte. Der burde "Strax med Arbeidet anfanges og fortfares, dog saaledes stykkeviis... at Transporten ikke derved hindres, især da Hans kongelig Mayestæt Selv passerer over Corsøer paa sin Reyse til Norge, og mueligt samme Tour tilbage". Nu var magistraten for alvor i knibe. Borgmester Michelsen foreslog da, at de enkelte medlemmer af magistraten lagde penge ud af egen lomme, men kun de, der gik med til ordningen, skulle have andel i de kommende års overskud. Rådmand Pedersen sagde ja til borgmesterens forslag, hvorimod de to andre rådmænd valgte at stå uden for. Efter, at 1749-konventionen var blevet godkendt af stiftamtmanden, blev den ført ind i en nyindrettet regnskabsprotokol, og denne bog blev i de følgende årtier også anvendt til regnskaber for alle andre afgifter vedr. havnevæsenet i Korsør.³⁴⁾ Bogen giver derfor et fremragende indblik i havnens økonomiske udvikling fra 1749 til 1784. Hvad færgebroen angår, ses det, at byggearbejdet i 1749 i alt kostede 569 rd 69 skill., men allerede 6 år senere havde borgmesteren og rådmanden fået alle deres penge igen. Da færgefarten de følgende år normalt indbragte 100-200 rd, og udgifterne som regel kunne holdes nede på 30-40 rd, blev der som oftest 50-100 rd til deling mellem borgmester og rådmand. Det må siges at have været en ganske pæn indtægt i betragtning af den minimale arbejdsindsats.

Korsør 1753-1763: Købmandsbroens istandsættelse

Men færgebroens istandsættelse i 1749 løste jo kun en lille del af byens havneproblemer. Sagen om stendiget fandt sin foreløbige afslutning ved et kongeligt reskript i 1753, hvor fæstningen og byen blev pålagt at istandsætte hver sin del.³⁵⁾ Købmandsbroen trængte imidlertid også til at blive udskiftet. Derfor udpegede magistraten i juli 1753 4 kyndige borgere til at gøre overslag. De foreslog, at broen blev forlænget fra 65 til 80 alen - for at undgå, at skibene lossede og ladede hen over hinanden - og de mente, at anlægsarbejdet ville beløbe sig til godt 1000 rd.³⁶⁾ I forhold til de fleste andre sjællandske købstæder havde Korsør særdeles gode accise-indtægter; beløbet kom sjældent under 70 rd, og visse år nåede det helt op omkring 150 rd. Men da halvdelen af provenuet gik til magistraten, og den anden halvdel skulle deles mellem rådhuset og broen, blev der alligevel ikke meget til vedligeholdelse, end-

sige nyopførelse, af sidstnævnte. Magistraten udarbejdede derfor i efteråret 1753 et udkast til et nyt sæt afgifter på alle ind- og udgåede varer samt på skibenes drægtighed. Herefter blev alle byens skippere og handlende bedt om at give møde på rådhuset den 12.10; det var jo i høj grad dem, der kom til at betale de nye afgifter. Hvis man skal tro rådstueprotokollens ord, lød der ingen protester. Tværtimod vidste ingen "bedre Middel ... at udfinde". Efter dette solide forarbejde var vejen banet for en ansøgning til kongen den 14.10.³⁷⁾

Efter almindelig praksis i sager af denne type blev ansøgningen ekspederet af Danske Kancelli (datidens "indenrigsministerium"), der sendte det til høring hos den nye stiftamtmand, Holger Scheel. Han kunne tilslutte sig korsoranernes ønsker, og han hæftede sig især ved, at alle handlende og skippere havde accepteret forslaget. Dog pointerede han, at afgifterne kun burde

Hvad kortet fra 1743 savner i præcision, findes på dette militære kort, der formentlig er blevet overdraget til Generalvejkommisjonen i slutningen af 1700-tallet. Bemærk forsvarsanlæggene, skydelinierne og højdekurverne. RA, Kort- og Tegningsamlingen, Vejdir. 1213,3.

opkræves indtil den dag, hvor det "til den Ende fornødne Penge-Laan ... kan være afbetalt". Scheel regnede med, at det drejede sig om 6-8 år. Den 30.11.1753 udsendte kongen et reskript, der nøje fulgte stiftamtmandens indstilling. Således fik Korsør magistrat præcis de *(skib)bropengetakster*; de havde bedt om.

Det skulle dog snart vise sig, at skibbro-sagen alligevel var mere problemfyldt end som så. I december 1753 beordrede Scheel magistraten til at stille såvel materialer som arbejds løn til licitation, og en måned senere modtog han auktionsforretningen. Det samlede beløb lød på 1600 rd. "Det var ilde at der ikke blev gjort et rigtigt Overslag ... førend Sagen h. k. Majt. allerunderd. blev forestillet", lød den bekymrede reaktion fra stiftamtmanden, der fandt det betænkeligt at godkende omkostninger, som lå langt ud over overslagets sum.³⁸⁾ Han havde derfor forhørt sig om priser hos en tømmerhandler og en smed i København og fundet, at de kunne levere en række materialer langt billigere. Så selv om stiftamtmanden gerne undte købmændene i Korsør en "fortieneste og billig Profit", opfordrede han magistraten til at forsøge at få entreprenøren - Rasmus Langeland - til at slække lidt på kravene.

Magistraten gjorde forsøget, men Langeland sagde nej. Og i svarbrevet til Scheel lod magistraten forstå, at en ny licitation formentlig ville være nyttesløs, da der næppe var andre i byen, der havde lyst til at binde an med projektet. Herefter besluttede stiftamtmanden alligevel at godkende auktionsforretningen, men han undlod ikke at bemærke, at Langeland og underleverandørerne havde benyttet lejligheden til at skrue priserne op på et urmeligt højt niveau.³⁹⁾

1754 var et godt handelsår, og der kom næsten 336 rd i bropengekassen. Det blev derfor "kun" nødvendigt at låne ca. 1232 rd. De 1200 rd blev (via justitsråd Munthe i Roskilde) skaffet fra henholdsvis Roskilde domkirkes midler og de mønske kirkers formue.⁴⁰⁾ De resterende ca. 32 rd blev lånt af accisekassen. De følgende år var der knap så gode indtægter, men da alle udgifter nu var blevet afholdt (broen blev bygget færdig allerede i 1754), lykkedes det hurtigt at få afviklet lånene til de kirkelige kasser. Dette skete dog til dels ved omlægning til rentefri lån hos accisekassen. Og flere gange indskød borgmesteren selv mindre beløb i brokassen.

I 1761 - efter bare 7 års eksistens - var broen kommet i en sådan forfatning, at den trængte til ny beklædning. Det kostede 380 rd. Men det var ikke længe noget problem at finde pengene. I 1762 stod brokassen for første gang med en formue. Nu burde bropengeafgiften være ophævet, hvis reskriptet fra 1753 havde sket fyldest. Men i stedet besluttede kongen at fastholde afgiften og bruge pengene til et andet formål, nemlig til byens nyskabte "mudderværk".

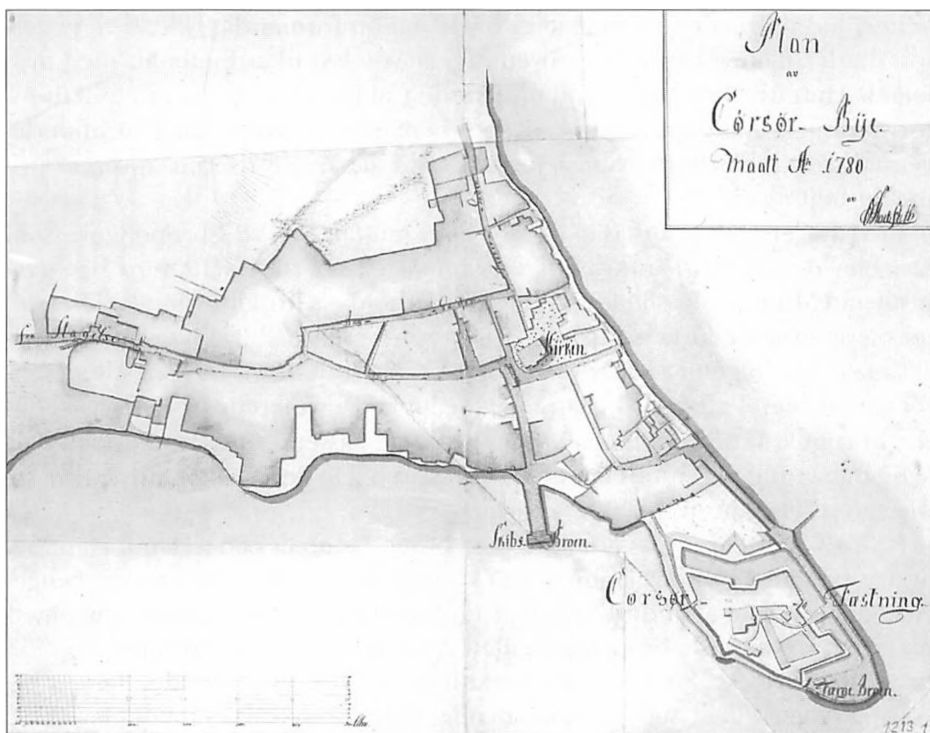
Korsør 1758-ca. 1765: Etableringen af mudderværket

Allerede i 1754, da stiftamtmanden var på besøg i Korsør, blev der talt om at indrette en muddermaskine i byen.⁴¹⁾ Men sagen gik i sig selv igen. Imidler-

tid voksede sandbankerne i indløbet år for år - hvis magistratens ord da ellers står til troende - og i april 1758 rettede den en ny henvendelse til stiftamtmanden. Scheel udbad sig straks synsforretning, overslag og udkast til tegning af en muddermaskine.

Godt en måned senere forelå magistratens besvarelse.¹²⁾ Med en københavnsk maskine som model havde en gruppe borgere lavet et udkast til et mudderanlæg for Korsør, og Rasmus Langeland havde tilbudt at bygge maskine og to pramme (til at føre slammet bort) for i alt 926 rd 64 skill. Af svaret fremgår det i øvrigt, at vanddybden visse steder kun var 4-6 fod og, at det ikke var muligt for mere end to fartøjer at losse og lade samtidig. Magistraten ønskede en rende på 10-11 fods dybde, og man regnede med, at dette ville kunne etableres i løbet af 3-4 år.

Hvad det finansielle angår, dristede magistraten sig til at håbe, at kongen "af særdeles Mildhed... ville skænke ... os en saadan Machine enten af Nye, eller een af de ved Holmen i Kiøbenhavn brugende Machiner", som med "en taalelig bekostning" kunne indrettes til brug i Korsør. Endvidere foreslog

Generalvejkommissionen frembragte en lang række fine og præcise kort i forbindelse med anlæggelsen af hovedlandeveje - chaussées - på Sjælland i slutningen af 1700-tallet. Dette kort er tegnet af Chr. Stockfleth og kan dateres til 1780. Kortet viser bl.a. beliggenheden af Færgemoen og Skibbroen (Købmandsbroen). RA, Kort- og Tegningssamlingen, Vejdir. 1213,1.

magistraten, at driften blev finansieret ved at henlægge "de nu i saa mange Aar til Nyborg Havns Renselse ... bevilgede Canal-Penge", der angiveligt skulle udgøre ca. 150 rd årligt. For Nyborg havn var forlængst blevet rensed, og muddermaskinen var ovenikøbet kasseret!

Hvis disse tanker ikke vandt gehør, måtte man i stedet supplere afgifterne i Nyborg med en tilsvarende ordning i Korsør - dvs. en afgift af færgetransport til og fra Korsør og en afgift på drægtigheden af de handelsfartøjer, der stævnedes ud fra Korsør havn. Men da magistraten vidste, at dette ville falde de rejssende "temmelig(t) haard(t)" - og måske også skade søfarten i Korsør på længere sigt - foreslog man, at de nævnte afgifter kun skulle have en gyldighed på 6 år. Endelig forespurgte magistraten, om det var muligt at anvende slaver - dvs. straffefanger - fra Korsør fæstning til at arbejde på mudderflåden.

Magistratens forslag nød fuldstændig opbakning fra stiftamtmanden, idet Scheel dog - i en forestilling til kongen, dateret 27.5.1758 - bemærkede, at beløbet for anlæggelse af en muddermaskine nok ville blive noget lavere, når det kom til en licitation. Rasmus Langeland havde altså endnu en gang stillet for store krav!

Samtidig med dette fik den betænksomme magistrat det lyse indfald at kontakte Landetaten (den overordnede landmilitære administration). Danmark havde netop i en forbundstraktat med Frankrig forpligtet sig til at opstille et korps på 24.000 soldater i Holsten. En del af disse skulle passere over Storebælt. I denne anledning fandt magistraten det passende at orientere om "de Omstændigheder der nærværende Tiid findes ved Havnen", hvor selv letlastede fartøjer kunne løbe på grund. Magistraten foreslog derfor, at de militære transporter blev fordelt over en længere periode. Måske har magistraten haft skumle bagtanker med sit brev; man kunne jo håbe, at den magtfulde landetat ville anvende brevet på en måde, der gavned havnens interesser ...

Korsør fik virkelig glæde af militæret denne sommer! To kompagnier af 1. jyske kavalleriregiment gik på grund, og først "efter megen Arbeide og Møje, kom" de "af igien efter 2de dage og een Nats forløb". Kort efter kunne Landetaten præsentere Rentekammeret for en kongelig ordre (!) om at få indløbet rensed "for der ved at forekomme ald Sinkelse i at værksætte Hans kongelige Majts befahlinger med den promituede som skee bør".

Den kongelige ordre kunne dog ikke åbne alle døre. Det var således umuligt at finde en ledig muddermaskine på Holmen, men i Admiralitets- og Generalkommissariatet var man så venlige at oplyse, at beboerne i Dragør havde anskaffet sig en maskine; den ville sikkert kunne tjene som model for korsoranerne, mente man. Den gamle idé om at flytte kanalpengene fra Nyborg måtte også opgives, efter at magistraten i Nyborg havde gjort kraftig modstand (Nyborg-folkene fremhævede bl.a., at pengene stadigvæk blev brugt til at betale af på gælden fra 1729) og stiftamtmanden for Fyn ubetinget havde tilsluttet sig disse synspunkter.

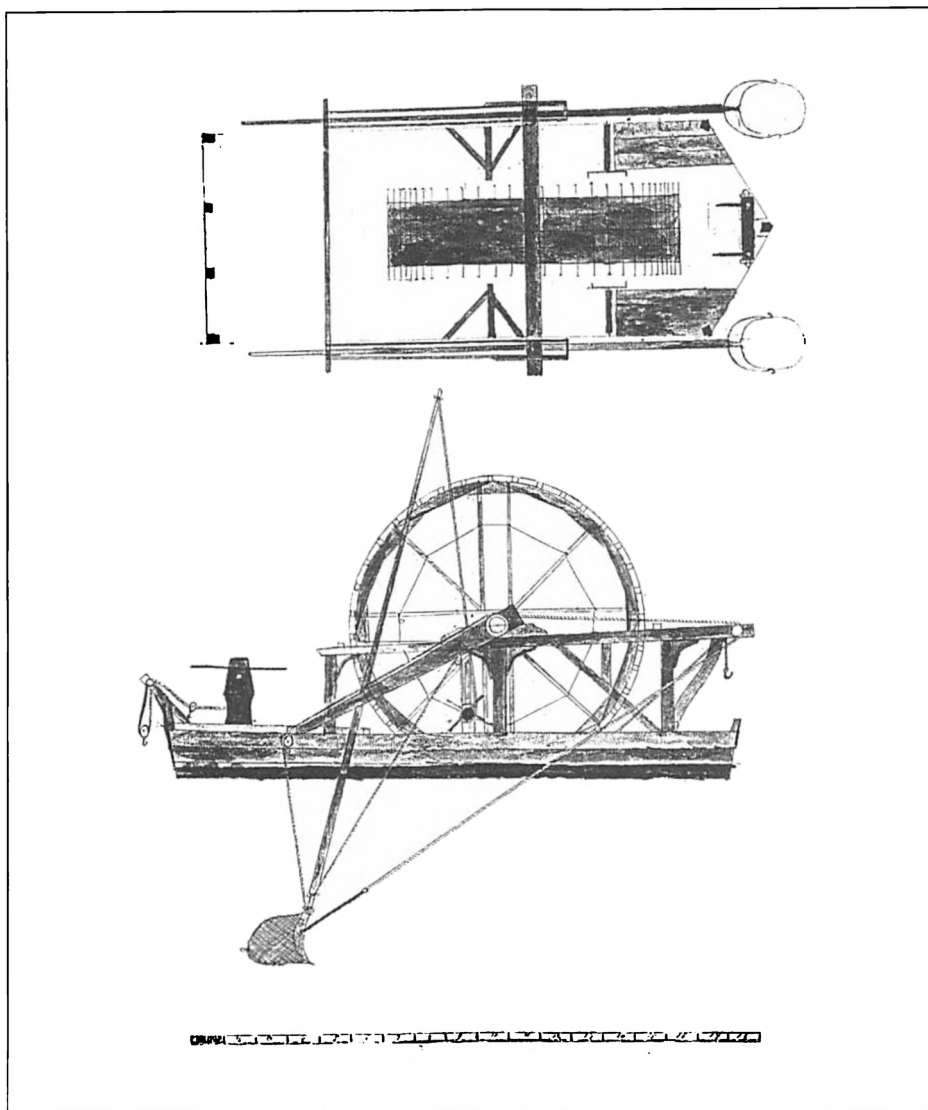
Da Rentekammeret skulle udarbejde sin forestilling til kongen, måtte kammeret derfor lade sig nøje med den løsning, som Korsør magistrat selv fandt trediebedst, nemlig at indføre nye afgifter i byen. Den 11.11.1758 godkendte kongen de takster, som magistraten havde foreslået, nemlig *passagepenge* af alle personer (undtagen folk i kongelig tjeneste) og heste, kvæg, får og svin, der blev transporteret med færge til eller fra Korsør, samt *lastepenge* af alle fartøjer, "som derfra med Toldseddel udgaar". Endelig gav kongen sin tilladelse til, at fæstningens slaver blev afgivet i det omfang, de kunne undværes på fæstningen. Fæstningens kommandant havde principielt erklæret sig positiv over for idéen, men han havde samtidig gjort opmærksom på, at der kunne være betydelige praktiske problemer. Han havde nemlig i årets løb måttet afgive 6 af sine 24 slaver til Nyborg fæstning, to andre var døde, og af de 16 tilbageværende "findes 6, som deels ere krumme og lamme, deels saa udlevet, at de icke kand gjøre Fæstningen nogen Tieneste, og 3 eller 4 af dem skicked sig bedre at være paa Ladegaarden".⁴³⁾

Magistratens første skitse til muddermaskine blev sendt til høring hos Københavns havnekommission, hvor man fandt en del kritisable punkter. Herefter valgte magistraten klogeligt nok at kopiere maskinen fra Dragør. Da stiftamtmanden vurderede, at den gjorde stor nytte, havde han ingen betænkeligheder ved at godkende den nye model. D. 6.8.60 godkendte han også købmand Iver Dams tilbud om at bygge en maskine med to pramme og en jolle til toværk for tilsammen 617 rd. - dvs. 1/3 mindre end Rasmus Langelands overslag to år forinden.

Oprævnningen af passage- og lastepenge kom i gang i 1759, og de to afgifter indbragte i de første 6 år til sammen ca. 1660 rd; heraf stod passagepengene for 90%. Men selv om det var gode penge, var der behov for et lån for at få det hele til at løbe rundt. I oktober 1760 gav Holger Scheel tilladelse til, at byen udstedte to obligationer på hver 600 rd. To måneder senere købte han selv en obligation.⁴⁴⁾ Det er uklart, hvorfor han påtog sig denne rolle (fx. om magistraten ikke kunne finde andre långivere på rimelige vilkår), men det siger i alt fald noget om stiftamtmandens eget engagement i sagen.

Byggeriet af muddermaskinen foregik planmæssigt, og i maj 1761 blev det færdige resultat afprøvet med godt resultat.⁴⁵⁾ Kort efter tog fæstningsslaverne fat på opmudringsarbejdet. Denne for havnevæsenet så hensigtsmæssige ordning måtte imidlertid opgives allerede det næste år, da hovedparten af slaverne enten blev løsladt eller var døde. Nu var magistraten henvist til at bruge daglejere, og de skulle have løn for deres arbejde. Det var i denne sammenhæng, at det i juni 1762 blev besluttet at henlægge bropengeindtægterne fra Købmandsbroen til mudderværket (jvf. foregående afsnit).

Vi har meget fine muligheder for at følge den praktiske side af opmudringsarbejdet i 1760'erne. Iver Dam, der betjente sig af den ærefulde titel mudderspektør, aflagde nemlig minutløse rapporter til magistraten hver eneste måned.⁴⁶⁾ Dam havde til opgave at føre tilsyn med maskinen, men han

Iver Dams muddermaskine-tegning fra 1760. Tegningen dannede grundlag for den maskine, som blev bygget året efter. Maskinen gennemgik flere større reparationer - bl.a. i 1787 - men den blev først udskiftet i 1816. Korsør rådstue, Indkomne breve 1757-60.

tog også del i selve mudderarbejdet. Han stillede derfor krav om en "grundløn" på 50 rd, suppleret med 3 mark for hver dag, han selv arbejdede på maskinen. Holger Scheel fandt, at dette var optrækkeri, men da ingen andre i byen mente at have forstand på maskinen, accepterede stiftamtmanden modstræbende mudderinspektørens krav, idet grundlønnen dog blev skåret ned til 40 rd.

Dam lod da heller aldrig en lejlighed gå fra sig til at fortælle, at han var alle pengene værd; journalerne giver således læseren et klart indtryk af, at det ikke var noget nemt job at være mudderinspektør. Flere år blev der arbejdet stort set dagligt fra maj til november, og i sommermånederne holdt man ofte først op ved 9-tiden. Dam fortæller også om hårde efterårsstorme, hvor maskinen var på nippet til at kæntré, og han beretter indgående om de utallige småreparationer, der måtte foretages i tidens løb. At arbejdspladsen kunne være farlig, får man en fornemmelse af ved at læse journalen fra den 6.7.64: "Ved den Anden Spands Optagelse sprang Cordellen og Hiulet kom i Løb, som snart hafde gjort stor Skade, da Folkene tumlede om i Hiulet, hvorfor den paa nye blev spidset 2de Stæder og det braadne afhukket og med stor Besværlighed kom igien Igang". Dagen efter lød det således: "I Dag faaet 42 Spande fulde op, Endskiønt det er en meget haard grund, og kom hardt ... baade paa Redskabet og for Folkene, som begynder atter at blive meget Uvil lige, Og i Aften haver Allereede 4re opsagt ey at vilde Arbeyde meer, for den Dagleye". To dage senere erklærede alle daglejerne, at de ikke ville udføre mere arbejde for den aftalte løn; mudderinspektøren fik da tilladelse til at forøge lønnen med to skilling - en ordning, der blev permanent. Men der var stadig problemer. Dam havde for vane at give brændevin, når arbejdet havde været særligt hårdt. Men d. 19.7.64 krævede "de fortrædelige Folk" brændevin to gange om dagen pga. den hårde grund. Men her sagde mudderinspektøren stop; to gange daglig brændevin ville han kun servere i de kolde måneder!

Dam havde brug for 9 daglejere ad gangen, og han havde ofte svært ved at skaffe den fornødne arbejdskraft. Den 5.5.1764 lyder det således: "... da ingen Dagleyere ... her ibdm (Korsør) ... havde Lyst at Entrere udi dette Muder Arbeyde for den sædvanlige Priis, tog ieg op paa Landet og fik 4 Bønder". Og den 19.6.1765 er meldingen som følger: "De Var meget Vanskelige at faae, Eftersom Ingen af Voris Gardison eller Ryttere maae Arbeyde derpaa for Deris Offiserer, thi de frygter de skal komme tilskade, Og Bønderne, ieg hafde forrige Aar, er ikke alleene selv bange derfor dens Arbeyde mens og haver Giordt andre frygtende med".¹⁷⁾ Der er flere lignende udtalelser fra de følgende år.

Korsør ca. 1765-1795: Mudderværket fra krise til krise

Trods Dams mange genvordigheder blev der faktisk udført et pænt stykke opmudringsarbejde i løbet af 1760'erne; det var navnlig "Hagen" og området ved Købmandsbroen, der blev bearbejdet. Men det kostede masser af penge. De årlige udgifter til løn og diverse småreparationer m.v. løb i midten af 1760'erne op omkring 5-600 rd. Men efter, at passagepenge-taksterne blev halveret med virkning fra 1765, faldt mudderværkets årlige indtægter med ca. 150 rd. Resultatet var, at de tilvejebragte midler smuldrede væk. I 1764 lå der ca. 557 rd i "mudderkassen" ved årets udgang, i 1766 var der ca. 56 rd.

Året efter måtte borgmesteren låne ca. 48 rd fra accisekassen og ca. 49 rd fra overformynderimidlerne for at få økonomien til at hænge sammen. I løbet af de næste to år voksede underskuddet til knap 485 rd. Det blev dækket ind ved lån på ca. 133 rd og 351 rd hos henholdsvis accisekassen og madame Ditlevsens dødbos midler.

I 1770 fandt magistraten, at der nu var behov for en pause i opmudringen, så økonomien fik tid til at blive konsolideret. Men et par år senere måtte den erkende, at havnen blot ville sande til på ny, dersom opmudringsarbejdet ikke blev vedligeholdt: "Endskiønt Gielden nødvendig formeeres, naar Machinen bruges, i hvorsparsom man end derved vil omgaaes, saa udfordrer dog Havnens og Indløbets Vanskelighed og stærke opgrunding, at den af højeste Fornødenhed maa hielpes".⁴⁸⁾

Af hensyn til økonomien blev opmudringssæsonen dog afkortet i 1773. Dertil kom, at maskinen og prammene nu trængte til en hovedreparation; bl.a. var toværket ganske udslidt, så "det beste deraf neppe kand bruges til Fortøyning". Men nu fik magistraten en lys idé til at begrænse tilsandingen ved "Hagen" på en billig måde. I to breve fra 1774 slog den til lyd for, at der blev anlagt en bolværksarm - en mole - på 20-24 favne vinkelret på Sonden Strand, lidt syd for fæstningen. Det ville koste 250 rd, havde man beregnet. Stiftamtmand Knuth var tydeligvis ikke begejstret for istandsættelsesarbejder, der kunne forøge havnens gæld, men accepterede alligevel forslaget "siden derudi saaledes formeenes at være en Nødvendighed".⁴⁹⁾ Men glæden blev kortvarig. I vinteren 1775-1776 blev den nye arm beskadiget under en storm, og det er tvivlsomt, om den blev sat istand igen.

Knuth aflagde besøg i Korsør i 1776 og beså i den forbindelse muddermaskinen, der lå ubrugt hen på andet år. Han bad om et forslag til, hvordan forholdene kunne forbedres, og magistraten argumenterede da for at forøge passagetaksterne til samme niveau som i perioden 1758-64. Den 2.12.1776 opnåede dette forslag kongelig approbation. Denne gang var der ingen bestemt tidsgrænse, men afgiften måtte dog kun eksistere så længe, som det var nødvendigt af hensyn til havnen. Og ligesom tidligere skulle magistraten hvert år aflægge regnskab for stiftamtmanden.⁵⁰⁾

Allerede ved udgangen af 1776 havde mudderværket skabt sig en lille kapital på godt 500 rd, og i 1778 fik man råd til at indløse det gamle lån på 600 rd.⁵¹⁾ I 1781 kom formuen op på 846 rd, og "mudderkassen" begyndte nu - efter ordre fra stiftamtmanden - for første gang at udlåne penge; dette år var der 4 private lånerne samt accisekassen. De følgende år voksede formuen hurtigt. I 1784 nåede den op over 1500 rd.

Derimod gik det rigtigt skidt med opmudringen. Muddermaskinen var ganske vist kommet i gang i 1778, men få år senere var der igen problemer. I 1786 blev der afholdt en synsforretning, iflg. hvilken det ville koste næsten 750 rd at sætte maskine og pramme i stand. Beløbet forekom stiftamtmanden noget drabeligt, og han fik derfor udvirket, at en skibbygmestersvend fra Holmen -

I 1749 gennemførte Frederik V en lang rejse gennem Danmark og Norge. P. I. Grønvold har forevigtet rejsens højdepunkter gennem en lang række kobberstik, deriblandt fire vedr. Korsør eller Storbælt. Her ses kongens afsejling fra Korsør. T.v. skimtes det simple vippefyrr på Halskov, i midten fæstningen og t.h. byen og kirken.

Niels Hegelund - blev sendt til Korsør for at besigtige maskinen og vurdere, om det overhovedet kunne betale sig at reparere den 25 år gamle maskine.⁵²⁾

Hegelunds undersøgelse viste, at det stod endnu værre til, end magistraten havde anet. Begge de to pramme samt tovværket burde udskiftes. Og hvad selve maskinen angik, var "Ald uden bords Klædning, Saa vel under bunden som paa Siderne ... aldeeles forfalden". Og "Forbindingen imellem Siiderne og bunden har fra første begyndelse ikkun været maaddelig (derfore desto mere at undre, at Machinen i saa mange Aar har hengt tilsammen)". Samtidig erklærede mestersvenden dog, at "naar nu Forbindingen bliver noget bedre; Som kan skee ved at andbringe nogle knæer; Deels i Siiderne, deels i Enderne ... kan den vist i næsten lige saa mange Aar herefter; som forhen, gjøre Tieniste" - navnlig da både køl, kølsvin og stævne forekom "friske og gode". Alt i alt beregnede Hegelund, at en reparation af maskinen ville koste 654 rd. Incl. pramme og tovværk ville det blive ca. 900 rd, vurderede magistraten.⁵³⁾

Men da licitationen fandt sted i marts 1787, lød det laveste bud - fra stor købmanden Marcus Lauritzen - på hele 1208 rd. Efter indstilling fra stiftamtmanden fik borgerne ret til at låne 800 rd af Den kgl. Bank for at dække nogle af udgifterne. Licitationssummen skulle jo falde omgående, så i denne sammenhæng nyttede det ikke meget, at "mudderkassen" nu havde en formue på 1788 rd - for de 1323 rd stod på rente.

Lauritzen forpligtede sig til at have mudderværket færdigt i september 1787, men ved årets slutning manglede han endnu den ene pram. Det samme var tilfældet, da stiftamtmanden besøgte byen i juni 1790. Han afkrævede en redegørelse for, hvornår istandsættelsen kunne tænkes afsluttet. Den 6.9 og 1.10.1791 modtog magistraten breve med nogenlunde samme indhold.⁵⁴⁾ Så skete der endelig noget: magistraten besluttede at anlægge sag mod byens storkøbmand. Dommen faldt i juli 92: Lauritzen fik besked om at færdiggøre sit arbejde inden for 6 uger; i modsat fald skulle der afholdes en ny licitation for købmandens regning. Heller ikke dette blev overholdt, men det synes dog i det mindste at have sat gang i processen. For den 31.4.1793 kunne mudderværket endelig synes og godkendes.⁵⁵⁾

Måske bekom det slet ikke magistraten - eller i alt fald borgmester Rested - ilde, at købmand Lauritzen i så udpræget grad smølede med sit arbejde. For det sparede jo "mudderkassen" for en masse udgifter til opmudring! Formuen antog da efterhånden også ganske smukke former. I 1793 rundede den 3000 rd. Men der var stadigvæk kun 1323 rd på rente, og kassen måtte således år for år nøjes med en sølle renteindtægt på 52 rd 89 skill. De øvrige penge havde borgmesteren brugt!

Men hvordan kunne stiftamtmanden dog tolerere en sådan slendrian, kunne man spørge. Svaret er, at han ikke kendte noget til den. For ganske vist skulle borgmesteren indsende et regnskab hvert år, men sådan gik det ikke altid. Således kom regnskaberne for årene 1790 - 93 først stiftamtmanden i hænde i marts 1795. Men så faldt reaktionen også øjeblikkeligt. Knuth kunne "med Forundring ... erfare", at Rested ikke havde "efterkommet min ordre om at aflevere i Amtstuen den Contante beholdning, som De ... indesidder med, og De søger derfor at unddrage Dem. - Som Regnskabsfører burde De vide at det paaligger Dem altid at have den Contante Casse beholdning til stede [dvs. i amtstuen], og at det ingenlunde er Dem tilladt til egne Fornødenheder at betiene Dem af de Penge der tilhører Havne og Muddervæsenet". Knuth bebrejdede også borgmesteren, at den 8 år gamle gæld til Den kgl. Bank ikke forlængst var blevet betalt. Og han sluttede brevet med at true borgmesteren med en indberetning til "vedkommende Collegio".⁵⁶⁾

I den beklemte situation lykkedes det Rested at få økonomisk hjælp hos en af egnens rigmænd, finansråd Koës til Antvorskov og Falkenstein. Koës lovede at overdrage 2000 rd til amtstuen førstkommande 11. juni. Det svarede til, hvad borgmesteren skyldte mudderværket til og med udgangen af 1794. Stiftamtmanden accepterede ordningen "for at befrie" borgmesteren for videre "Ubehageligheder".⁵⁷⁾

Skælskør 1732-1777: En stadig kamp mod tilsanding

Mens Korsør selv i de værste perioder kunne modtage forholdsvis store fartøjer ved højvande, måtte langt de fleste skibe, der ville afsætte varer i Skælskør, lægge til ankers ud for munden af Skælskør fjord. Herfra blev varer-

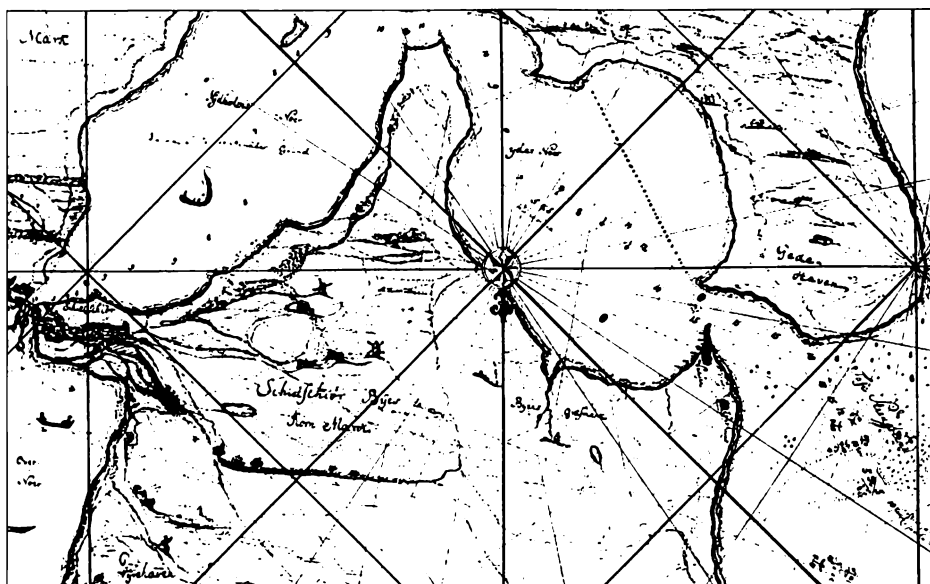
ne prammet op ad den 1 mil lange fjord. Og at dømme efter Peter Friis Edvardsen, der skrev en stor afhandling om byen i 1759, blev en stor del af tømmerlasten flådet op ad fjorden for at blive sat på land ved Spegerborg-vasen lige syd for byen.⁵⁸⁾ Tilsandingen blev tilsyneladende forværret i løbet af århundredet. I en indberetning om byens tilstand i 1735 bemærkede byfoged Niels Stub således, at fartøjer med en dybgang på 5 fod kunne "flyde lige til Skibbroen", dvs. helt ind til byen.⁵⁹⁾ Men iflg. indberetningen til Generaltoldkammeret i 1774 var vanddybden på dette tidspunkt visse steder helt nede på 3 fod.

Byens bolværk lå i direkte tilknytning til kørebroen, der forbinder de to bydele. Det var derfor naturligt at reparere bolværk og kørebro på samme tid. Byen oplevede en sådan forbedring i 1732. Efter ansøgning fra byens borgere støttede kongen projektet ved at skænke 4 egetræer fra skovene ved Antvorskov. Byen måtte dog betale fældningen, transporten og anlægsarbejdet. Udgifterne blev begrænset ved, at borgerne - efter omgang - hjalp med at læsse og køre jord, grus, tang og sten. De brugbare rester af den gamle bro blev anvendt til en dæmning for enden af den nye bro. Trods sparsommeligheden kostede bro- og bolværksarbejdet tilsammen ca. 309 rd.⁶⁰⁾ Beløbet blev pålignet byens borgere, eftersom havnen kun modtog 1/3 af de 40-50 rd, som accisen på dette tidspunkt indbragte om året. De øvrige acciseindtægter gik til byfogeden og byens fattige.

I de næste mange år blev der kun udført småreparationer for 5-10 rd. Undtagelsesvis blev der dog i 1753 ofret ca. 133 rd på broen og bolværket. Indløbet blev der slet ikke gjort noget ved.⁶¹⁾

I 1769 opstod der imidlertid en mulighed for at få løst dette problem. Baggrunden var den højst indirekte, at Skælskør-skipperen Christopher Norsk indsendte en ansøgning til Generaltoldkammeret om at få lov til at gå ind i Korsør havn uden at betale told, når han havde losset alle sine varer ved Skælskør og fortoldet dér. Norsk forklarede, at hans galease, der havde en dybgang på 5 fod, ellers var henvist til at ligge på den farlige red ud for Skælskør fjord og vente på fragt.

Generaltoldkammeret forhørte sig hos den lokale tolder, Poul Winding, der bekræftede skipperens beskrivelse af byens havneforhold. Winding tilføjede, at det ville være en stor hjælp for byen, hvis indløbet blev istandsat, og han mente at vide, at adskillige købmænd og skippere gerne ville give et tilskud dertil. Generaltoldkammeret tog imod opfordringen og afkrævede stiftamtmanden en redegørelse om havnens beskaffenhed. Herfra gik sagen videre til byfoged Andreas Hansen⁶²⁾, og han sendte byens lods og 3 af skipperne ud på fjorden for at udarbejde en synsforretning. Resultatet blev et forbavsende præcist kort over ikke blot fjorden, men også byen og de omkringliggende marker.⁶³⁾ Af kortet fremgik det, at der mange steder i fjorden var en vanddybde på 10 fod eller mere, og at de virkelig problematiske steder kunne afgrænses til 3 mindre områder: ud for fjordmundingen og i midten af henholdsvis Yder- og Mellemfjorden.

Dette kort, der formentlig er det ældste nogenlunde præcise kort over Skælskør by og fjord, blev tegnet af søfolk fra byen i 1769, og det tjente som bilag til en ansøgning til kongen om 3000 rd til opmudring af Skælskør fjord. De mange prikker ved indløbet til fjorden viser tydeligt, at der var en betydelig tilsanding på dette sted. Skibene måtte derfor kaste anker på den åbne red nederst t.h. (nord er nedad). Generaltoldkammeret, Havne-, kanal- og fyrvæsen, Skælskør havnesager 1769-77, 1798-1817. Udsnit.

Sammen med de 4 største købmænd udarbejdede skipperne herefter et overslag til istandsættelse. De 8 borgere, der uden tvivl har skelet til erfaringerne fra Korsør, beregnede, at det ville koste 800 rd at anskaffe en "forsvarlig" muddermaskine. I første omgang skulle der graves en 9-10 fod dyb rende frem til "Vasen" - en gammel skibbro på Skælskør overdrev, hvor skibene kunne ligge sikkert i ly for vind og vejr.⁽⁶¹⁾ Dette gravearbejde ville vare 4 år, vurderede borgerne. Det velgennearbejdede overslag, der bl.a. tog hensyn til antallet af arbejdsdage pr. måned og år og til slitage på maskine og tovværk, kalkulerede med en udgift til denne første fase på i alt 2200 rd. Et sådant beløb kunne kun tilvejebringes gennem "særdeles kongelig Naade", mente borgerne, men de foreslog samtidig at indføre en ny afgift på søværts indførsel af en lang række varer; de udarbejdede også konkrete forslag til takster. Indtægterne kunne senere hen blive anvendt til opmudring af de flakke områder længere inde i fjorden, skrev de.

I sin indstilling til Generaltoldkammeret bakkede stiftamtmand Knuth ubetinget op bag Skælskør-borgernes ønsker. Han mente, at "Byen, hvis Opkomst beroer paa Handel, og denne igjen paa Seilads, kunde ... visselig komme paa Foede", hvis havnen blev sat ordentlig i stand. Og for at fremme sagen tilføjede han, at det også ville blive "en lettelse for adskillige Proprietairer [godse-

jere] og Bønder, der nu maa passere igiennem Schielschiør til Corsør, og saaledes en længere Vey for at drive Handel". Stiftamtmanden pegede hermed bl.a. på det forhold, at en stor del af kornprodukterne fra Borreby, Holsteinborg og sandsynligvis også Basnæs godsdistrikter blev afsat til købmænd i Korsør, selv om Skælskør lå nærmere.

Vi har tidligere set, at stiftamtmandenes indstillinger ofte havde stor betydning for centraladministrationens afgørelser i købstadssager. Sådan kom det imidlertid ikke til at gå i denne sag. Vel erkendte Generaltoldkammeret, at en opmudring formentlig "ville lokke Søfarende til Byen", men man tvivlede meget på, om der ville komme tilstrækkeligt mange til, at den foreslåede afgift ville kunne finansiere den nødvendige vedligeholdelse - endsige afdrage på omkostningerne til istandsættelse. Og hvad "den forlangte Capital af 3000 rd [til maskine samt opmudring] angaaer", kunne kammeret ikke se anden udvej end, at borgerne selv måtte søge at skaffe pengene til låns på obligation, "hvilket vel ikke maatte være saa vanskelig, saasom en heel Byes Forbindtlighed formodes at give Sikkerhed nok". Men for at vise sin gode vilje lovede kammeret dog, at man gerne ville arbejde for at få renteudgifterne (4% pr. år) godtgjort!⁽⁶⁵⁾

I Skælskør så man ganske anderledes på sagen. Ved et rådstuemøde i januar 1770 besluttede borgerne "efter megen Overlæg og Beslagning" at afgive den meddelelse, at byen pga. dens "usle Tilstand" ikke var i stand til at udrede omkostningerne og, at det også ville blive umuligt at få pengene til låns, "saasom man ej vidste, hvad Forsikring derfor kunde gives". Men samtidig slækkede borgerne på deres krav; i stedet for en donation på 3000 rd ville de nu stille sig tilfreds med en gave på 800 rd, suppleret med et statslån på 2000 rd. I modsætning til Generaltoldkammeret havde borgerne nemlig stor tiltro til, at en ny afgift ville kunne indbringe mange penge, der kunne bruges som afdrag.⁽⁶⁶⁾

Endnu en gang gik stiftamtmanden i brechen for befolkningen i Skælskør. I sit svar til Generaltoldkammeret gjorde han ikke blot opmærksom på, at det kunne være særdeles vanskeligt at finde en privat person, der kunne - og var villig til at - udlåne den betragtelige sum af 3000 rd. Men han understregede også, at en god havn i Skælskør ville tjene "hans Majestæts Interesse i Fremtiden". Thi: "Jeg troer ... at naar Havnen kom i Saadan Stand og Skibene da kunde ligge tæt op til Schielschiør Bye, saa vilde den Toldsvig og fremmede Varers Indførsel, som nu, fordi Skibene ligger afsides ... gaae i Svang, ikke lidet forekommes [begrænses]".⁽⁶⁷⁾

Desværre har det ikke været muligt at finde Generaltoldkammerets reaktion på denne indstilling, men så meget ved vi dog, at der ikke blev truffet nogen afgørelse vedrørende Skælskør havn i denne omgang. Alligevel fik byens skipperne et lille udbytte ud af anstrengelserne. I 1772 gav Rentekammeret - efter indstilling fra stiftamtmanden - tilladelse til, at skipperne lod deres fartøjer overvintre i Korsør havn uden at betale lastepenge. Fritagelsen

gjaldt naturligvis kun, når der hverken blev losset eller ladet i Korsør, og det blev udtrykkeligt fremhævet, at bestemmelsen ville bortfalde, når Skælskør havn igen "bliver seilbar og sikker at overvintre i".⁶⁸⁾

I foråret 1776 var den nytiltrådte stiftamtmand Brockenhuus på visitatsrejse til flere byer, deriblandt Skælskør. Her blev han naturligvis konfronteret med de mistrøstige havneforhold, og en måned senere modtog han et brev fra nogle Skælskør-borgere med forslag til forbedringer. Brevets ordlyd kendes ikke, men stiftamtmanden blev tydeligvis ganske forskrækket over indholdet - især fordi borgerne ønskede et større beløb fra kongens kasse. Det er ikke "at tænke, eller at vente sligt vilde finde Bifald, saa lidet som ieg tør fordriste mig derom at gjøre Allerund. Forestilling" (!), skrev han i sit svarbrev til Skælskør. Borgernes ønsker stod da også i et grelt misforhold til det, som stiftamtmanden selv erindrede. For han mente at huske, at "De have ... tilkiendegivet: At naar De erholdte den brøstfældige Skibbroe [vel bolværket ved kørebroen], nogen ledes i Stand, hvortil de formeente at et par hundrede Rigsdr kunde være nok, og Havne indløbet paa en 40 Faune oprenset, saa vare De og Byen for det første hjulpne". Brockenhuus bad derfor borgerne om at fremsende et overslag over istandsættelse af broen "der i det høieste ikke maa overskride berørte 200 rd, da De vel og selv ville findes villige, formedelst den havende Fordeel af Broen, til samme noget skikkeligt at contribuere [bidrage]"!⁶⁹⁾

Kort efter opstod en mulighed for at få en virkelig sagkyndig vurdering af havnens tilstand. Generaltoldkammerets konsulent i havnesager, Andreas Lous, var blevet sendt til Næstved for at undersøge besejlingsforholdene ved Karrebæksminde, der var endnu mere fortvivlede end ved Skælskør. Efter opfordring fra stiftamtmanden benyttede Lous lejligheden til at studere havnen i Skælskør en enkelt dag.

I januar 1777 modtog Generaltoldkammeret en redegørelse for Lous' iagttagelser. Han betegnede "skipperkortet" fra 1769 som "temmelig rigtig forestillet", hvad der vist nok må betegnes en udpræget ros. Og ligesom Skælskør-borgerne fandt han, at "Schielschiørs Kiøbstæd aldeeles vil falde i den yderligste Armod", dersom der ikke blev gravet en 9-10 fod dyb rende gennem indløbet til Yderfjorden. De flakke grunde længere inde i fjorden kunne ordnes på et senere tidspunkt. Endvidere understregede han, at hovedparten af udgifterne måtte dækkes af kongens kasse.

I øvrigt gav Lous et alt andet end flatterende billede af byens pram: "De haver vel til Byen en stoer Lægter eller Pram med Skuur over saaledes som de bruges ved Randers, Nestved og andre Stæder, men Borgernes ringe Ævne tillader ey at holde Samme i vedbørlig Stand. Den Risiko der er og med saa uhaandelige Fahrtoyer, at søge saa langt ud paa Rehden til Fahrtoyerne AnkerPlads, at losse eller lade derudi, og igien komme indenfor Grundene i Sikkerhed er vist ey liiden, at NW Wind reyser svær Søe, hvilken disse Pramme meget vanskelig kand voge udi".⁷⁰⁾

Henrik Adam Brockenhuus (1720-1803), stiftamtmand for Sjælland 1776-87. Stiftamtmandene førte tilsyn med købstædernes forvaltning frem til omkring 1800, og stiftamtsarkiverne er derfor helt centrale ved studier af købstadshistorie i 1700-tallet. Stiftamtmandenes indstilling var ofte retningsgivende for centraladministrationens afgørelser i købstadssager, men historien om Skælskørs havneforhold i anden halvdel af 1700-tallet indeholder flere eksempler på, at Generaltoldkammeret og Rentekammeret underkendte indstillinger fra Brockenhuus og andre stiftamtmand. Frederiksborg museums billedarkiv.

Skælskør 1777-1786: Balladen om kørebroyen

Skælskør var i det meste af 1700-tallet indkvarteringssted for et kompagni eller escadron ryttersoldater med familie og heste. I perioder var mere end 100 personer indkvarteret her. Soldaterne kunne være ligeglade med havneforholdene, men med kørebroyen forholdt det sig noget anderledes. Den skrøbelige træbro knagede mere og mere under vægten af de tunge heste, og i foråret 1777 fik escadronschefen nok. Han beklagede sig til den militære ledelse i General- og Kommissariatskollegiet, og efter en del korrespondance mellem forskellige kollegier og stiftamtmanden modtog byfogeden i oktober besked om at få gjort noget ved sagen snarest muligt.⁷¹⁾

Snedker Niels Post udførte en nødreparation i november, og borgerne erklærede herefter på et rådstuemøde, at broen nu var således sammenbundet, "at dends heele Massa maatte følges ad, om den skulde gaae Under, hvilket man dog ikke haabede eller befrygtede!"

Nødreparationen gav lidt respit til at finde ud af, hvordan den egentlige istandsættelse skulle gribes an og finansieres. Stiftamtmanden foreslog borgerne, at der blev indført bropenge af den transport, der foregik hen over

broen. Borgerne stillede sig noget skeptisk, idet de betonedede, at man under alle omstændigheder burde friholde ikke blot byens egne indbyggere, men også de landboere, der kom til Skælskør for at handle, "thi ellers vilde det ... bortjage ald den Handling som endnu haves". Borgerne tvivlede også på, om bropengene ville indbringe mere end 20 rd om året; ja måske ville beløbet blive endnu mindre, "da det kand formødes at mange Bønder, som pløyer nu at Reyse her igiennem til Corsøer, vil end og for saa Liden Een Afgift kiøre en Anden Vey ad Gierdrup, som for den største Deel falder ikkuns Lidet Længere". Men borgerne stillede sig ikke totalt afvisende over for tanken om bropenge, og de indvilgede i at fremlægge et udkast til konkrete takster.⁷²⁾

Borgerne ønskede også, at bropengene blev suppleret med kanal- og lastepenge og med et lån fra kongen på 800-1000 rd. Brockenhuus, der var blevet byen væsentligt mere positivt stemt end to år forinden, bakkede borgernes tanker op i en forestilling til kongen, dateret 28.2.1778.⁷³⁾ Han foreslog således et rentefrit lån på 1000 rd, der skulle afdrages i løbet af 10 år, og han indstillede, at der blev indført kanal- og lastepenge for at finansiere en oprensning af havneindløbet. Endelig afviste han nu bropengene til fordel for en helt ny idé: Da Skælskør bro "kan og bør ansees som en Almindelig Landeveis Broe, hvoraf mange have Nytte og hvorover den rette Passage til Corsøer og andre Steder for endeel falder", forekom det efter stiftamtmandens mening urimeligt, at byen alene skulle bygge og vedligeholde den - navnlig da det langt oversteg byens kræfter. Brockenhuus foreslog derfor, at hele Korsør og Antvorskov amter bidrog til arbejdet ved, at der blev opkrævet "en taalelig og ringe Afgift" af alle fæstere og selvejere i de to amter. Konkret drejede det sig om bare 1 skilling pr. td. hartkorn, og afgiften skulle kun eksistere i 10 år. Pengene kunne passende blive indkrævet sammen med en af bøndernes faste kvartalsskatter, forestillede stiftamtmanden sig. Bønderne afleverede deres skat til amtsforvalteren i Korsør, og han kunne så lade broafgiftspengene gå videre til Skælskør. Brockenhuus beregnede, at afgiften på denne måde ville indbringe mindst 130 rd om året, hvad der langt ville overstige en evt. passageafgift ved byens bro.⁷⁴⁾

Stiftamtmandens forslag blev sendt til høring hos Frederik Løvenørn, der var amtmand over Korsør og Antvorskov amter. Men her mødte idéerne bestemt ingen velvilje (amtmanden forsvarede åbenbart landbo-interesserne med samme ildhu, som stiftamtmanden varetog købstadens interesser), og i Rentekammeret valgte man at følge Løvenørns holdning.

Denne beslutning havde Brockenhuus meget svært ved at acceptere. Over for Rentekammeret fremhævede han, at udgiften på 1 skilling pr. td. hartkorn var væsentligt mindre end, hvad bønder undertiden måtte svare til landevejsbroer. Han pointerede også, at dersom Skælskør ikke havde eksisteret, ville der alligevel have været brug for en bro på dette sted, og amterne ville da have været nødt til at betale alle udgifterne. Endelig bemærkede han, at Rentekammeret burde have været begejstret for hans plan i og med, at den

ville give "fuldkommen Sickerhed" for det årlige afdrag på den lånte kapital.⁷⁵⁾

Brockenhuus kunne dog samtidig - til beroligelse for Rentekammerets embedsmænd - oplyse, at hele borgerskabet i Skælskør havde sagt ja til at kautionere på et statslån på 1000 rd.

Endelig den 21.4.1779 kunne kongen sætte sin underskrift under reskriptet vedr. Skælskør bro.⁷⁶⁾ Byen fik sit rentefri lån på 1000 rd, men borgerne måtte acceptere, at alle udenbys folk blev pålagt at betale, hver gang de passerede broen. Kongen fulgte borgernes forslag til takster for personer, vogne, heste og kreaturer.

Derimod led borgerne og stiftamtmanden nederlag i spørgsmålet om indførsel af kanal- og lastepenge. Forslaget blev forelagt for Generaltoldkammeret, der den 12.2.1779 svarede, "at dette Kammer kan saa meget mindre tilraade, at Skibsfarten eller Handelen med det ommeldte Paalæg, vorder bebyrdet, som den i Forestillingen benævnte Kiøre Broe er Handelen og Skibsfarten gandske uvedkommende, og ingen Efterretning haves, hvoraf kan sluttes, at den egentlige Skibs Broe findes saa brøstfældig, at den icke til sin Bestemmelse findes brugbar" (!)⁷⁷⁾ Forslaget faldt med andre ord til jorden pga. manglende konkret viden og regulære misforståelser hos Generaltoldkammeret. Men det faldt uden tvivl også pga. Generaltoldkammerets generelle skepsis over for den opfattelse, at handelen kunne ophjælpes gennem forbedring af havneforholdene (jvf. artiklens indledning). Meget betegnende sluttede kammeret sit indlæg om Skælskør bro af med en henvisning til den kommende betænkning om havnevæsenet i Danmark - den betænkning, der anbefalede, at staten kun skulle satse på enkelte havne i hver landsdel.⁷⁸⁾

Efter dette lange og komplicerede forspil forløb brobyggeriet ret så problemfrit. Det må dog bemærkes, at byfogeden og det faste borgerudvalg (de såkaldte eligerede borgere) i oktober 1779 så sig nødsaget til at søge 400 rd ekstra fra kongens kasse, da licitationssummen var kommet op på 1210 rd, og der yderligere kunne ventes diverse småudgifter. Da Rentekammeret afviste at ulejlig kongen med endnu en forestilling om dette spørgsmål, lykkedes det i stedet at overtale en af byens rentiers, den tidligere godsejer Lars Nielsen, til at udlåne 400 rd. Broarbejdet blev tilsyneladende påbegyndt i marts 1780, og allerede 4 måneder senere stod den nye kørebros helt færdig. Bolværket synes derimod først at have gennemgået en mindre reparation i 1786.

I de første år efter 1780 blev bropengene bortauktioneret til højstbydende, men i 1786 gik bystyret over til direkte opkrævning. Byen ansatte en bromand, der fik besked om at flytte ind i et lille hus vest for broen. Her skulle han være tilstede "Tidlig og Sildig ved Dag og Nat", fremgår det af den vidtløftige instruks. I instruksen kunne han også læse, at indbyggerne i Skælskør samt de bønder, som anvendte byens møller eller som kom med korn, brænde eller tørv til byens borgere, havde ret til at passere vederlagsfrit. Derimod

5, Byens fiore = Broe

Kommunen nu bygget af xx gr. Lønsmænd og xxiii paa en
Læng-sund-sund i Skælskør, xx Læng = 24 Alen og Brede = 6 Alen.
Anden enden af Broen bygget af xxiii paa den Byens Side Læng
= 24 Alen og paa den anden Side 4 1/2, som kaldes for
Bromanden for Læng af Broen nu Læng = 24 Alen, og
paa Bredden nu nu fastgjort Læng-sund til Broen
Nøglen, som Bromanden har til at lukke og
6, Den anden end af Broen
Er indgjort-sund ud af Broen for 14 Alen,
Læng = 14 Alen.

I 1700-tallet kunne hele den offentlige ejendom i Skælskør beskrives på 5 sider. Her ses lidt af inventarfortegnelsen fra 1786. Det fremgår, at kørebroen var 24 alen lang og 6 alen bred, bygget af egetømmer, belagt med egeplanker og forsynet med et 1 3/4 alen høj tærværk på begge sider. For (vest)enden af broen var der en bom med lås. Nøglen befandt sig hos bromanden. Skælskør rådstue, Hovedregnskaber med bilag 1784-87.

måtte bromanden endelig sørge for at kræve penge af de mange udenbys folk, der invaderede byen på de to markedsdage, og disse gæster skulle betale hver gang de passerede frem og tilbage over broen.⁷⁹⁾ Således forstod byfogeden og de eligerede borgere at tolke kongens bud efter eget forgodtbefindende ...

I øvrigt blev bropengeindtægterne slet ikke så ringe, som borgerne havde frygtet; i de fleste år omkring 1790 lå det årlige provenu på 60-75 rd, og et enkelt år sneg det sig helt op på 96 rd. Afdragene til staten begyndte i 1781 (eller rettere i 1782, for der måtte flere "alvorlige Erindringer" til fra stiftamtmandens side, før byfoged Hansen tog sig sammen til at betale det første afdrag), og de blev afsluttet 11 år senere. Den sidste gæld til Lars Nielsen blev afviklet i 1786.

Sammenfatning og perspektiver

Denne artikel har først og fremmest haft til formål at belyse søfarts- og havneudviklingen i Korsør og Skælskør i anden halvdel af 1700-tallet. Men den kan også betragtes som en eksempelstudie af den danske regerings havnepolitik og af central- og regionaladministrationens behandling af havnespørgsmål i 1700-årene.

I Christian d. 6's regeringstid blev gode havne betragtet som et vigtigt middel til at fremme handelen og søfarten. Interessen for havnevæsenet gav sig udslag i, at al central havneadministration blev samlet hos i første omgang

Danneskiold-Samsøe og siden General Landets Havne Commission og, at der blev udstedt detaljerede forordninger om havnevæsenet i Norge og Danmark i henholdsvis 1735 og 1746. Begge forordninger pålagde alle søkøbstæder at overføre den lokale havneadministration fra magistraten til særlige havnekommissioner, hvor både magistratsmedlemmer og lokale søkyndige personer skulle være repræsenteret. Desuden blev alle byer forpligtet til at ansætte en havnefoged, der skulle holde orden i havnen og sørge for, at den ikke blev unødigt forurenset med ballast og andet affald. Der blev også indført bestemmelser om hyppigt tilsyn fra centralt hold med de enkelte havne. I Norge skulle dette arbejde udføres af lodskaptajnerne, i Danmark af havnemesteren. For at dække de nødvendige udgifter til vedligeholdelse af havneanlæggene blev der indført nye vareafgifter i det søndenfjeldske Norge i 1738. Pengene gik til en fælles havnekasse. Den danske forordning indeholdt tilsvarende en bestemmelse med opfordring til at etablere nye afgifter.

Det nye system fik aldrig mulighed for at bevise sin levedygtighed i Danmark, idet General Landets Havne Commission blev opløst allerede i 1747, hvor forordningen samtidig blev trukket tilbage. I Norge var forordningen derimod i kraft helt frem til 1827, og den synes at have været en stor succes; navnlig fungerede havnepolitiet (havnefogedernes arbejde) ret så effektivt. Men oprettelsen af havnekasser banede også vejen for flere større anlægsarbejder.⁸⁰⁾

I tiden efter 1747, hvor havnevæsenet sorterede under først Rentekammeret og siden Generaltoldkammeret, synes det at have været den almindelige holdning i centraladministrationen, at evt. forbedringer af de danske provinshavne måtte finansieres lokalt; staten skulle så vidt muligt holdes uden for.⁸¹⁾ Tilsyneladende blev der først i 1774 påny gjort overvejelser om en samlet havnepolitik. Nu var holdningen en helt anden end den, der var fremherskende i Christian d. 6's tid. Generaltoldkammeret mente ikke, at en forbedring af havnenes tilstand generelt ville fremme byernes økonomi, så staten kunne nøjes med at satse på havnene i de købstæder, der i forvejen var i fremdrift. I det hele taget burde de centrale myndigheder kun interessere sig for ganske få havne i hver landsdel. Denne indstilling ramte Skælskør, da bystyret i 1777 fremsatte forslag om indførsel af kanal- og lastepenge for at kunne finansiere en oprensning af fjorden.

Sammenligningen mellem Korsør og Skælskør viser imidlertid, at regeringens og centraladministrationens holdning til evt. økonomisk støtte var stærkt afhængig af, om statens interesser stod på spil. Korsør var en vigtig by, takket være færgefarten og postoverførslen. Men om muligt endnu vigtigere var det, at der foregik en del troppetransporter mellem Korsør og Nyborg. Desuden fik Korsør relativt ofte besøg af kongelige personer på gennemrejse til eller fra andre landsdele.

De statslige interesser i Korsør havn kom tydeligst til udtryk i 1758, hvor de to kompagniers grundstødning - på et tidspunkt, hvor den politiske situation

var temmelig anspændt - udløste en kongelig ordre om istandsættelse af havnen og dermed åbnede vejen for indførelse af to nye afgifter samme år. Men magistraten og befolkningen i Korsør havde også på andre tidspunkter bemærkelsesværdigt let ved at vinde gehør for deres ønsker. Således udviste General Landets Havne Commission en stor interesse for byen, og de centrale myndigheder stillede sig velvilligt over for ønskerne om en forøgelse af passagetaksterne i 1776 og om et lån fra Den kgl. Bank i 1787. Skælskørerne havde langt sværere ved at få centraladministrationen i tale. Dog lykkedes det i 1779 at opnå et beskedent lån på 1000 rd fra den kongelige kasse, men det er værd at bemærke, at lånet kom i stand efter gentagne klager fra det indkvarterede rytteri.

Undersøgelsen har også vist, at stiftamtmandene spillede en væsentlig rolle for havnevæsenets og købstædernes udvikling, omend kildesituationen måske giver et lidt overdrevent indtryk af dette. Stiftamtmandene havde til opgave at føre tilsyn med købstæderne, ligesom de var mellemlid for korrespondance mellem lokal- og centraladministrationen i et utal af spørgsmål. I denne artikel har vi imidlertid også gentagne gange mødt stiftamtmandene i rollen som købstædernes advokat - over for centraladministrationen og over for andre stiftamtmand og amtmænd. I flere tilfælde supplerede de magistratens eller byfogedens synspunkter med nye argumenter i håb om at gøre forslagene mere "spiselige" for de centrale myndigheder. Som eksempel kan nævnes Knuths argument i 1769 om, at en istandsættelse af Skælskør fjord ville tjene statens interesser ved at begrænse muligheden for smugleri. Det hørte med til stiftamtmandenes opgaver at aflægge hyppige visitater i de enkelte byer. Korsør var - pga. sin beliggenhed - uden tvivl en af de sjællandske købstæder, der fik flest besøg. Flere af disse visitater satte kraftigt skub i det lokale havnevæsen. Scheels undersøgelse af københavnske priser i 1753 er et eksempel på den omhu, hvormed nogle stiftamtmand udførte deres tilsynsopgaver. Omvendt viser historien om borgmester Rested, at der kunne foregå betydelige embedsførsømmelser i købstæderne, selv når stiftamtmanden udførte sit hverv upåklageligt.

Den sammenlignende analyse af havneøkonomien i Korsør og Skælskør har afsløret markante forskelle mellem de to byer. I Korsør var der en hel række af havneafgifter, og efter 1758 indbragte de normalt tilsammen et pænt stykke over 500 rd om året (undertiden endda mere end 800 rd). De store indtægter gjorde det i visse perioder muligt at skabe formuer og at foretage udlån. Således havde accisekassen fra og med 1755 til stadighed en formue på mindst 200 rd (nogle år endda mere end 600 rd), og "mudderkassen" nåede i midten af 90'erne op på ca. 3500 rd. Accise- og færgebromidlerne indbragte ofte mere end 100 rd til deling mellem magistratens medlemmer. Dertil kommer, at borgmesteren årligt kunne lægge 35 rd til side af "mudderkassen"s midler for sin umage med oppebørsel og regnskabsaflæggelse. Alt i alt fik borgmesteren et ganske pænt løntilskud gennem havnevæsenet.

KORSØR		
Afgift	Periode	Opkrævningsgrundlag
Accise	1664-1797	Oprindelig en afgift på ind- og udskibede heste, kvæg og vogne - kombineret med 1/2 skill. pr. sletdalers værdi af ind- og udskibede varer. Efter 1672: 1 1/2 skill. pr. kommercelæst for hvert ankommet skib; for fremmede skibe dog 4 skill. pr. læst. Desuden en række vareafgifter.
(Færge) bropenge	1684 -	12 skill. for hver fuld færgetransport og 6 skill. for en halv. Desuden sandsynligvis diverse vareafgifter.
(Skib)bropenge	1754 -	1 1/2 skilling pr. kommercelæst for hvert udgående skib; for fremmede skibe dog 4 skill. pr. læst. Desuden en række vareafgifter.
Passagepenge	1759 -	For hver færgetransport til eller fra Korsør: 4 skill. pr. person, 4-8 skill. pr. vogn, 2 skill. pr. hest eller kvæg og 1/2 skill. pr. svin eller får. Taksterne blev nedsat til det halve i 1765, men kom atter op på det oprindelige niveau 1777 - 82.
Lastepenge (Kanalpenge)	1759 -	2 skill. pr. kommercelæst for hvert udgående fartøj (med toldseddel).
SKÆLSKØR		
Accise	1672-1797	Som accisen for Korsør.

Skælskør havde derimod kun sin accise. I nogle perioder blev der opkrævet 40 - 60 rd om året, til andre tider (som fx. i 1770'erne) kun omkring 10 rd. Dette beløb blev fordelt i tre lige store portioner: til havnen, til byfogeden og til de fattige. Det må også noteres, at udgifterne til de store istandsættelser i 1732 og 1780 blev pålignet byens borgere; noget tilsvarende var ikke nødvendigt i Korsør.

Der var også stor forskel på de to havnes fysiske tilstand. Selv i de værste

Oversigt over havneafgifter i anden halvdel af 1700-tallet.

gt provenu. ¹⁾	Beløbsmodtagere
ca. 35 - 150 (ca. 90)	Halvdelen til magistraten. Den anden halvdel til vedligeholdelse af købmandsbroen og rådhuset.
ca. 60 - 190 ²⁾ (ca. 120)	Efter fratæk af løn til strandbudet og af udgifter til færgereparationer mv. gik overskuddet (gerne 50 - 100 rd) til magistraten.
ca. 130 ³⁾ - 400 (ca. 250)	1754 - 62: Afbetaling af gæld i forbindelse med anlæggelse af ny købmandsbro. Herefter til vedligeholdelse af "mudderværket".
ca. 120 - 435 (ca. 190)	Til "mudderværket".
ca. 20 - 50 (ca. 32) ⁴⁾	Til "mudderværket".
Ca. 8-65 (ca. 35)	1/3 til vedligeholdelse af havnen, 1/3 til byfogeden og 1/3 til byens fattige.

Kilder: Primært Korsør rådstue. Regnskabsprotokol 1749-84 og Havneregnskaber 1784-97, Skælskør rådstue. Accisebøger 1750-92 samt GTK. Kgl. forestillinger med resolutioner vedk. havne- og fyrvæsenet i Sjælland ... 1771-1820. I sidstnævnte kilde nævnes også flere afgifter, der blev indført i begyndelsen af 1800-tallet.

Listen omfatter kun de afgifter, hvis provenu helt eller delvis gik til havneformål. Men der blev naturligvis også opkrævet told.

1) Her angives minimum og maximum; gennemsnittet er i parentes.

2) Der foreligger kun (færge)broregnskaber til og med 1784.

3) I 1797 dog kun 77 rd.

4) I 1797 dog kun 8 rd 50 skill.

perioder kunne Korsør modtage store fartøjer ved højvande. Derimod måtte langt de fleste skibe, der ville afsætte varer i Skælskør, lægge til ankers ude i bæltet. På denne baggrund kan det overraske, at der ikke er større forskel på omfanget af søfarten på de to byer. I talrige år blev Korsør kun anløbet af 1,5-2 gange så mange handelsfartøjer som Skælskør, og enkelte år havde Skælskør ovenikøbet mest søfart. Embedsmændene i Generaltoldkammeret synes altså i et vist omfang at have haft ret i deres vurdering: der eksisterede

visselig ikke nogen snæver og entydig sammenhæng mellem havnenes tilstand og byernes økonomi. På den anden side må det erindres, at der - i alt fald i de år, hvor det er muligt at foretage direkte sammenligninger mellem eksporten fra de to byer - blev udført ca. 4 gange mere korn fra Korsør end fra Skælskør. Debatten om den nye kørebros i Skælskør viste også, at der foregik en ret betydelig korntransport fra Stignæs gennem Skælskør til Korsør. Købmændene i Korsør må have været i stand til at give en bedre pris end kollegerne i Skælskør, og dette hænger uden tvivl sammen med lavere fragtudgifter.

Ligeledes bør det fremhæves, at der var en markant vækst i antallet af skibsankomster til Korsør i årene efter 1761, hvor opmudringen blev igangsat. Derimod forekom der ikke noget fald i antallet af anløb i Skælskør i disse år.

Mere bemærkelsesværdig er imidlertid den meget betydelige stigning i søfarten på Skælskør efter 1780. Det ville være nærliggende at sætte den i forbindelse med brobyggeriet, men det er unægteligt vanskeligt at give en rimelig forklaring, for havneindløbet blev jo ikke istandsat ved den lejlighed. Det, som vi ser i Skælskør, er snarere en afspejling af en generel tendens til mere søfart i de danske farvande i de sidste par årtier af 1700-tallet.⁸²⁾ Men så er det interessant, at Korsør ikke oplevede den samme udvikling. Her noteres der først omkring 1790 en stigning i den samlede drægtighed af de anløbende fartøjer, og denne stigning er ganske moderat.

Efterspil: De store reformers tid

I det foregående har vi kun beskæftiget os med forholdene frem til midten af 1790'erne. Det har sine gode grunde. Årene herefter danner nemlig en markant grænseflade i dansk havnehistorie.

1730'ernes og 40'ernes opfattelse af gode havne som en væsentlig drivkraft i den generelle økonomiske udvikling vandt frem på ny. Synspunktet blev bl.a. forfægtet af C. D. F. Reventlow, der var deputeret i Rentekammeret, Overbankdirektionen og Finanskollegiet og hermed en af de absolutte nøglepersoner i dansk økonomisk politik. Samtidig var han fra og med 1784 reelt leder af Generalvejkommissionen, der i disse år forestod anlæggelsen af en række store landeveje - chaussées - på Sjælland. Kommissionen havde også fået i opdrag at udarbejde et udkast til forordning om dansk vejvæsen, og Reventlow tog denne opgave på sig i 1791. I hans betænkning finder vi flg. formulering: "Til at benytte saavel de raae Produkter som de ved Fabriqver og M[a]nufacturer forædlede, saavel til indenrigs som ud[en]rigs Brug, er intet nødven[di]gere end gode Havne og go[de] Veye". Reventlow mente, at en forbedring af trafikforbindelserne ville fremme omsætningen i Danmark og stimulere eksporten og dermed gavne handelsbalancen.⁸³⁾ Som det retorisk blev fremhævet: "Naar Veyene ere gode, istede[t] for tilforn slette, da kan den Reisende i en Dag komme saa langt som ellers i toe, da kan Landmanden og Fabricanten med den halve Hestemagt i den halve Tid, uden Fare for

at fordærve Varene, Heste eller Vogn, med ulige mindre Bekostning og Tids-spilde føre sine Varer til Afsetnings Stedet. Fleere kunne concurrere om Afsetningen, Priserne blive lettere paa de første Nødvendigheder i Landet selv, og Afsetning til Fremmede aabnes saavel af raae som af forarbejdede Varer, hvor tilforn ingen var muelig".⁸⁴⁾ Tankerne dannede grundlag for den store vejforordning af 13.12.1793, der fastlagde de økonomiske rammer for det fremtidige vejbyggeri og indførte en lang række bestemmelser om vedligeholdelse af de eksisterende veje. Men Generalvejkommissionens tanker gødede også jorden for et kraftigt fremstød på havneområdet.

Dette blev virkelighed, da Generaltoldkammeret i 1797 udpegede kommandørkaptajn Poul Løvenørn som Andreas Lous' efterfølger som kammerets konsulent i havne- og fyrsager. Løvenørn, der allerede da var kendt som en særdeles dygtig tekniker og effektiv administrator, var i forvejen overlods (dvs. tilsynsførende med lodsvæsenet i Danmark) samt direktør for Søkortarkivet.

Løvenørns første opgave som konsulent for Generaltoldkammeret var at tilse havnen i Korsør. Baggrunden var, at den kongelige postskipper Andreas Langballe i 1796 havde indgivet en klage til sine overordnede i Generalpostamtet over, at magistraten ikke gjorde tilstrækkeligt for at holde sejlrenden vedlige - med det resultat, at postjagten gentagne gange var gået på grund. Den redegørelse, som Løvenørn udarbejdede efter sit besøg i marts 1797, viser, at han i høj grad delte postskipperens negative opfattelse af magistratens arbejdsevne og duellighed. Løvenørn fremsatte en række konkrete forslag vedr. opmudring ved "Hagen", forlængelse af færgebroen m.v. Men han foreslog også - og det er langt vigtigere - at havnevæsenet blev fjernet fra magistratens ressort og henlagt til en havnekommission. Løvenørn, der havde et solidt kendskab til norske havneforhold, ønskede med andre ord at indføre "norske tilstande" i Korsør. Forslaget opnåede kongens godkendelse i august 1797. Den første kommission bestod af 5 personer, deriblandt borgmesteren og postskipperen.⁸⁵⁾

Korsør-ordningen kom - sammen med en tilsvarende ordning for Kalundborg - til at danne model for andre byer, idet der i april 1798 udgik kongelig resolution om oprettelse af havnekommissioner i alle søkøbstæder. Resolutionen blev fulgt op af et krav om, at de enkelte havnebyer blev udstyret med havnereglementer, der fastlagde kommissionernes opgaver og kompetence. Ligeledes skulle der udarbejdes havnefogedinstrukser og havneanordninger; sidstnævnte havde bl.a. til formål at begrænse ballastforureningen mest muligt. Der er mange ligheder mellem disse initiativer og havneforordningen fra den 11.3.1746. Men der er bestemt heller ikke noget at sige til, at tankerne fra 1746 blev kaldt til live på ny. For det var unægtelig et stort tab for dansk havnevæsen, at 1746-forordningen blev annulleret; de mange detaljerede bestemmelser om havnepoliti kunne have sparet eftertiden for mange udgifter til opmudring m.v., hvis de var blevet efterlevet.

Løvenørns succes i Korsør skaffede ham et væld af opgaver i andre havnebyer. En af de byer, der havde bud efter ham, var Skælskør. Med hans bistand anskaffede byen en muddermaskine i 1805, og i løbet af de næste 8 år blev der gravet en 7 fod dyb rende gennem hele fjorden. Samtidig fik Næstved endelig løst sine alvorlige havneproblemer; løsningen omfattede bl.a. anlæggelsen af en kanal gennem halvøen Longshave.⁸⁶⁾ Disse store projekter var dog aldrig blevet gennemført, hvis ikke kongen i 1798 havde givet tilladelse til, at Den kgl. Kreditkasse kunne udlåne penge til dette formål. I perioden 1799-1812 udlånte Kreditkassen ikke mindre end 322.000 rd til i alt 17 havneanlæg; heraf modtog Korsør ca. 17.000 og Skælskør 12.000 rd.⁸⁷⁾ De store beløb skal ses på baggrund af en kraftig inflation (navnlig efter 1807), men det kan på ikke skjule, at der var tale om en statslig velvilje, der stod i stærk modsætning til 1700-tallets påholdende havnepolitik.

Løvenørn udarbejdede også adskillige havneplaner, der aldrig blev ført ud i livet, fordi den fornødne lokale vilje ikke var tilstede, eller fordi havnekommissionen ikke magtede at løse sin opgave. I Ribe modarbejdede kommissionen ligefrem Løvenørns planer.⁸⁸⁾ Men det hører også med i billedet, at der i visse andre byer blev udfoldet et betydeligt initiativ til fordel for havnen, længe før Løvenørn blev havnekonulent. I Fåborg opstod der således i løbet af 1700-tallet en tradition for, at velhavende købmænd (især fra de to familier Ploug og Hempel) donerede større pengebeløb til havnens vedligeholdelse, og havnen befandt sig da også i en ganske eksemplarisk tilstand - at dømme efter en udtalelse af amtmand Rosenørn i 1799. Og i Nykøbing Mors anlagde tre købmænd i 1788 for egne midler (mere end 4000 rd) en havn til 24 fartøjer. Havnen havde privat status helt frem til 1843.⁸⁹⁾

Trods en del lokalundersøgelser er dansk havnehistorie endnu et forsømt forskningsområde.⁹⁰⁾ Navnlig er der behov for sammenlignende studier, hvor der bl.a. fokuseres på samspillet mellem central-, regional- og lokaladministration samt lokalbefolkningen. I denne sammenhæng vil det også være frugtbart at drage sammenligninger mellem udviklingen i Danmark og Norge. Fx. vil det være interessant at få undersøgt, om de centrale myndigheder lagde mere vægt på udbygning og vedligeholdelse af de norske havne, der gennemgående havde væsentlig større eksport end de danske. Endelig vil det være af stor værdi at få kortlagt færgevæsenets udvikling, herunder færgerens rolle ved transport af heste og kreaturer.

Noter

RA = Rigsarkivet, LAK = Landsarkivet i København.

DK = RA. Danske kancelli, GTK = RA. Generaltoldkammeret, Rtk = RA. Rentekammeret.

KB = LAK. Korsør byfoged, KR = LAK. Korsør rådstue, SB = LAK. Skælskør byfoged, SR = LAK. Skælskør rådstue, SS = LAK. Sjællands stiftamt.

1 alen = 62,8 cm, 1 favn = (som længdeenhed) 1,88 m eller (som rumenhed for brænde) 2, 2 kubikmeter, 1 fod = 31,4 cm, 1 kommercelæst = ca. 1,95 registertons, 1 rigsdaler (rd) = 6 mark = 96 skilling (skill.).

- 1) Der foreligger ingen samlet fremstilling om dansk havnehistorie. Men Wilhelm von Rosen har i sin artikel: Købstædernes havnekommissioner 1798-1868, Arkiv, bd. 6, 1976-77, s. 168-189, givet en meget instruktiv oversigt over den administrative udvikling på området i 17-1800-årene.
- 2) Om sandflugten og dens forudsætninger, se: Thorkild Kjærgaard: Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning, Kbh. 1991. Kortet s. 25 viser de vigtigste sandflugsområder, men også andre dele af landet - bl.a. Sydvestsjælland - var ramt.
- 3) Rtk. 473.2, læg VIII, indeholder en oversigt over acciseindtægterne i de enkelte havne i 1745. Det fremgår også, hvordan disse blev anvendt. I mange byer gik en stor del af proventet til aflønning af magistraten og til hjælp til byens fattige. I de fleste sjællandske havnebyer var der mindre end 15 rd til rådighed til vedligeholdelse af havneanlægget. I Helsingør var der derimod ca. 94 rd; den totale accise udgjorde her godt 400 rd.
- 4) Rtk. 473.2, læg VI (forestilling fra d. 7.10.1747).
- 5) Gabriel Smith: Utsigt over det norske havnevæsens historie til 1914, Kristiania 1923, s. 21-24 og 28-30.
- 6) Dette materiale befinder sig nu i: Rtk. 2215.238, læg B I.
- 7) Forordningen fra d. 11.3.1746 nævner intet om en fælles havnekasse for Danmark. En sådan kasse bliver til gengæld omtalt i reskriptet fra d. 4.2.1746 om oprettelse af General Landets Havne Commission.
- 8) Kommissionens arkiv indgår nu i Rentekammerets arkiv som nr. 473.1 - 2.
- 9) GTK. Kgl. reskripter, resolutioner og forestillinger vedk. havne-, fyr- og kanalvæsen 1781-1811.
- 10) Godserne havde ret til at anvende deres egne havne til udførsel af hovedgårdsavl og landgildeprodukter og til indførsel af varer til eget forbrug. Al anden ud- og indførsel via godshavne var forbudt. Generaltoldkammerets forslag er derfor et markant brud på den gældende lovgivning om en økonomisk arbejdsdeling mellem by og land. Forslaget var derimod i god overensstemmelse med de faktiske forhold, for tilsyneladende var det ret almindeligt, at fæstebøndernes overskudskorn blev udført via godshavne.
- 11) DK. D102a: Efterretninger om købstæderne og amterne, indsendt i henhold til oversekretærens skrivelse 6. april 1743 ("De Jessenske relationer"). En stor del af beskrivelsen vedr. Korsør er gengivet i: L. F. la Cour: Bidrag til en Skildring af Korsør og Omegn i det 18. Aarh., Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1917.
- 12) Toldregnskaberne har været udsat for meget omfattende kassationer, men der er dog for nogle få år bevaret journaler over ind- og udgåede fartøjer (med angivelse af hjemsted, drægtighed, afgangshavn, ladningens indhold m.v. for hvert eneste fartøj). Derimod foreligger der en lang række accisejournaler over de ankomne fartøjers drægtighed og varemængde. Toldregnskaberne befinder sig i: RA. Regnskaber 1660-ca. 1848. Told- og konsumtionsregnskaber, mens accisejournalerne ligger i særskilte pakker i Korsørs og Skælskørs rådstuearkiver. Visse acciseregnskaber findes dog også i: RA. Regnskaber 1660-ca. 1848. Købstadsregnskaber. Om kildeværdi, se: Anders Monrad Møller: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede, Fortid og Nutid, bd. 26, 1975, s. 86-103 og samme: Den ulykkelige Zise - om acciseregnskaber, en upågtet og glemt kildegruppe, Arkiv, bd. 11, 1987, s. 201-216.

- 13) Der ligger for visse år lister over hjemmehørende fartøjer i toldregnskabspakkerne. Desuden kan der for en række år findes tilsvarende fortegnelser i: KR. Kopibog 1740-64.
- 14) Kompagniet og Langelands skibsværft omtales bl.a. af Kirsten Borg i: Korsør fæstning, Korsør 1994, s. 21ff. Om fangsten se: KR. Acciseregnskaber 1764-92 (1770-72).
- 15) KB. Skifteprotokol 1761-68, s. 59. Det fremgår her, at Stude selv ejede 1/5 af fartøjet og, at Langeland havde interesser i skibet.
- 16) Jvf. Jørgen Mikkelsen: Korn, købmænd og kreditter. Om kornhandel og kornpriser i Sydvestsjælland ca. 1740-1807, Fortid og Nutid, 1993, s. 201f. - Der er også vidnesbyrd om, at enkelte Korsør-folk lod sig engagere i søfart på Asien. I 1762 døde kaptajn Niels Steenberg således i Ostindien (Skifteprotokol 1761-68, s. 76), og i 1797 drog Mikkel Dam til Manila, hvor han angiveligt sejlede for engelsk regning, da boet efter hans far blev gjort op 4 år senere (Skifteprotokol 1800-1810, s. 22).
- 17) Vareregistrene befinder sig i toldregnskaberne; seddelregistraturerne oplyser, hvilke år, der er relevante. Import fra og eksport til udlandet ses desuden i: GTK 122.020 og 222.023 (GTK 1773-91. Danske og norske konsumtionskontor, Danske sager 1773-78. "Alphabetiske Vare-Registre" om ind- og udførsel ved toldstederne under Sjællands Stift 1764-70, 1771-74 (2 pk.) Endelig findes der i GTK 220.305 et vareregister over den samlede søværts indførsel til og udførsel fra Skælskør i 1785.
- 18) Jvf. Mikkelsen (se note 16), s. 200ff. - I øvrigt er eksporttallene uden tvivl for små, idet smugleri var overordentligt almindeligt i 1700-tallet. Smugleriet var mest omfattende for lidt voluminøse varer med høje toldsatser, men flere lokalundersøgelser dokumenterer, at heller ikke kornprodukter gik fri. (Se: Helge Hammer: Handel og søfart på Kalundborg 1730-1798, utr. historiespeciale ved Københavns Universitet 1975, s. 14 samt Per Hauge Mortensen: Om toldregnskabs troværdighed, Fra Ringkøbing Amts Museer 1989, især s. 83). Pga. de fysiske forhold har toldkontrollen haft vanskeligere arbejdsvilkår i Skælskør end i Korsør, og det er derfor tænkeligt, at smugleriet har været større i Skælskør. Men dette kan næppe rokke væsentligt ved hovedtendenserne i vareregistrene.
- 19) Hvad hør og hamp angår, spillede de østbaltiske byer - ikke mindst Riga og Königsberg - en stor rolle som eksportører. Nogle varepartier kom direkte fra Baltikum, andre via København eller evt. Lübeck.
- 20) Korsør havde relativt mere søfartsforbindelse til de norrøjske byer (især Århus), end det var tilfældet med Skælskør. Skælskør havde til gengæld langt mere kontakt til hertugdømmerne, navnlig Flensborg. En meget stor del af denne kontakt blev i slutningen af århundredet varetaget af skipperne fra Marstal. I 1798 stod skipperne fra denne by for hele 45% af alle skibsanløb i Skælskør havn, men "kun" for 19% i Korsør. (Se i øvrigt: Anders Monrad Møller: Fra galeoth til galease, Esbjerg 1981, s. 137) Skælskørs toldjournal fra 1798 viser, at nogle af Marstal-skipperne lå i regulær pendulfart mellem Skælskør, Flensborg og Marstal. Christen Hermansen besøgte således Skælskør hele 12 gange i løbet af dette år.
- 21) De 63 fartøjer svarede til 32% af alle anløb dette år. Til gengæld fik Korsør kun besøg af 16 brændebåde i 1785 - svarende til 16% af alle anløb.
- 22) Kortet s. 216 i: Bo Fritzbøger: De danske skove 1500-1800. En landskabshistorisk undersøgelse, Kbh. 1992, viser omfanget af de enkelte købstæders indførsel af brændsel i 1761. Det fremgår, at der kun var få andre steder i landet, hvor tilførsel fra udlandet spillede nogen større rolle. Fritzbøgers kildegrundlag, Rtk. 333.109, omfatter i øvrigt ikke blot forskellige former for brændsel, men også alle slags tømmer.
- 23) SS. Kopibog 1789-90, s. 549. Færgevesenet blev indrettet i h.t. forordning af 29.4.1684, der også regulerede færgefarten for ruterne Århus - Kalundborg, Assens - Haderslev og Mideldart - Snoghøj. Der foreligger endnu ikke nogen systematisk beskrivelse af færgefartens historie, men L. F. la Cour har beskrevet litzenbrødrene (dragerne) i Korsør i: Korsør Sølaug 1784-1934, Korsør 1934.

- 24) I 1793 blev postfarten på Storebælt overtaget af Generalpostamtet. De to postjagter blev opkøbt og erstattet med nye og bedre fartøjer, og Generalpostamtet ansatte to personer som kongelige postskippere. Jvf. Anders Monrad Møller: *Posttrytter, dagvogn og fodpost (P&T's historie 1711-1850)*, Kbh. 1992, s. 38.
- 25) KR. Havneregnskaber 1757-73 og 1784-97.
- 26) I den hidtidige udforskning af dansk studehandel - senest Karl-Erik Frandsens fortræffelige bog *Oksker på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet*, Herning 1994 - sættes der focus på dansk studeeksport til Tyskland. Derimod mangler der endnu en systematisk undersøgelse af, hvorfra københavnernes fik deres fødevarer.
- 27) LAK. Kalundborg rådstue. Skibbroregnskaber 1782-83, 86-88 (T-19). Mens listerne fra Korsør anvender den neutrale betegnelse "kvæg", skelner listerne fra Kalundborg som oftest mellem stude og køer. Studene var klart i overtal - især i maj-transporterne - men der var flest køer i september-transporterne.
- 28) Rtk. 473.2, læg VIII. - Færgerne blev ejet af enkeltpersoner, og alle indbyggere i Korsør - med undtagelse af magistratens medlemmer - havde ret til at blive færgeløbsinteressenter. En fortegnelse fra 1746 viser, at i alt 6 personer samt arvingerne efter en syvende havde andele i færgeløbet. De fleste havde andele i 2 - 3 skibe - en form for risikospredning. Fx. ejede Eeg 3/8 af jagten Lovise og 3/16 af jagterne Printz Christian og Sophia Magdalena (Rtk. 473.2, læg VIII (skrivelse fra Eeg d. 7.11.1746)).
- 29) Rtk. 473.1 (Kopibog s. 18f) samt Korsør rådstue. Kopibog 1740-64, s. 133a. Eegs forslag om et fyrtårn fik en ret kølig modtagelse af magistraten, og der skete ikke mere i denne sag (Kopibog 1740-64, s. 133b).
- 30) Rtk. 473.2, læg VIII.
- 31) Rtk. 473.2, læg VIII. Eegs indlæg skal ses i sammenhæng med, at der få år forinden havde været en disput mellem Korsør og Nyborg om afgiftsopkrævningen i Nyborg. Færgeløbsinteressenterne i Korsør fandt, at opkrævningen af kanalpenge - samt af de såkaldte skriverpenge - var så belastende, at mange heste- og kvægprangere valgte andre rejseruter, herunder "Dend omvej fra Spos-bierg till Taass". Sagen endte med et kgl. reskript i 1744, hvorved det blev slået fast, at i 1729-ordningen skulle stå ved magt (DK. Fyenske og Smaalandske Tegnelser 1741-46, s. 338ff).
- 32) Rtk. 473.1 (Kopibog s. 204ff og Deliberationsprotokol s. 73 og 78).
- 33) KR. Indkomne breve 1746-48 (brev af 29.6.48). Det kan bestemt ikke afvises, at der er en sammenhæng mellem stiftamtmandens besøg og aktiviteterne de foregående to år, men der er ikke fundet kildebelæg for det.
- 34) KR. Regnskabsbog for havnevæsenet 1749-84. Konventionen fra 1749 ses s. 3ff. Indtil 1749 blev overskuddet fra (færge)bropengene fordelt mellem alle magistratsmedlemmer således, at borgmesteren modtog dobbelt portion. Princippet om, at borgmesteren fik dobbeltbeløb, blev videreført efter 1749.
- 35) DK. Sjællandske Tegnelser 164/1753 med konc. og indlæg.
- 36) DK. Sjællandske Tegnelser 541/1753 med konc. og indlæg
- 37) KR. Rådstueprotokol 1708-67, s. 303ff. D. 27.10 måtte magistraten dog sande, at købmændene ikke var så tilfredse endda. Nu erklærede de den nye afgift som "utaalelig og uden Ende". De tilbød i stedet at sætte broen i stand "een for alle og alle for een" - på betingelse af, at de modtog hele accise-beløbet frem til den dag, hvor alle afdrag var betalt. Dette kunne magistraten naturligvis ikke gå med til, og den kunne glæde sig over at have loven på sin side. (KR. Kopibog 1740-64, s. 246ff)
- 38) SS. Kopibog 1753-55, s. 402 og 461.
- 39) KR. Kopibog 1740-64, s. 253ff samt SS. Kopibog 1753-55, s. 477. I brevet til stiftamtmanden d. 20.1.54 gjorde magistraten dog også opmærksom på, at det oprindelige overslag havde været ret så ufuldstændigt; fx. var der ikke taget højde for udgifter til slæbested og køl-

halingspæle. Men magistraten havde tydeligvis vanskeligt ved at forklare, hvorfor man ikke dengang havde afgivet en erklæring om manglerne i overslaget.

- 40) KR. Regnskabsbog for havnevæsenet 1749-84, s. 168. - Kirkelige institutioner optrådte meget hyppigt som långivere i 1700-årene, men det hørte dog nok til sjældenhederne, at der blev givet lån over så store afstande, som det er tilfældet her. Om låneaktiviteter i sjællandske købstæder i 1700-tallet, se: Poul Steen: Gæld, kapital og rente. Præstø-borgernes låneaktivitet 1695-1801, Kbh. 1992.
- 41) KR. Kopibog 1740-64, s. 305a.
- 42) Det flg. bygger på Rtk. 2211.121 (Relations- og resolutionsprotokol 1758 (nr. 286)) og Rtk. 2212.75 (Dansk-norsk kammerkancelli. Konc. og indlæg til ekspeditionsprotokollen 1758-59 (nr. 146))
- 43) Om antallet af slaver på forskellige tidspunkter i 1700-tallet, se Kirsten Borg (se note 14), s. 68ff.
- 44) KR. Indkomne breve 1757-60 (brev af 21.10.60) og Havneregnskaber 1757-73. Magistraten udstedte kun én obligation.
- 45) KR. Indkomne breve 1761-63 (brev af 10.6.61)
- 46) KR. Havneregnskaber 1757-73.
- 47) De indkvarterede ryttersoldater havde ret til at udføre civilt arbejde i deres fritid.
- 48) KR. Regnskabsbog for havnevæsenet 1749-84, s. 140 og 147.
- 49) KR. Indkomne breve 1774-78 (brev af 23.8.74). Se også: Regnskabsbog for havnevæsenet 1749-84, s. 149.
- 50) KR. Regnskabsbog for havnevæsenet 1749-84, s. 152b.
- 51) Enkefru Scheel opsagde lånet i 1769, men mudderværket optog da et lån af samme størrelse i den afdøde Korsør-købmand Søren Sørensens umyndige børns arvekapital - altså endnu et eksempel på låntagning i overformynderimidler (Regnskabsbog for havnevæsenet, s. 237).
- 52) KR. Indkomne breve 1783-86 (brev af 15.8.86) samt: Sager vedr. havnevæsen og brøregnskaber 1708-86 (i sidstnævnte pakke ligger Hegelunds rapport også).
- 53) KR. Havneregnskaber 1784-97 (brev af 21.9.86).
- 54) KR. Indkomne breve 1787-90 og 1791-93 (breve af 30.10.90 og 1.10.91).
- 55) KB. Justitsdokumenter 1786-92 (læg 1792). Denne arkivpakke viser i øvrigt, at Lauritzen var involveret i flere andre økonomiske retssager i begyndelsen af 1790'erne. Synsforretningen fra 1793 ligger i: KR. Havneregnskaber 1784-97.
- 56) KR. Indkomne breve 1794-95 (brev af 4.4.95). - Amtstuen i Korsør varetog den lokale skatteforvaltning.
- 57) KR. Indkomne breve 1794-95 (brev af 28.4.95).
- 58) Peter Friis Edvardsen: En ringe Underretning om Schielschiør Købstæds gamle og nuværende Tilstand ..., Sorø 1759 (repr. 1983), s. 130.
- 59) RA. Kommercekollegiet. Dansk - norsk sekretariat, nr. 28: Relationer over de danske stifters tilstand ... 1735, 1735-36 ("Stiftsrelationerne").
- 60) SB. Indkomne breve 1570, 1668-1740 (brev af 26.2.32) samt SR. Kæmnerregnskaber 1562-1734.
- 61) Der foreligger kæmnerregnskaber for stort set hvert år 1730ff - bortset fra perioden 1756-73.
- 62) SB. Journalsager 1766-70 (nr. 762). - I små byer som Skælskør var byfogeden magistrat, politimester og dommer på én gang.
- 63) Kortet befinder sig - ligesom mange af de akter, der nævnes i det følgende - i: GTK. Havne-, kanal- og fyrvæsen. Skælskør havnesager 1769-77, 1798-1817.
- 64) Ilfg. Friis Edvardsen (se note 58), s. 130, blev Vasen på hans tid kun anvendt til af- og påstigning af passagerer. Men den ville let kunne sættes i stand, således at den på ny kunne blive brugt som lade- og lossested.
- 65) SB. Journalsager 1766-70 (nr. 771).
- 66) SR. Rådstueprotokol 1754-86, s. 201f.

- 67) For at fremme dansk industri blev der i løbet af 1700-tallet udstedt importforbud for en lang række varer, ikke mindst inden for tekstilområdet. Jvf. Henrik Becker-Christensen: Protektionisme og reformer. 1660 - 1814 (Dansk Toldhistorie, bd. II), Kbh. 1988, s. 341-48.
- 68) SB. Journalsager 1771-75 (nr. 900).
- 69) SS. Kopibog 1775-76, s. 916f.
- 70) GTK. Havne-, kanal- og fyrvæsen. Skælskør havnesager 1769-77, 1798-1817. I samme pakke ligger et resumé af Lous' redegørelse. Det er uvist, hvem der har formuleret det, men det må formodes at være sket i Generaltoldkammeret. Det er bemærkelsesværdigt, at resuméet udelader Lous' forslag om støtte fra kongens kasse.
- 71) SB. Journalsager 1776-80 (nr. 1155). Escadronschefen klagede også over broen et år senere (samme pakke, nr. 1194).
- 72) SR. Rådstueprotokol 1754-86, s. 267f. De tre købmænd Niels Jespersen, Christopher Norsk og Christian Meelhoff havde formuleret denne erklæring forud for rådstuemødet d. 15.11, og den vandt tilslutning blandt de øvrige fremmødte.
- 73) SS. Kopibog 1778-79, s. 93-97.
- 74) Brockenhuus var klar over, at hans tanker kunne vække modstand, og han anførte derfor et par præcedens-tilfælde (fra hhv. 1735 og 1772), hvor kongen havde givet tilladelse til, at udgifter til veje og broer blev fordelt på et helt amt.
- 75) Brockenhuus' kommentarer ses i: SS. Kopibog 1778-79, s. 348ff. Det har desværre ikke været muligt at opspore Løvenørns brev eller Rentekammerets sagsbehandling.
- 76) Reskriptet findes bl.a. i: SR. Kæmnerregnskaber 1782. En del af reskriptet gengives i: L. F. la Cour: Skælskør. Bidrag til Byens Historie, Skælskør 1932, s. 154.
- 77) GTK. 220.042 (Københavns og Sjællands toldkontor. Kopibog 1779), nr. 179.
- 78) Generaltoldtoldkammeret blev også inddraget i spørgsmålet om Skælskør havn i 1777, og kammeret forhørte sig da hos tolder Smith i Skælskør. Smith kom for skade at skrive, at havnen just "nu for Tiden" ikke var i så slet stand, hvorimod kørebroen var hårdt belastet pga. kørsel mellem herregårdene og Korsør. Generaltoldkammeret konkluderede, at skibbroen og kørebroen lå hvert sit sted, at skibbroen næppe trængte til reparation og at kørebroen lå uden for kammerets kompetenceområde! (GTK. 220.064, nr. 678 og 220.040, nr. 161). Generaltoldkammeret henviste til dette svar i sin redegørelse fra 12.2.79.
- 79) Instruksen ligger i: SR. Kæmnerregnskaber 1786. Visse kæmnerregnskaber indeholder lister over, hvor meget afgiften indbragte uge for uge. Markedet i september sætter sig ofte tydelige spor, hvorimod det mindre velbesøgte marked i februar eller marts næppe kan anes.
- 80) Smith (se note 5) nævner bl.a. (s. 36), at Larvik i 1756 fik bygget møler ved at låne fra havnekasser i tre andre byer.
- 81) Se fx. Rasmus Nielsen: Næstved købstads historie, bd. IV, Næstved 1932, s. 145ff, hvor der er en detaljeret redegørelse for Næstved-borgernes forgæves forsøg på at skaffe penge fra staten til opmudring og anlæg af bolværk i 1756-57.
- 82) Per Hauge Mortensens undersøgelse: Sejlads på Ringkøbing (Fra Ringkøbing Amts Museer 1991, s. 34-42) viser præcis det samme mønster. Mortensen har analyseret told- og acciseregnskaber for Ringkøbing med ca. 10 års mellemrum for perioden 1680-1798.
- 83) I den tankevækkende artikel "Landboreformerne - drivkræfter og motiver" (Fortid og Nutid, bd. 27, 1977, s. 37-47) har Jens Holmgaard argumenteret for en snæver sammenhæng mellem landboreformer, handels- og toldlovgivning samt trafikreformer i slutningen af 1700-tallet. Han mener, at det overordnede formål med disse initiativer var at forøge og forbedre den danske kornproduktion og -eksport for derigennem at forbedre statens finanser.
- 84) Rtk. 455.14-15 (kap. I). Vejdirektoratet har i 1993 udgivet betænkningen under titlen: Plan til en forbedret Indretning af Veivæsenet i Kongeriget Danmark - Hans Excellence, Herr Geheime Raad og Greve Reventlous. - Et af hovedprincipperne i betænkningen er, at den, der har nytten af en vej, også skal betale for etablering og vedligeholdelse. I overensstemmelse med dette argumenterede Reventlow for, at større landevejsanlæg ikke blot skulle

finansieres af de amter, som vejen passerede igennem, men af "Stiftet, ja vel heele Riget", for de store veje var jo til gavn for hele landet. Der er en interessant parallel mellem denne holdning og det synspunkt, der i 1778 blev fremført af stiftamtmand Brockenhuus i spørgsmålet om Skælskør kørebros (jvf. note 73-75).

- 85) Wilhelm von Rosen har givet en detaljeret og ganske underholdende skildring af udviklingen i Korsør ca. 1795-98 i: Omlægningen af Korsør havneadministration 1797. Poul Løvenørns første havesag, Festskrift til Johan Hvidtfeldt, red. Peter Kr. Iversen m.fl., Kbh. 1978, s. 413-32. Emnet omtales også i: Fritz Jacobsen: Korsør havn og bro 1664-1809, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1962, s. 26-39, og i: Paul Bell m.fl.: Korsør havn og søfarts historie 1790-1939, Korsør 1984?
- 86) Flemming Jensen og Jørgen Mikkelsen: Mudder, maskiner og mennesker. Den sørgmuntre beretning om istandsættelsen af Skælskør havn og fjord 1798-1814, Maritim Kontakt, bd. 16, Kbh. 1993, s. 81-119, samt Rasmus Nielsen (se note 81), s. 150-160.
- 87) Rosen (se note 1), s. 185 samt: GTK. Havne-, kanal- og fyrvæsen. Dokumenter og sager vedk. Kreditkassens lån til havnekommissionerne 1799-1819.
- 88) Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Historie 1730-1820, bd. I, 1936, især s. 141, samt Anders Monrad Møller: Jagt og skonnert, 1987, s. 122, 124 og 129 (om Rudkøbing, Vejle og Bogense).
- 89) Aage Fasmer Blomberg: Faaborg bys historie, bd. II, 1956, især s. 124, samt Susanne Overgaard: Byens havn. Nykøbing Mors Havn gennem 300 år, Nykøbing Mors 1993, s. 14ff.
- 90) Udover de allerede nævnte værker er der grund til at fremhæve flg. litteratur om havneforhold indtil omkring 1800: Otto Smith: Køge havn før år 1700, Aarbog for Københavns Amt 1922, s. 57-82, samme: Holbæk skibsbro, Fra Holbæk Amt 1924, s. 146-185 og 1925, s. 24-97, Laurids Pedersen: Helsingør i Sundtoldtiden, bd. I, Helsingør 1926, s. 165-190, J. O. Bro-Jørgensen: Svendborg købstads historie, bd. 1, Svendborg 1959, s. 173-203 og Jørgen Fink m.fl.: Fra åhavn til kysthavn. Århus havns historie til 1914, Århus 1990. Otto Smith synes at have arbejdet på et værk om dansk havnehistorie. Hans sedler og noter, der for en stor del vedrører 15-1600-tallet, befinder sig i: LAK. Manuskriptsamlingen. Otto Smiths samlinger.

Jørgen Mikkelsen, Haraldsgade 96, 2100 København Ø
Cand mag. Arkivar på Rigsarkivet

Har bl.a. skrevet:

"Thi ogsaa saadanne Misgierninger forstyrrer den almindelige Roe og Sikkerhed." Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1990 side 7-57.

Skælskørregnen under Englandskrigen 1801-1814 (sammen med Flemming Jensen). 1992.

Korn, købmænd og kreditter. Om kornpriser i Sydvestsjælland ca. 1740-1807. Fortid og Nutid Oktober 1993, side 179-213.

Datering af Dronning Agnes' kalkmalerier i krydshvælvingen i Sct. Bendts kirke, Ringsted

Af Erik Stengaard, Haslev

Kalkmalerierne er fra lige omkring 1293. Det er min konklusion! Her følger så argumentationen. Men først lidt om den hidtidige datering af malerierne.

Den tidligere "officielle" datering var meget enkel. Den knyttede sig til dronning Agnes' dødsår, 1304, og så det at hun er begravet i Sct. Bendts Kirke i Ringsted. Så konklusionen giver næsten sig selv: hvornår giver man penge til kirken og kirkeudsmykninger? Det gør man i sit testamente! Så det har dronning Agnes nok også gjort, og derfor er kalkmalerierne fra et tidspunkt lige omkring 1304.

Det sagde Victor Hermansen og Poul Nørlund i Nationalmuseets store værk om Danmarks kirker, hvor bindet om Sorø amt kom i 1936. De skriver: "Hun (dronning Agnes) har formodentlig stiftet billederne, og da hun kaldes "fordum danernes dronning" er de først malet efter kong Eriks død i 1286 og muligvis først efter hendes død i 1304."

I sin første udgave af Politikens bog "Jeg ser på kalkmalerier" fra 1970 følger Niels M. Saxtorph i deres fodspor med den korte betragtning: "Stilen er nordtysk og passer godt med årstallet 1304."

I Nationalmuseets lille bog om Sct. Bendts Kirke i Ringsted fra 1972 er forfatterne (Rikke Agnete Olsen, Niels Jørgen Hansen og Erik Kjersgaard) enige: "Da hun (dronning Agnes) indtræder i en så fremtrædende plads er billederne formodentlig blevet til på hendes bekostning, og det er sandsynligvis sket kort efter hendes død."

Dateringen så altså ud til at være helt klar. Men så kom Søren Kaspersen med sit indlæg i Nationalmuseets flotte værk om danske kalkmalerier, hvor bindet om tidlig gotik (1275-1375) udkom i 1989. Søren Kaspersen siger, at dateringen må være før 1304. Dels mangler han stilmæssigt de højgotiske træk, han ville forvente at finde i begyndelsen af 1300-tallet. Og dels mener han, at dronning Agnes må have været i live, da billederne blev lavet. For hvis billederne var til hendes sjæls frelse, ville hun have været knælende, hvor hun faktisk troner "prangende" på kalkmalerierne. Og endelig mener han, at ambitioner om en helgenstatus for kong Erik Plovpenning må have været helt døde i 1304. Hans konklusion er: "som et stykke politisk teologi eller som

dynastipolitik, må malerierne være udført ikke alt for længe efter Nyborgmødet i 1287, som en "besværgelse" af den nye magtkonstellation i danernes rige."

Politikens afløser for Saxtorphs bog om danske kalkmalerier har da også blødt op på hans formulering. Nu hedder det: "Stilen er nordtysk og passer godt med tiden omkring 1300."

Jeg påstår altså: lige omkring 1293.

Først den bygningsmæssige og politiske baggrund.

Ringsted har som gammelt kultsted sikkert haft en trækirke allerede i vikingetiden, men den har vi ikke fundet rester af. Derimod er der fundet rester af en kirke, indviet til Jomfru Maria, opført af frådsten omkring 1080. Kirken blev formodentlig opført af Roskildebispens Sven Nordmand. Ringsted var jo ikke bispeby, men ikke desto mindre var den vel nok Sjællands vigtigste by i den tidlige middelalder, nemlig den by, der - som Viborg for Jylland og Lund for Skåne - havde landstinget. Og landstinget var det højeste lovgivende og dømmende organ, og samtidig det sted, hvor nye konger skulle kåres.

De fleste danskere kender historien om Knud Lavard, så den går jeg ikke nærmere ind på her. Jeg konstaterer bare, at Knud Lavard blev myrdet i Haraldsted Skov lige nord for Ringsted den 7. januar 1131. Og han blev så i 1131 begravet inde i Mariakirken i Ringsted.

Hans eneste søn, Valdemar, blev født kort tid efter faderens død, og han indgik allerede som ung mand i den magtkamp, der fulgte efter kong Erik Lams tilbagetræden i 1146. Og allerede i 1146 lod Valdemar - trods protester fra ærkebisp Eskil - sin fars ben tage op og lægge i et særligt skrin på grund af de påståede mirakler ved mordstedet og ved graven.

I 1157 havde Valdemar vundet magtkampen, og han var nu enekonge i Danmark. Meget tidligt - nok lige efter 1160 - begyndte han at opføre en større kirke på Mariakirkens plads. Det er den kirke, vi kender i dag - opført fuldt ud i det nye byggemateriale, "brændte sten" eller teglsten.

Den ny kirke blev opført gradvist, mens den gamle kirke stadig var i brug. Hvornår den blev færdig, ved vi ikke præcist. Valdemarspladen, som i dag er udstillet inde i kirken, viser, at kirken ikke var færdig ved kong Valdemar (den Stores) død i 1182 - men det er en helt anden spændende historie. Mit gæt er, at den ny kirke stod færdig i midten af 1190'erne.

Allerede inden da var det lykkedes for Valdemar at få gjort sin far til helgen. Det skete ved en pavebulle fra 8. november 1169, og den 25. juni 1170 blev den nye Skt. Knud højtideligt skrinlagt af ærkebisp Eskil. Efter det blev Mariakirken i stedet kaldt "Vor Frues og Knud Martyrs Kirke". Det er først senere i løbet af middelalderen, at kirken begynder at få navn efter det benediktinerkloster, der lå ved kirken - eller rettere efter benediktinerordenens stifter, Skt. Benedikt, der døde 547 uden at have været i nærheden af Ringsted.

Knud Lavard blev kanoniseret, d.v.s. optaget på kanon'en, den katolske kirkes liste over helgener. Det skete fint og officielt ved en beslutning fra paven. Men strengt taget kunne han være blevet gjort til helgen ved en lokal beslutning fra ærkebisp, for i 1169 var den slags stadig muligt. Da f.eks. ærkebisp Absalon få år senere henvendte sig til paven for at få Kjeld fra Viborg kanoniseret, fik han først den besked, at det kunne han da bare selv gøre. Men forholdet mellem kongen og ærkebisp Eskil var anspændt op gennem 1160'erne - faktisk var Eskil i en slags frivillig landflygtighed fra 1161 til 1168, så Valdemar gik til pavestolen i Rom for at få sin far gjort til helgen.

Senere blev reglerne strammet op. I 1234 fastslår pave Gregor 9., at helgenkåring altid skal foretages af paven.

En mulig mellemfase - en mindre fin kåring - er en "beatifikation" eller saligkåring. Det er en pavelig erklæring om, at en person er salig, og uden at der er nogen garanti, er det ofte et stadie på vejen til at blive helgenkåret. Således vil mange danskere nok stadig huske, at den danske astronom og geolog Niels Steensen (1638-1686) blev saligkåret i 1988.

Men når vi ser på krydshvælvingerne i Skt. Bendts Kirke skal vi bare lægge mærke til, at efter 1234, d.v.s. efter Erik Plovpenning's død i 1250, var det ikke længere muligt at blive helgenkåret ved lokal beslutning.

I 1241 var der brand i Vor Frue og Knud Martyrs Kirke. Så i årene fra 1241 til 1268 blev der arbejdet på at erstatte de tidligere trælofter med et hvælvet loft. Og også korskæringen i kirken fik sine krydshvælvinger.

Det er der, vi nu kan se kalkmalerierne. I en noget opmalet og restaureret form, men i det store og hele er det den oprindelige udsmykning, vi ser.

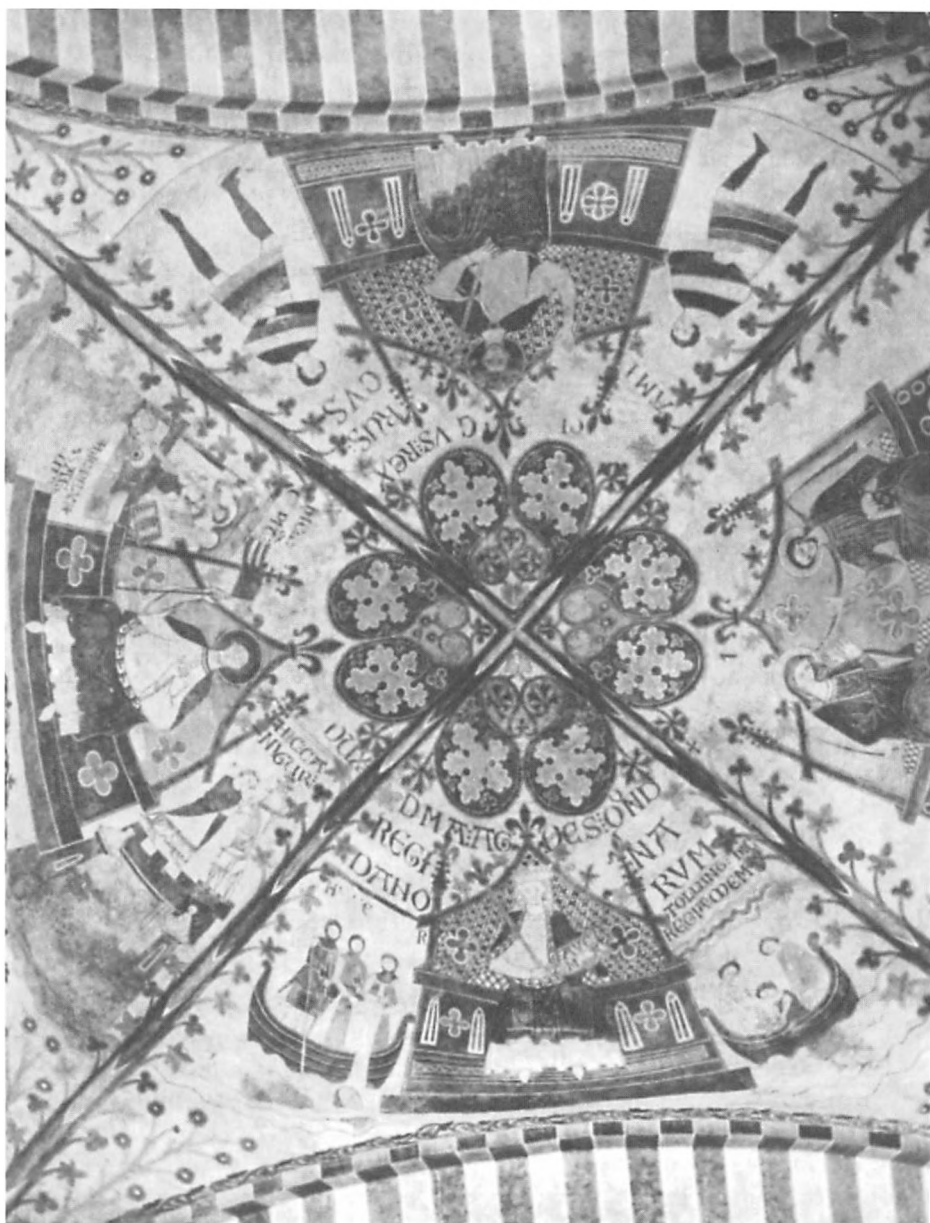
Krydset i korsskæringen deler naturligt malerierne i 4 dele. I kappen mod øst ser vi Marias himmelkroning, hvor vi i dag må tænke os til, at Kristus har haft en krone i hånden.

Hvis vi hopper over til vestkappen, ser vi Knud Lavard afbildet som hertug uden krone, men med lensfane og med glorie. Teksten har været "Sanctus Canutus Dux" (Hellig Knud Hertug).

De to - Maria og Knud - var dem, vi på forhånd måtte regne med at finde netop i Vor Frue og Knud Martyrs Kirke. Det er naturligvis mere spændende, hvem vi finder i de to andre kapper.

I Syd-kappen ser vi kong Erik Plovpenning på en trone, omgivet af to hofmænd. Vi ved, at det er ham ud fra teksten, som er "Ericus Rex Dei carus amicus" (Kong Erik, Guds kære ven). Erik har en helgenglorie om hovedet, men han benævnes altså ikke som sanctus (hellig) men som "Guds kære ven". Han er altså ikke helgenkåret - men gengives med en glorie og en titel, der om noget kan lede tanken hen på en saligkåring.

Hele ideen med at lave de kalkmalerier i krydshvælvingen må dreje sig om

Kalkmalerierne i centralhælvningen.

Erik Plovpenning. Det fremgår af den lille tegneserie, vi ser på siden i vestkappen og i nordkappen. I vestkappen starter tegneserien på begge sider af Knud Lavard med to tegninger til venstre og to til højre. Øverst til venstre har teksten været "Hic sacaritur" (her spilles brætspil). Nederst til venstre har stået "Hic rex casa cripitur" (her føres kongen ud af huset). Øverst til højre

stod "Hic canitur" (her synges messe), mens maleriet er for medtaget til, at vi kan se, hvad der har været nederst til højre.

I nordkappen troner dronning Agnes med krone og scepter - men som den eneste af de centrale personer uden glorie. Indskriften har været "Domina Agnes Quondam Regina Danorum (Fru Agnes, fordum danernes dronning).

Men på hver side af dronning Agnes fortsætter tegneserien. Ja, det er her den kulminerer og bliver rigtigt interessant. Til venstre ser vi tre krigere med våben og ringbrynje i en båd, tilsyneladende ved at kaste et halshugget legeme overbord. Teksten har været "Hic necatur" (her dræbes). Til højre ser vi tre fiskere i en båd. Vi ser fisk; vi ser, at fiskerne er bestyrkede og deres interesse er samlet om noget i båden. Teksten har været "Hic tollunt regia membra" (her løfter de det kongelige lig).

Tegneserien knytter sig tæt til de skriftlige kilder, vi har til mordet på Erik Plovpenning. Han blev konge ved faderens Valdemar Sejrs død i 1241, og han havde gennem hele sin kongetid svært ved at hævde kongemagtens autoritet over for sine oprørske brødre. Specielt broderen Abel i Slesvig var flere gange i direkte væbnet opgør med Erik. I 1250 havde Erik netop presset Abel til et forlig, og da han senere på året gæstede Abel i Slesvig, blev han taget til fange. Nogle af Abels riddere, ledet af en Lave Gudmundsøn, førte ham ud på Slien, hvor han fik lov til at aflægge skriftemål, før han blev halshugget. Hans lig blev kastet i vandet, hvor det dagen efter blev fundet af nogle fiskere. Nogle kilder, f.eks. Rydårbogen nede fra Sønderjylland, siger, at Abel intet kendte til det, og selv svor Abel sig fri med en dobbelt tyltved, altså dobbelt tolvmandsed, d.v.s. at han sammen med 24 riddere svor på sin uskyld. Dermed var han formelt uskyldig, og han blev kåret til konge i 1250.

Men uanset Abels ed var omstændighederne for belastende. Den almindelige dom i samtiden var, at det var et brodermord, og der begyndte at samle sig sympati bag den myrdede konge. At Abel selv blev dræbt i et krigstogt mod friserne i 1252, var med til at bestyrke den offentlige mening, for Abels død måtte naturligvis ses som Guds straf.

I 1252 skulle der så være nyt kongevalg. Erik Plovpenning havde kun fået døtre, så der var ingen kandidater fra den side. Den nye konge blev en yngre bror til Erik og Abel, nemlig Christoffer - ham vi kender som Christoffer I. Abel havde ganske vist voksne sønner, men den ældste var i 1250 blevet taget til fange af ærkebispens i Köln, da han var på vej hjem fra Paris. Han sad nu efter tidens skik i fængsel, mens ærkebispens krævede løsepenge for ham. Han slap først ud i 1253, da en gruppe holstenske grever skillingede sammen for at få en person, som de kunne bruge som modvægt mod kong Christoffer. Og så gik det ellers løs i de næste år med borgerkrigs-lignende tilstande i Danmark.

Det er i den situation, at Erik Plovpenning pludselig var brugbar for Christoffer og senere for hans slægt. Vi har altså en yngre gren af kongefamilien

- Christoffer-linien - som sidder med kronen. Men vi har samtidig en ældre gren af kongefamilien - Abelslægten - som ud fra en magtfuld position er en reel trussel mod kongemagten, som de gerne selv vil overtage.

At gøre Erik Plovpenning til helgen og dermed få en ny helgen i familien var ikke i sig selv det afgørende. Det afgørende var, at det dermed blev gjort mere velkendt, hvad der var baggrunden for helgenværdigheden - nemlig brodermordet i Slesvig, hvor altså Abel dræbte en helgen! Det var udmærket propaganda *mod* Abelslægten - og dermed *for* Christoffers slægts kamp for at bevare kongemagten.

I 1258 hentede Christoffer Erik Plovpenning's lig fra Slesvig Domkirke til Ringsted. Det lå i flytningen, at han ville søge at få Erik helgenkåret, så nu skulle der skrives en helgenbeskrivelse om alle underne ved graven. Den kunne så indgå i ansøgningen til paven. Det startede de med i Ringsted allerede fra den første dag. Vi kan se i helgenbeskrivelsen, som vi kender i dag, at det startede allerede i 1258 ved flytningen til Vor Frue og Knud Martyrs Kirke i Ringsted. Det første under stammer fra placeringen af knoglerne i kirken i Ringsted: "Medens optoget gik ud og vendte tilbage, skete det ved et under, at regnen hørte op, hvorimod den var meget stærk både før og efter."

Christoffer ønskede også, at hans lille søn, Erik, skulle krones i 1258. Men det nægtede ærkebisp Jakob Erlandsen, som oven i købet truede med at bandlyse enhver biskop, der deltog i sådan en kroning. Konflikten var klar, og kong Christoffer må have følt sig presset til at sætte sin vilje igennem med magt.

I februar 1259 satte han ærkebisp Jakob Erlandsen i fængsel. Reaktionen kom hurtigt. Ærkebispens tilhængere gik til modangreb og besatte Sjælland, og den 29. maj 1259 døde kongen, efter sigende fordi abbeden i Ryd Kloster havde givet ham forgiftet altvin.

Hans meget handlekraftige dronning, Margrethe Sambiria - eller som hun blev kaldt, Margrethe Sprænghest - overtog styringen, og hun fik faktisk den lille Erik (Glipping) kronet. Men forinden havde hun måttet løslade ærkebisp, som forgæves bandlyste kroningen. Så i de første mange år af kong Eriks regeringstid lå hans styre i åben konflikt med ærkebisp, og dermed med kirken.

Så længe den konflikt ulmede, var det indlysende, at det ville være omsonst at bede paven om en helgenkåring i kongefamilien.

I nogle år havde Erik ikke problemet inde på livet, for han sad i udlandet. I 1260 led hans og moderens hær et frygteligt nederlag mod Abelslægten i slaget ved Lohede. Både Margrethe og Erik blev taget til fange, og først året efter blev Margrethe Sprænghest løsladt efter et ydmygende forlig.

Erik derimod blev sendt til markgreven af Brandenburg, hvorfra han først kom hjem i 1264 - rygtevis med den aftale, at han forpligtede sig til at ægte markgrevens datter Agnes uden en medgift.

I hvert fald kom Agnes af Brandenburg til Danmark og giftede sig med Erik Glipping i 1273.

Lige på det tidspunkt var striden mellem kongemagten og ærkebispen ved at finde en løsning. I 1272 havde parterne over for paven i Rom accepteret, at problemerne skulle løses ved voldgift, og i 1274 var Jakob Erlandsen på Rygen, klar til at rejse hjem til Lund. Det kom han også, men i kogt tilstand. For han døde pludselig. Hans lig blev efter tidens skik kogt igennem, og knoglerne blev så fragtet til Lund til begravelse der. For ganske få år siden fandt arkæologer en grav i Lund, som næsten med sikkerhed er Jakob Erlandsens. Det er spændende, for nu står vi pludselig med den hidtil godt skjulte oplysning, at Jakob Erlandsen ikke bare døde, men han blev myrdet på Rygen - men det er jo en helt anden historie. I 1274 kunne kongen glæde sig og konstatere, at problemerne med kirken var løst. Oven i købet på den meget praktiske måde, at erstatningerne fra voldgiftskendelserne var der efter ærkebispens pludselige død ingen, der ville insistere på at få udbetalt, så de blev stille glemt. Men over for pavestolen opførte vi os som dydsmønstre. I årene efter 1274 var Danmark blandt de meget få lande, der prompte betalte den særligt udskrevne "korstogstiende" til paven, som paven i øvrigt i al stilhed brugte, ikke til korstog men til at tilbagebetale noget gammel gæld.

Tiden var altså pludselig blevet helt moden til at bringe Erik Plovpenning's helgenkåring op over for paven. I Eriks helgenbeskrivelse ser vi da også et halvt hundrede mirakler, der alle er sket i årene fra 1258 til 1274. Så slutter det. Der er kun en enkelt "efternøler" fra 1309, som sandsynligvis stammer fra den munk, vistnok Johannes fra Odense, der har afskrevet den gamle beskrivelse og dermed sikret, at vi kender den i dag.

Så paven er blevet søgt om en helgenkåring. Men vi kan se på kalkmalerierne, at den gik altså ikke helt. Erik Plovpenning blev ikke mere end "Guds kære ven".

Men det var da også noget, og dermed var alt jo ikke tabt. Sagen kunne rejses igen efter nogle år, og i det rigtige politiske klima kunne man stadig håbe på en rigtig helgenkåring.

Vi ved, at dronning Agnes' ægteskab med Erik Glipping blev brat afbrudt, da Erik blev myrdet St. Cecilienat, d.v.s. natten til den 22. november, i 1286.

Vi ved også, at ægteskabet ikke kan have været en dans på roser for hende. Lybske årbog siger, at "det hedder", at kong Erik blev dræbt "for sin ukyskheds skyld". Jyske årbog var meget klar i sin omtale: "Erik tog kirkernes tiende, skaffede ingen mand ret, forarmede klostrene med sine heste og hunde og krænkede stormændenes hustruer, tøjlesløs som han var".

Og vi ved, at problemet med Abelslægten var lige så betændt, som det havde været en generation tidligere. Det nye overhoved for Abelslægten, her-

tug Valdemar, havde kort før 1286 været i åben kamp med kong Erik. Han bliver direkte nævnt i en årbog og i en folkeviservariant, som anstifteren til kongemordet.

Men uanset - Valdemar og Agnes indgik i en alliance i 1287, hvor de i fælleskab sikrede, at Grev Jakob af Nørrejylland, marsk Stig Andersen og en række andre stormænd blev dømt fredløse for kongemordet. Dermed slap Agnes med ét slag af med den generende gruppe af stormænd, der havde presset hendes mand til at lave en håndfæstning i 1282. Som kongens advokat selv sagde nogle år senere under processen i Rom mod ærkebisp Jens Grand: "Kongen ... lod dem (de fredløse) råde i riget, satte dem over alle rigets midler og indtægter og beholdt for sig selv kun kongenavnet." Det var et elegant politisk træk, som dronning Agnes lavede med sin alliance med hertug Valdemar og med dommen i Nyborg 1287 over de hidtidige magthavere i Danmark - så meget mere som det blev næsten pinligt tydeligt under processen i Rom, at de fredløse var uden noget fornuftigt motiv til at begå mordet.

På rigsmødet i Nyborg 1287, hvor de fredløse blev dømt, blev Valdemar officielt gjort til rigsforstander for den nye unge kong Erik (Menved). Men alliancen mellem ham og Agnes var dømt til at være kortvarig, og Agnes roses i kilderne for sin evne til senere at manøvrere Valdemar ud af rigets styre.

Men situationen var usikker, og det må den ikke mindst have været for Agnes i en situation, hvor hun ønskede at overlade ledelsen af landet til sin søn og selv trække sig tilbage. Og hun kom faktisk i den situation.

Nu er vi ved dateringen af kalkmalerierne i krydshvelvingen. Vi husker, at billedet af Agnes i vestkappen havde indskriften "Domina Agnes Quondam Regina Danorum" (Fru Agnes, fordem danernes dronning). Ordet "Quondam" (fordum/tidligere) angiver tydeligt, at kalkmalerierne er malet efter 1286.

Egentlig giver "fordum" også et sandsynlighedsbevis for, at malerierne er fra før 1304, for hvis Agnes havde været død, ville det ord næppe være brugt. Både Knud Lavard og Erik Plovpenning var døde, og ingen kunne drømme om at omtale dem som andet end det, de havde været - nemlig hertug og konge - uden at kalde det "fordum".

Først fra 1287 og derefter var Agnes noget, der kunne kaldes "fordum". Og selv lige efter 1287 kan det diskuteres, for der var ikke kommet en ny dronning af Danmark. Den da 14-årige Erik Menved blev i 1288 trolovet med Ingeborg fra Sverige, men de to blev først gift i 1296.

Derimod blev Agnes gift igen. I 1293 indgik hun ægteskab med grev Gerhard II af Holsten. Med ham fik hun sønnen Johan, som vi iverigt møder en generation senere som panthaver til store dele af Danmark. Så fra 1293 er Agnes pludselig blevet grevinde af Holsten, og dermed er ordene "fordum danernes

dronning” blevet en aldeles passende betegnelse for hende i en dansk kirke. Derfor siger jeg 1293. Men hvorfor siger jeg så lige omkring 1293 og stopper der? Jo, af to grunde.

Dels anfører Søren Kaspersen, at malerierne stilmæssigt ligger et stykke tid forud for 1300. Det kan jeg ikke selv vurdere, men jeg accepterer betragtningen. Jeg siger blot, at det næppe er før 1293.

Og endelig er det klart, at malerierne er et stykke dynastipolitik. Abelslægtes skamlet, brodermordet, skulle offentliggøres mest muligt. Og allerhelst skulle Erik Plovpenning føres frem til en helgenstatus, så Abels udåd kunne stå i det værst tænkelige lys. Så kalkmalerierne skulle være med til at promovere den mulighed for en helgenkåring af Erik Plovpenning, som der siden 1274 havde været en politisk mulighed for.

Men den politiske mulighed lukkede sig pludseligt og dramatisk fredagen før Palmesøndag, fredag den 8. april, i 1294!

Den fredag var kongens bror Christoffer, den senere Christoffer II, i Lund. Han narrede ærkebisp Jens Grand ned i ærkebispeboligens gård og tog ham til fange. Efter en hurtig og ydmygende overfart til Sjælland - det fortælles, at ærkebispemænd blev anbragt i grebningen bag hestene - blev Jens Grand smidt i fangehullet på Søborg Slot. Det blev indledningen til næsten ti års bitter strid mellem den danske kongemagt og kirken, bl.a. med en lang proces i Rom mellem kongen og ærkebispemænd. Da den strid langt om længe fandt en løsning, som måtte opleves som ydmygende for kongen, må det have stået alle klart, at de politiske muligheder for, at paven ville acceptere en helgenkåring af et medlem af den danske kongefamilie, var aldeles fordærvede for de næste mange, mange år.

Der er derfor en sandsynlighed for, at i hvert fald beslutningen om kalkmalerierne blev truffet før den fatale fredag i 1294.

Min vurdering er, at malerierne er knyttet til dronning Agnes bryllup i 1293. Eller måske rettere til den begivenhed, at med det bryllup blev landets og Christoffer-liniens skæbne lagt i hænderne på hendes kun 19 år gamle søn.

Hun gav ham den støtte, hun kunne give. Kalkmalerierne var en del af hendes støtte. Det var nok nådigt, at hun døde i 1304, før hun rigtigt kunne se sine sønners, Erik Menveds og Christoffer II's, ringe evner til at forvalte deres arv.

*Erik Stengård, Tofteagervej 20, 4690 Haslev
Rektor - Haslev Gymnasium & HF
Cand. mag. (historie og engelsk)
Bl.a. medforfatter til Haslev Gymnasiums Historie*

Under kirkens disciplin (Antegnelser fra Øster Flakkebjerg herred)

Af Erling Petersen

Kommer de forrige ting fra gammel tid ihu.

Profeten Esaias, kap. 46, vers 9.

Fra oldkirken overtog den middelalderlige kirke et meget vidtløftigt kirketugtssystem, især gennem bodssakramentet, som 1500-tallets kirkereformatorer ikke kunne godtage. Det bør dog nævnes, at den kalviniske kirke fastholdt en meget streng og meget kategorisk kirketugt, mens den i den lutherske kirke fik langt mindre betydning, omend den blev praktiseret gennem nogle århundreder. Der kendes ganske vist fra 1500- og 1600-årene en del bestemmelser vedrørende kirketugten, først og fremmest forordningen af 1627, udstedt af Christian den Fjerde, der jo som bekendt var mere moralsk på sine undersåtters vegne end i sit eget levned. Straffemidlerne var især udelukkelse fra nadveren og i alvorligere tilfælde fra det kirkelige og sociale fællesskab.

Da kirketugten jo i højere grad var en moraliserende end en kristelig foranstaltning, medførte den, at menneskenes børn i mange forhold var nødsaget til at træde frem i kirken og afbede denne eller hin "synd" i den forsamlede menigheds påhør. Det var de nemlig tvunget til, hvis de fortsat ville have adgang til nadverbordet. Det var det, der kaldtes at stå åbenbart skrifte, og det blev brugt over for enhver, der i det enkelte sogn satte sig ud over almindelig sædelig og sømmelig vandel. Man fastholdt længe det åbenbare skrifte, men dets betydning svækkedes ved, at den sjældnere gennemførtes over for personer fra de højere samfundslag. De, der måtte stå åbenbart skrifte, kaldtes deprecancer, dvs. dem, der gør afbigt eller beder om tilgivelse.

I nogle af de gamle kirkebøger fra Øster Flakkebjerg herred har præsterne op igennem det 17. og 18. århundrede ført fortegnelser over dem, der stod åbenbart skrifte. Det kunne der være flere grunde til. Fra den ældre tid drejede det sig om kætteri, trolddom, manddrab, voldsmand, jomfrukrænker, skøger og lignende, men så grove syndere findes dog ikke omtalt i kirkebøgerne. De forseelser, man efter kirkebøgernes indførelse i 1645, ser anført, kan med en senere tids øjne synes små og ubetydelige, men det var altså overtrædelser, man dengang syntes burde straffes. Nogle forseelser forekommer kun enkelte eller få gange, andre hyppigere, men det vil fremgå af det følgende.

Allerførst bør det nok nævnes, at der kunne indtræffe begivenheder, der nok medførte åbenbart skrifte, men som egentlig ikke var forårsaget af virkelige forseelser eller overtrædelser af visse bud. Det var tilfældet, da en rytter ved navn Wilhelm von Hyn, der var født i Münster, og som da lå i kvarter hos gårdmand Niels Mouritsen i Lund i Vallensved sogn, i 1699, 24. søndag efter trinitatis, stod åbenbart skrifte i Vallensved kirke og ved den lejlighed "öffentlich afgick og afsagde den catholiske religion efter spørgsmål udi troens articuler og derpa igien, efter fornødent giorte spørgsmal til hanem, bekiendte sig for et lem i den Lutherske religion, det, hand ogsa ved sin ed og håndspålggelse på det hellige evangelium lovede at holde sin liffs tiid," - Det var den tyskfødte præst i Vallensved, Mathias Martin, der iøvrigt var vokset op i det kloster, hvor Luther havde været munk, som nu tog imod dette løfte, der blev påhørt af vidner, der forstod det tyske sprog - "thi al sognepræstens tiltale og spørgsmal og rytterens giensvar og bekiendelse skeede på tydsk". Disse vidner var en korporal Daniel Lütke og tre ryttere, som lå i kvarter i sognet. - Dette religionsskrifte er forøvrigt det eneste, der er fundet i fortegnelserne over åbenbare skriftemaal i Øster Flakkebjerg herred.

Men ellers var det kun åbenlyse forseelser af forskellig art, der medførte åbenbart skrifte, og en af de groveste forseelser var oppressioner eller opprimeringer, som i ældre tid var de gængse betegnelser for den synd at ligge sit barn ihjel. De snævre boligforhold medførte ofte, at spædbørn blev kvalt, mens forældrene sov, og ifølge Danske Lov skulle både faderen og moderen stå åbenbart skrifte og give en skærv til de fattige, og hvis det skete mere end en gang, kunne den skyldige straffes på formue eller liv. Den slags ulykker skete dog sjældent to gange, for det var en ulykke, som næppe nogen ønskede gentaget, og da gårdmand Hans Bidstrups "quinde Bodil Hansdatter af Soltebye" fastelavns søndag 1718 blev absolveret publice for at have ligget sit barn ihjel, så var det i hendes tilfælde noget, der kun skete en gang, og på samme måde forholdt det sig med "Peder Skoufogets quinde, Regitze, af Offuerehref huuset", som tredie søndag i advent året efter måtte stå samme perse igennem - og af samme grund.

Også ægtemanden måtte, som loven bød det, undertiden med til skrifte. Det skete for Jens Olsen af Jenstrup, som tredie søndag efter påske 1744 måtte stå i kirken ved sin hustrus side "for den uforsigtigheds synd, at de med deres 14 dage gamle barn hos sig hafde lagt sig til at sove og fandt barnet dødt, da de vågnede". Derimod måtte deres nabokone, Lars Smeds hustru, Charlotte Hansdatter, den 23. juli 1747 gå den tunge gang alene, og det var hun ikke den eneste, der kom ud for. Fem dage før jul i 1756 stod Christian Niensens kone i Skraverup åbenbart skrifte i Fodby kirke "for skiødesløshed med sit spæde barn, fra hvilket hun udgick på marcken udi høstens tid og fandt det dødt, da hun hiemkom". Det drejede sig om en søn, Elias, døbt 2. juli samme år. Det siger sig selv, at hvor tragiske disse spædbørnsdødsfald end har været, så har de umiddelbare følger deraf ikke

gjort dem mindre triste, og så var det endda den forseelse, som længst medførte åbenbart skriftemål.

Hvis folk gav sig af med at signe og mane, og det blev opdaget, kunne de være stensikre på, at det ville ende med åbenbart skrifte. Det fik Maren Niels Bødkers fra Bidstrup i Fodby sogn god erfaring for, da hun den 21. februar 1698 måtte stå frem i Vallensved kirke og gøre afbigt for den signen, hun havde forøvet hos adskillige kvinder der i sognet. - Hendes eneste trøst var den, at det var hun ikke ene om, for de kvinder, der havde ladet sig signe af "signequinden", altså Maren Niels Bødkers, måtte også høre her. Først kom turen til "Lisbeth Jørgen Hansens af Kiuse", og hun blev fulgt af Maren Frands Olsens fra samme by, som "mange gange hafde ladet sig bruge til at hente fornefnte signequinde fra Bidstrup her til sognet". Fjorten dage senere, fastelavns søndag, kom turen til Anne Henrik Jørgensens af Vallensved, som "i lige måde af ofuenskrevne Bidstrup signequinde skulle hafue ladet sig signe" Overtroens ugræs groede åbenbart frodigt!

"At lade soldet løbe" var en kunst, som enfoldige mennesker anvendte til at afsløre tyve med. Dertil brugtes et kornsold, som blev hængt op på spidsen af en arvet saks, og mens soldet hang der, blev det ene navn nævnt efter det andet på de personer, som mistanken kunne rettes imod, og rørte soldet sig så, når et navn blev nævnt, ja, så var tyven fundet. Men det kunne koste dyrt at lade soldet løbe. Det blev Laurids Olufsens kone Kierstine og Bodil Thorildsdatter af Spjellerup grundigt belært om, da de på anden søndag i advent 1708 måtte stå frem i Marvede kirke og bede om tilgivelse for den synd, at de "hafde ladet saaldet løbe om for noget bortkommen tøj og i så måde ført de i rygte for tyveri, som måske vare uskyldige". Sagen var iøvrigt tilforn blevet pådømt ved Fuirendal birketing, men da der ingen tingbøger er bevaret fra dette birk, kendes dommen ikke. Den verdslige øvrighed straffede den slags hårdt, så de to kvinder har sikkert måttet betale dyrt for deres nævenyttighed og bagefter bære skammen.

Samme år, som Maren Niels Bødkers fra Bidstrup og de tre koner fra Vallens ved sogn havde deres gæsteoptræden i Vallensved kirke, kom Laurs Hansen fra Kyse i en svær klemme. Han havde nemlig "giort sig til krøbling og gået med tvende kieppe med klude og lodden skind bunden om benene og samled almisser i andre sogner", til trods for, at han dog var "en stærk og før (kraftig) mand, som hafde sin gode helbred". Om nu Laurs Hansen bildte sig ind, at han ad den vej kunne tjene til føden, får stå hen, men grov svindel og simpelt bedrag var det, og det satte hans sognepræst, Mathias Martin så en stopper for. Ved mikkelsdagstider i 1698, den 25. september, måtte den gode Laurs Hansen så træde frem i kirken og afbede sin synd, der altså viste sig at være en klam fidus!

Almindeligvis levede folk også i hine tider fredeligt sammen ude i landsbyerne, men det kunne dog undertiden hænde, at naturen gik over optugtelsen. Et gammelt ord siger, at når øllet går ind, går forstanden ud. Det har gyl-

dighed i dag, men havde det også i gamle dage. I 1701 var Christoffer Pedersens kone i Saltøby gået så vidt i sin drukkenskab, som hun havde forarget den ganske menighed med, og derfor måtte hun den første søndag i fasten stå offentligt frem i kirken - til straf for sig selv og til skam for sin familie. Samme skæbne ramte gårdmand Peder Jensen, der den 6. juni 1736 var til åbenbart skriftemål i Gunderslev kirke, fordi "hand en søndag var kommen ind i kirken gandske drucken og beskienket og i sin drucken taledede så høit til Anne Pedersdatter, hans hustru", så det næsten - og til megen forargelse - kunne høres af hele menigheden.

Der var nok dem, der gjorde et ærligt forsøg på at komme ud af den onde cirkel, som drikkeriet jo var, men det var ofte forgæves. I hvert fald lykkedes det ikke for Jonas Olufsen fra Menstrup, der var gået så vidt, at han havde "forønsket sig til Satan" (dvs. bandet på det) i manges påhør, om han nogensinde mere ville drikke brændevin, men det havde han så alligevel gjort nogle dage senere, og han måtte så ved midsommertide i 1712 i Marvede kirke stå til regnskab for, at han havde forskrevet sig til den onde - ikke fordi han var begyndt at drikke igen!

Drikkeriet førte somme tider til slagsmål. Det var Jørgen Olsen fra Menstrup i 1720 gerådet ud i, og han måtte den 4. august bøde for sine overtrædelser af, hvad der betragtedes som anstændigt, og det tør siges, at den gode Jørgen Olsen var svært belastet. Han stod for det første til skrifte, fordi han havde været i slagsmål, for det andet, fordi han var gået med dragen kniv mod en uskyldig mand og havde truet ham, for det tredje for hans drukkenskab den dag, han havde været til Herrens bord, og for det fjerde, fordi han havde begået lejemål med Sidse Hansdatter!

Det var dog ikke altid drikkeriet, der var årsag til slagsmål og stridigheder. Også simpelt rethaveri spillede en rolle. Den 11. november 1708 var unge Peder Pedersen fra Brørup til skrifte i Hyllinge kirke, fordi han med en økse havde slået sin nabo Laurids Madsen hul i hovedet og blå på armene, skuldrene og benene. De var nemlig blevet uenige om, hvem af dem, der havde ret til at stævne en pil, som stod i skellet mellem deres marker, en sag, som tidligere var blevet pådømt ved Harrested birketing af birkedommer Christen Danholm fra Kyse. I 1709 havde Jens Madsen i Spjellerup slået Søren Jensens kone sammesteds i hovedet med en kæp. Også denne affære endte for retten, der fik et forlig i stand, men det fritog ikke Jens Madsen for det åbenbare skriftemål. Der synes iøvrigt at have været liv i kludene i Spjellerup i disse år. Femte søndag efter fastelavn i 1710 måtte Morten Madsen og Søren Skrædder fra Spjellerup begge til skrifte i Marvede kirke, fordi de havde været oppe at toppes, og fjerde søndag i advent samme år måtte Jens Baad, der var deres bysbarn, til kirke i samme ærinde, fordi han havde "slået Morten Madsen ibidem med byehornet i ansigtet til jorden." Den gode Morten Madsen havde dog nok selv været ude om den hårdhændede behandling, han havde fået af Jens Baad, for han kunne vistnok være noget på tværs af og

til. Således var han påskedag 1711 gået ud i Gumperup skov og havde hugget staver til sine lerklinede vægge, og han havde været så gudsforgåen, at han havde gjort det "under gudstjenestens forretning", og så var han ydermere kommet til bys med sine staver, just som folk kom hjem fra kirke, og havde tillige givet årsag til slagsmål og oprør samme hellige dag, så han var derfor ikke for god til at komme under kirkens disciplin. Og det kom han så - på første søndag i advent samme år.

For nu at blive ved Spjellerup, så kan jeg fortælle, at Peder Smeds kone, Helvig, uden at præsten vidste derom, havde været i klammeri med sin mand den dag, hun havde været til almindeligt skrifte, samt den dag, hun var til Guds bord. Da det kom præsten for øre, fandt han, at hun "uvurdeligen og ubodfærdeligen hafde ædlet og drucket i Herrens nadvere", og det måtte hun så gøre afbigt for fire dage før jul i 1709. Det kan også nævnes, at Peder Laursen, også fra Spjellerup, i juni 1712 måtte gøre bod for en del gudsbespottelige ord, han havde formastet sig komme med.

Der var imidlertid også mennesker, der var så ufordragelige, at de kunne finde på at sætte sig helt uden for det fællesskab, de ellers levede i. En af dem var "Bodil Oles af Kiuse", som allerede i januar 1711 af provsten Poul Munchgaard fra Herlufsholm var dømt til at udstå kirkens disciplin, men hun var stivsindet og ganske kontrær og havde i nogle år "øfvat stor genstridighed imod alle og embedet, dvs. præsteembedet i Vallensved, som på den tid betjentes af Bertel Frandsen Bruun. Hun holdt sig stiv i hele fem år, og først på den anden søndag i advent 1716 faldt hun til føje og gav møde i kirken, hvor hun bad menigheden om tilgivelse.

Niels Christiansen fra Hovmarkshuset ved Harrestedgård var vist ikke bedre. Han havde på grund af uforligelighed afsondret sig - ikke bare fra sin hustru, men også fra Herrens bord og fra menigheden i nogle år. Denne tilstand holdt sig indtil 1. august 1723, så bøjede han af og skriftede i Hyllinge kirke sine synders mangfoldighed, men det er dog tvivlsomt, om han var lige så langt ude i tovene som en ægtemand fra Gunderslev sogn, som i januar samme år var blevet publice absolveret - "for begangne løsagtighed og skørlevned.

Forsømmelighed med at gå til alters blev også honoreret med åbenbart skrifte. Det var en fast regel, at de voksne i et sogn skulle gå til Herrens bord mindst to gange om året. Det skulle jo i og for sig synes overkommeligt, men ikke desto mindre hændte det ikke så sjældent, at nogle simpelthen afholdt sig fra at møde op det lovbefalede antal gange. Det kunne der være flere årsager til, men det var nok ren og skær uvidenhed og måske en vis afstumpethed, der bevirkede, at Peder Olufsens søn Oluf fra Havnskov den 21. oktober 1708 måtte stå åbenbart skrifte i Hyllinge kirke. Det hedder sig om ham, at han "var i sit 29'nde år og befantes uoplært i catechismo og hafde hidindtil forsømt og ikke brugt Herrens nadver". Marvede-Hyllinge sogne havde først på sommeren 1708 fået ny præst. Han hed Jens Pedersen Horsens, og han

synes at have været en nidkær sognehyrde, som slog hårdt ned på enhver, der skejede ud fra det, der var normen, og det var vel derfor, han tog så håndfast på den stakkels Oluf fra Havnskov. Men han var ikke den eneste, der fik den behandling. Første søndag i fasten 1713 halede hr. Jens både Anders Smed og hans hustru Maren til skrifte, fordi de havde afholdt sig fra sakramentet i over et år - "imod mange formaninger og udeblivelse mod skudsmål samt Guds ords idelige forsømmelser", og i marts 1717 måtte gamle Karen Hemmings af Hyllinge stå skrifte - ikke bare for afhold fra Herrens nadver "udi hendes afvigelse fra menigheden", men også for horeri for 26 år siden. Det tør nok antydes, at den gode hr. Jens var en mand, der gik grundigt til værks.

Peder Jensen Werling, der boede i Lerbækshuset, der hørte til Kyse, men lå tæt ved sogneskillet til Hyllinge sogn, var tilsyneladende helt ude i tovene. Da han fik absolution i Vallensved kirke "formedelst sin synd imod det 3'die bud, nemlig den hellige nadvers forsømmelse udi 10 år fra anno 1723" var han endelig gået i sig selv og havde-givet efter. Først på septuagesima søndag 1733 fik han hos hr. Jochum Wulf i Vallensved slettet den del af sit synderegister. Rimeligvis hang hans langvarige udebliven fra nadveren sammen med noget, der hændte første søndag efter påske 1723. Da måtte han nemlig tillige med Laurs Hansen, som også var fra Kyse, stå åbenbart skrifte "for offentlig mened trede gange i Laurids Christensens sager". At aflægge mened var dengang som nu en meget alvorlig sag.

Morten Isachsen af Saltøby måtte stå skrifte i juli 1753, og da havde han afholdt sig fra nadveren i over et år, men da tiptipoldemoderen til den, de skriver dette, Kirsten Staffen Ibsens fra Kyse sidst i august 1763 var på den for afhold fra alterens sakramente, havde hun næppe været fraværende mere end en enkelt gang. I hvert fald nævnes der intet om, hvor længe hun havde forsyndet sig - i modsætning til de foran nævnte.

Efter 1750 ebbede det noget ud med antallet af skriftemål, ifald man skal skønne ud fra kirkebøgerne, der jo er den sikre kilde. I 1767 afskaffede man åbenbart skrifte for den hyppigst forekommende forseelse, og det blev efterhånden meget spredt, hvad der indførtes i kirkebøgerne. Frederik Christian Bast, der var sognepræst i Vallensved fra 1777 til 1789, har således kun indført et enkelt tilfælde i disse tolv år, og det var fra den 21. oktober 1778 da møllersvend Jens Hansen fra Saltø mølle måtte stå til regnskab for sin forsømmelse af altergangen i en del år, og hans efterfølger, pastor Korn, skrev samme år, som han var kommet til sognet, at han havde "offentligen afløst indsidder Lars Pedersen af Kiuse for altergangs forsømmelse i over eet år", men det blev så også det sidste åbenbare skrifte, der ses indført i den ældste kirkebog for Vallensved sogn.

Som før nævnt blev det åbenbare skrifte for den forseelse, som tiest forekom, afskaffet i 1767 med forordningen af 8. juni. Det var lejemålet, overtrædelsen af det sjette bud. Op igennem det 17. og 18. århundrede måtte et utal af karle og piger og undertiden også ægtemænd og ægtehustruer gå den

tunge gang op ad kirkegulvet og i den forsamlede menigheds påhør bede om tilgivelse, fordi de i svage stunder havde givet efter for nogle naturlige tilbøjeligheder. Værst var det nok for den ugifte pige, hvis gøren og laden sikkert blev fulgt nøje fra den gang, da lejermålet fandt sted, enten det nu var sket med eller mod hendes vilje, og til den søndag, da hun, formodentlig blussende af skam, blev tvunget til at stå frem for menigheden hjemme i sognekirken og åbent bekende sin synd. Inden hun var kommet så langt, havde hun gået meget igennem: Nyfigne folks hvisken i krogene, mens hendes omfang øgedes, selve fødslen, der ikke altid gik lige let, og hvor hun af jordemoderen blev presset til at oplyse barnefaderens navn. Det var nemlig sådan, at jordemoderen havde en vis pligt til at få afnødnet den fødende denne oplysning, så hun kunne lade den gå videre til sognepræsten, der også betragtedes som moralens strenge vogter. Bagefter, når dette var overstået, skulle der erlægges bøder, hvor pengene i nogle tilfælde gik til de fattige, i andre til herskabet eller kongen, men ofte havde de arme syndere intet eller i hvert fald meget lidt at betale med, og da det dengang som nu var en soleklar sandhed, at det er umuligt at plukke hår af de skaldede, ja, så nøjedes man med det, synderne og synderinderne var i stand til at betale, tit trak man dem først for retten. Eksempler fra Flakkebjerg herredsting omkring 1730 viser, at karlene blev dømt til at betale 12 rdl. + omkostninger, mens pigerne slap med 6 rdl + omkostninger, som regel 2 rdl. Men såfremt de ikke kunne eller ville betale, så skulle de egentlig efter forordningen af 5. januar 1714 lide på kroppen i spindehuset. Det kom de dog sjældent til. Hovedreglen var, at man fra myndighedernes side slog sig til tåls med den smule, som var at erholde, og det var kun de mest løst sagte, der endte spindehuset.

Nu må man imidlertid ikke lade sig forlede til at tro, at lejermål var noget der hørte til dagens orden, nej, det var noget, der forekom af og til og det ses både af fortegnelserne over åbenbare skrifter og af dåbsnotitserne, at det, man dengang med et noget akavet udtryk kaldte uægte børn, højest forekom i et lille landsogn en gang om året, somme tider to gange og, i få tilfælde tre gange på et år, men så kunne der til gengæld undertiden gå år, hvor den slags ikke skete i det enkelte sogn.

Det var jo karlen og pigen, der tjente sammen, som hyppigst forså sig på hinanden. I 1708 havde kammerjunker Vilhelm Carl Vind til Harrested en lakaj, der hed Vilhelm Hansen. Han var blevet forliebt i en af gårdens piger Barbara Hansdatter. Forholdet fik følger, og den gode Vilhelm måtte den 5. december samme år udstå kirkens disciplin hos den nye sognepræst, hr. Jens Horsens. Det havde Barbara fået til side den sidste søndag i juni samme år. Det var, mens præsteembedet var vakant, så det var sognepræsten i Førsløv, hr. Claus Castan, der som vikar under vakancen tog sig af den sag.

Forøvrigt forekommer der adskillige lejermålssager, hvor folk fra egnens herregårde er indblandet. I 1725 tjente Johan Tobias Stricher på Harrested gård sammen med pigen Inger Christophersdatter. De var der fra påske til

mikkelsdag, som var skiftedage i hine tider, og det gik dem, som det åbenbart måtte gå, men forholdet blev først opdaget, efter at de havde forladt Hyllinge sogn. De modtog derfor afløsning i Rønnebæk kirke ved hr. Christen Achtonius, og det blev så senere publiceret i Hyllinge kirke. Hvad der ellers blev af disse to unge mennesker, er uopklaret, men han har formentlig ikke været nogen hel Per Tot, eftersom han i kirkebogen tituleres med hr.? Han har sikkert haft en ret betroet stilling på Harrestedgård og fået en lignende på Rønnebæksholm.

Samtidig med, at hr. Stricher og hans pige kom i vanskeligheder, havde Harrestedgård en røgter ved navn Lars Nielsen. Han tjente i sommeren 1722 sammen med en pige fra Hyllinge, som hed Birgitte Hansdatter. De blev glade for hinanden, og det kom der så et barn ud af, men røgteren blev i oktober samme år trolovet med sin Birgitte og viet ikke ret længe efter. Der var bare den hage ved det, at Lars andetsteds havde været trolovet med en anden, men var undvejet derfra uden at få troløvelsen hævet. I de tider blev en troløvelse anset for at være næsten lige så bindende som selve vielsen, og kun, når særlige grunde forelå, kunne den ophæves. Lars Nielsen måtte derfor skønt gift og hjemfaren og med en søn, Hans, der var døbt ved påsketider 1723, underkaste sig kirkens disciplin. Det skete den 9. juli 1724, og den 2. november samme år var det Birgittes tur til at gøre afbigt i Hyllinge kirke.

Det stod for resten ikke meget anderledes til på Gunderslevholm, end tilfældet var på Harrested. En pige ved navn Mette Jørgensdatter tjente i 1711 hos Malene sal. Knud Olsens, der boede i degneboligen, og hun måtte stå åbenbart skrifte i det sene efterår. Hendes barnefader var en tærsker, "som tiente sidst afvigte vinter på Gundersløfholm". Han hed Jørgen Normand, men var naturligvis forlængst undvejet. Det kunne Mathias Skytte på samme gods ikke sådan uden videre gøre. Dels var han en gift mand og dels en ældre mand - over 60 år gammel. Han blev på anden søndag i advent 1715 udlagt som fader til det barn, som Margrethe Nielsdatter fra Tokkerup - en nu forsvunden landsby i Gunderslev sogn - var nedkommet med, og palmesøndag året efter måtte den gode Mathias Skytte selv til skrifte. Hans forseelse var jo nok så meget grovere på grund af hans ægteskabelige stilling. Desværre melder historien intet om, hvad hans kone sagde til den affære. Også på en anden af egnens herregårde, nemlig Fuirendal skete der ting og sager. Engang i midten af 1700-tallet måtte en af gårdens piger, Cathrine Christophersdatter en kold kyndelmissedag vandre op ad kirkegulvet i den nærliggende sognekirke og gøre bod for sin synd, og palmesøndag, et par måneder senere, måtte hendes ven, ladefogeden Hans Pedersen, gå samme vej.

Undertiden kunne de, der stod åbenbart skrifte, være ganske unge. Det var nok tilfældet, da Else Margrethe Nielsdatter fra Saltøby den sidste dag i oktober 1749 måtte frem på kirkegulvet og bekende, at hendes barns fader var Lars Olsens dreng, Hans Espensen, fra samme by, som endnu ikke var konfirmeret. Muligvis var de to meget unge, omend både ordet dreng og oplys-

ningen om den manglende konfirmation må tages med et gran salt, fordi ordet dreng den gang også blev brugt om en tjenestekarl, og skat af tjenestekarl kaldtes forøvrigt altid drengeskat. Med hensyn til konfirmationen så var der ikke fastsat noget om, hvor gamle konfirmanderne skulle være. Tidspunktet var afhængigt af, hvor meget de unge havde fattet af den kristelige børnelærdom, og der er eksempler på, at konfirmanderne kunne være både 18 og 20 år gamle, inden de blev konfirmeret, så den gode Hans Espensen kunne for så vidt godt være om kring 19-20 år, inden miseren indtraf. Men konfirmationen skulle til, før kunne man ikke gifte sig, og man kunne heller ikke stå åbenbart skrifte. I 1751 blev Hans Espensen så antaget til konfirmation, og da det var overstået, måtte han udstå kirkens disciplin. Det skete fjerde søndag efter fastelavn. Forøvrigt var ingen af disse to unge fra Vallensved sogn og var ikke født der, og deres videre skæbne kendes ikke.

Det hændte også, at en ung pige kviede sig ved at udlægge en medtjener som sin barnefader. Det var nok tilfældet med Anne Hansdatter fra Stenbæksholm, som i fasten 1769 blev antaget til altergang i Fodby kirke uden forudgående offentligt skrifte. Det var jo to år i forvejen blevet afskaffet i lejemålsager. Ifølge et skudsmål fra sognepræsten hr. Bildsøe ved St. Peders kirke i Næstved havde hun i Grimstrup født et uægte barn, og under fødselens smerter og ved dåben havde hun som barnefader udlagt Niels Hansen, som tilforn havde tjent hos Søren Nielsen i Skraverup, men siden var borttrømt. Siden hen gik hun dog fra denne første bekendelse og "sagde selv at være voldtagen af en person, som hun ikke kiendte" - en ikke helt ualmindelig forklaring som blev brugt, når man ikke var så meget for at oplyse, hvem der var den rette barnefader. Men den nys forgangne nytårsdag havde hun så omsider lagt kortene på bordet og forklaret, at hun var kommet fra Lars Pedersens i Stenbæksholm og havde haft et uægte pigebarn til dåben i Herlufmagle kirke og ved den lejlighed udlagt karlen Lars Nielsen, der tjente i gårde med hende hos Lars Pedersen i Stenbæksholm. Om hun af en eller anden grund har villet friholde karlen, eller han har truet hende dertil, vides ikke.

Men der var jo andre folk i gårdene end karlen og pigen. Ofte var der jo også en søn, som godt kunne finde på at kigge langt efter tjenestepigen, hvis hun da ellers så nogenlunde ud. Hans Wagners søn Niels i Vallensved nøjedes ikke med at kigge. Han fik et barn med pigen i gården, Dorete Hansdatter, da hun i 1669 måtte til skrifte. Det slap Niels Wagner tilsyneladende for, med mindre præsten har glemt at indføre det i kirkebogen. Niels vedkendte sig vist iøvrigt barnet, der blev døbt den 17. oktober - med hans broder Johannes som fadder!

Derimod gik Hans Mathiasen fra Menstrup ikke ram forbi i 1721, da det viste sig, at han var kommet deres tjenestepige, Anne Jensdatter, lidt for nær. Han måtte til skrifte den femte søndag efter påske, da Anne Jensdatter efter fæstemålets afslutning havde forladt Menstrup. Hun kom siden til Næstved, hvor hun blev publice absolveret den første november samme år - ifølge "sog-

nepræstens, hr. Jacob Coefoeds, skrivelse af 28. november 1721, hvilket her i Marrede meenighed er forkyndet med deprecation (dvs. tilståelse af skyld) på hendes vegne”.

- Enkelte af tjenestepigerne kunne til tider føre en noget omflakkende tilværelse, når forholdene føjede sig uheldigt for dem. Sognepræsten i Skelby og Gunderslev, magister Hans Hansen, der døde 1758, fortæller i sin kirkebog om en pige fra Gunderslev sogn, der havde ført en meget omskiftelig tilværelse, inden hun den 17. oktober 1754 stod åbenbart skrifte i Gunderslev kirke. Det drejede sig om Ellen Olufsdatter, “et besovet quindemenniske”, som fra de unge år havde flakket om på adskillige steder, og som derved havde forsømt at melde sig til konfirmation i sin dåbs nåde. I en sådan tilstand var hun forleden år, kort efter pinsedag, kommet fra Næstved til Holløse, hvor hun kom til at tjene hos gårdmand Anders Pedersen med tilnavnet Smed. Desværre kom hendes husbond fra gården kort før mikkelsdag på grund af forsømmelighed, og derved blev pigen igen uden tjeneste og begav sig atter til Næstved, men kom derfra til Aaderup by i St. Mortens sogn. Her blev man klar over, at hun var i omstændigheder, og på allehelgens dag 1753 fik hun døbt et pigebarn i St. Mortens kirke. Ved dåben blev udlagt en karl ved navn Peder Andersen, Anders Pedersens søn i Holløse, som i mellemtiden var blevet landsoldat. Men efter at dette “slegfredbarn” var blevet døbt, ville sognepræsten ved St. Mortens kirke ikke befatte sig mere med barne-moderen og ej heller antage hende til konfirmationen, som burde finde sted, før hun kunne antages til åbenbart skriftemål. Det var der så en del tovtværkeri om, men omsider enedes man med kapellanen ved St. Peders kirke, hr. Niels Wegener, om, at han antog pigen til konfirmation mikkelsdag 1754 og det med hr. Haagens consens (tilladelse). Derefter kom hun så hjem til Gunderslev sogn, hvor hun udstod kirkens disciplin, “siden lejermålet var her i sognet begået, da hun blev ved sin forrige bekiendelse at udlægge til barnefader forommeldte Peder Andersen.” - Kort efter nytår kom turen så til Peder Andersen. Som landsoldat kunne han være sluppet, men da lejermålet havde fundet sted, før han blev soldat, var der ingen vej udenom: Han måtte stå åbenbart skrifte!

Det var vel forståeligt nok, at karlen og pigen eller sønnen og pigen i en gård kunne få lidt til overs for hinanden. Men end mere forargeligt var det nok, når husbonden, ægtemanden, kom tjenestepigen for nær. Det forekom sjældent, men det skete! Således blev Laurs Olsen fra Saltøby kaldt til skrifte i Vallensved kirke fjerde søndag efter påske 1712 for sin synd mod det sjette bud med sin tjenestepige, Maren Povelsdatter, som tre uger senere måtte tage den samme tur, og første søndag i advent 1713 fik Anne Andersdatter fra Øllerup døbt sin datter Malene og udlagde til barnefader Peder Andersen i Vallensved, som hun tilforn havde tjent hos. Det havde hun fem uger forinden stået åbenbart skrifte for, og et par uger efter dåben led Peder Andersen samme tort.

Men også en ægtehustru kunne have sine letsindige øjeblikke. Det skete nu endnu sjældnere, og kun et enkelt tilfælde kan nævnes. Den 22. august 1723 blev "Jens Pedersens quinde, Anne Madsdatter, af Lund publice absolveret for hoer i ecteskab, bedrefved med en afdanchet rytter ved navn Jens Jensen, som undvigede". Han havde formentlig været karl i gården. Om forholdet fik følger, vides ikke, men ægtefællerne forsonedes, efter alt at dømmes. Jens Pedersen vedkendte sig i hvert fald sønnen Peder, der blev døbt i oktober samme år.

Som før fortalt kunne nogle af pigerne, det var gået galt for, undertiden være lidt vakkelvorne eller ustadige, når de skulle oplyse, hvem der var deres barnefader. Således udlagde Marie Lisbeth Hansdatter fra Hyllinge en gang i 1740'erne, da hun stod åbenbart skrifte efter at have født datteren Anne Cathrine, en bådsmand i flåden, Michel Christensen, som sit barns fader. Han var hendes ægtemand, sagde hun først, men andendagen efter, at Mads Degns hustru havde båret hendes barn til dåben, blev hun formanet "til sandheds bekiendelse og da tilstod, at dette barn var aulet i horeri, dog ved bemeldte person, som da skulle have været lo-karl på Boller i Jylland. Endelig tre dage derefter bekiendte hun, at Hans Jæger på Fuirendal var hendes rette barnefader og udstod siden kirkens disciplin for dette lejemål". Hans Jæger, som egentlig hed Hans Adolph Oysen, havde iøvrigt tidligere været udlagt som barnefader andetsteds, så han kendte turen.

Også Peder Handskemagers datter Anne fra Spjellerup i Marvede sogn havde sine tvivl, da hun den 12. august 1708 stod til skrifte i Marvede kirke, fordi hun havde "tvende gange beganget horeri og ikke været til Guds bord i fem år" For det første lejemål udlagde hun Peder Urtegårdsmand på Sneellinge og karlen Anders Trolle som mulige barnefædre, og for det andet lejemål fik Ib Jensen, en skipper fra Samsø, skylden. Johanne Marcusdatter fra Marvede degnebolig var også meget i tvivl, da hun stod frem i kirken den 19. juli 1711, for hun udlagde både "Rasmus Dragouner, Peder Hansen, degn i Marvede og Jens Pedersen, landsoldat i Spjellerup. En sådan beskyldning kunne især for en degn være en alvorlig sag, men da Peder Hansen sad uanstastet i sit embede, indtil han i 1725 døde, har det formentlig blot været en løs påstand fra pigens side.

Også Sidse "Vefquinde" (væverske) af Hyllinge prøvede at smyge udenom, da hun i 1714 og 1715 fik et par børn uden at være gift. Ved datterens dåb udlagde hun som barnefader Niels Hansen eller Svendsen, der tjente hos borgmesteren i Korsør, og ved skriftemålet udlagde hun "Niels Kiedelfører af Corsøe mark", men da hun sidst på året 1715 atter stod åbenbart skrifte, men denne gang for sine løgnagtige bekendelser, fortalte hun, at faderen til hendes to børn var Jørgen Nielsen Hugger (tømrer) fra Hyllinge.

Det bør måske tilføjes, at en kedelfører eller kobberfører var en med særlige privilegier forsynet handelsmand, der afsatte kobberværkernes produkter og samtidig opkøbte de udtjente kobberkar til omsøbning. Kedelførerne

nævnes første gang i 1648, da de fik forbud mod at handle fra dør til dør og mod at føre kobberet ud af landet. Det siger sig selv, at sådanne omrejsende folk ofte blev udlagt i lejermålssager. De var svære at opspore, og ville man skjule, hvem der var den rigtige barnefader, kunne man stort set uden at komme i vanskeligheder angive slige folk som årsag til miseren, men dermed være ikke sagt, at de ikke kunne være det. I 1751, kort før påske, måtte Bodil Olsdatter, der tjente i Saltø mølle, til skifte for samme forseelse som væver-sken i Hyllinge. Også hun udlagde en fremmed kedelfører om hvem hun kun vidste, at han hed Søren. Men den bekendelse holdt hun fast ved. Andre var slet ikke i stand til at fremvise en barnefader. Det var tilfældet med Karen Hansdatter fra Vallensved, der kort før jul 1766 fik døbt en søn Peder. Da hun et halvt år senere var til skifte, "bekiendte hun at være voldtagen af en ubekiendt ved Saltøe broe". Endnu værre var det nok for Maria Hansdatter fra Skellebækshuset, der lå imellem Gunderslevholms hovmark og Reinstrup mark. Hun havde begået lejermålet i 1753 i Klosterskoven i Herlufsholm sogn med en rytter ved navn Bent Holm, som desværre var død fra hende og det barn, hun ventede. Da hun blev klar over sin tilstand, gik hun til sognepræsten, hr. Hans Hansen i Skelby, og bad om skudsmål, da hun agtede at rejse hen til sin søster Margrethe Lisbeth, der var gift med snedker Nager i Eskildstrup huse i Sneslev sogn i Ringsted herred, anneks til Førsløv sogn, men skønt hun fik sit skudsmål midt i maj 1753, ventede hun til ugen før mik-kelsdag, inden hun begav sig hen til søsteren. Her barslede hun en otte dages tid senere, fik døbt sit barn, som døde straks efter, og vendte så hjem til forældrene. Men så begyndte vanskelighederne at tårne sig op. Præsten i Førsløv-Sneslev, hr. Jochum Drewes, nægtede at tage Maria til skifte, da hun var ham aldeles ubekendt der i sognet, og lejermålet desuden var begået andetsteds. Hr. Gottschalck i Herlufsholm undslog sig også, fordi hun i hans sogn var et fremmed og ubekendt menneske ligesom den afdøde rytter, så det endte med, at hr. Hans i Skelby omsider måtte bekvemme sig til at tage hende til skifte, "så hun og hendes uanstændige omgang i denne sag blev for meget og til største forargelse bekiendt". Efter skriftemålet den 12. maj 1754 kunne Maria Hansdatter så igen nyde kirkens nådemidler. Sine lejermålsbøder havde hun tidligere betalt til forvalter Klaumann på Herlufsholm kloster.

Lad mig runde denne beretning om de forskellige slags lejermål af med at fortælle, at det dog også kunne hænde, at også folk fra højere samfundslag kunne risikere at skulle stå åbenbart skifte. Den person, jeg skal berette om var en adelig dame af en slægt, der havde nær tilknytning til Øster Flakkebjerg herred. Hun hed Ingeborg Dorthea Vind og var datter af Christian den Femtes vicekansler, Holger Vind til Harrested og Kastrup gårde, og hustru, fru Margrethe Gjedde. Hun var født i 1658 og blev som tyveårig gift med baron Ejler Holck til Holckenhavn, der var stiftamtmand over Fyn. De fik to døtre sammen, men en tredie datter, som Ingeborg Dorthea Vind fødte under ægteskabet, nægtede Ejler Holck at være fader til. Han hævdede, at

hans kone havde avlet denne datter med en forvalter Pintzfeldt fra Lolland. De blev så i 1692 separeret på grund af hendes letfærdighed og senere skilt, men ikke nok hermed: Hun blev også for en tid forvist til Bornholm på grund af sit løstlige levned. Da hun kom tilbage fra forvisningen, blev hun vistnok i Hamburg gift med faderen til sit tredje barn, Johan Friedrich Pintzfeldt, som siden 1686 havde haft Baadesgaard og senere også Lungholm på Lolland i forpagtning, og nytårsdag 1696 fik hun så omsider bragt orden i sit forhold til den kristne menighed. Da stod hun frem i en af de kirker, der tilhørte slægten Vind, nemlig Vallensved kirke, og bekendte, at hun havde syndet imod det sjette bud med monsieur Friedrich Pintzfeldt fra Lolland. Når det blev Vallensved kirke, skyldtes det nok hendes moder, den myndige frue på Harrested, Margrethe Gjedde, der havde et nært forhold til sognepræsten der, hr. Mathias Martin. Ingeborg Dorthea Vind døde i 1729.

Det er kun sjældent, at man ser præsterne tilføje væsentlige bemærkninger til deres ofte kortfattede notater vedrørende dem, der stod åbenbart skrifte.

En enkelt præst i Vester Flakkebjerg herred, hr. Peder Winther i Hårslev, der jo tildels omklamres af Førslev, Fuirendal og Krummerup sogne i det Østre Flakkebjerg herred, var meget omhyggelig med at gøre det. Han var io magister og en meget lærd mand. Da han i 1690 påbegyndte den ældste kirkebog for Hårslev, skrev han altid lange latinske klamamusser efter de skriftemål, han noterede i kirkebogen, men som tiden gik, trættedes han åbenbart. Hans tilføjelser blev stadig kortere, og efter nogle år lagde han også latinen på hylden og nøjedes med at skrive på dansk: ”Om så er eller anderledes, ved Gud og hendes egen samvittighed bedst”. I de her gennemgaaede kirkebøger ses stort set ingen kommentarer. Undtagelsen er vel nok magister Hans Hansen til Skelby Gunderslev, der godt kan være meget grundig i sine redegørelser i lejermålssager, men som aldrig er dømmende, endsige fordømmende.

Som nævnt blev det åbenbare skrifte afskaffet i 1767, men kun imod, at man enten blev hensat på vand og brød i otte dage eller betalte en bøde. På andre områder blev skriftemålet opretholdt, således for ihjelligning af spædbørn, men det blev kun sjældent praktiseret. Det er i hvert fald ikke indført i kirkebøgerne, heller ikke, når det drejede sig om forsømmelser med at få børn døbt. På det område blev skriftemålet først ophævet med forordningen af 30. maj 1828. Det er altså ukorrekt, når det i almindelighed siges, at det åbenbare skrifte blev afskaffet i 1767. Formelt bortfaldt det først med straffelovene af 1866, men det tjener præsterne til ære, at de i næsten 100 år ikke havde praktiseret det åbenbare skrifte. Om det nu skyldtes, at man havde fundet ud af, at det umuligt kunne være kirkens og langt mindre kristendommens sag at optræde som moralens vogter, får stå hen. Tilbage står, at kirkebøgerne med afskaffelsen af det åbenbare skriftemål blev en kende mere farveløse og en menneskelig og kulturel dimension fattigere.

Kilder:

Kirkebøger for Fodby, Vallensved, Marvede, Hyllinge og Gunderlev sogne og kommunionbogen for Kvislemark-Fuirendal sogne. Desuden Danmarks adelsårbog 1941 om slægten Vind.
Hirsch: Danske og norske officerer 1648-1814. - Historisk leksikon samt Severin Kjær: Fra stavnsvånds båndets dage 1888, side 353-373.

Erling Petersen, Dalsgårdsvej 68, 4250 Fuglebjerg
Pens. overlærer. Tidligere årbogsredaktør
omfattende lokalhistorisk og skønlitterært forfatterskab. Bl.a. "Dengang det var før".

Kampen om Christian Madsens sjæl Forviklinger omkring et selvmord i Sneslev

Af Jens Christian Mohr

Christian Madsen havde omkring 1728 taget fæste som universitetsbonde i Sneslev, den lille landsby nær Fuglebjerg. Universitetets bønder har nok ikke været de ringest stillede, men ikke desto mindre besluttede Christian Madsen kort før julen 1729 sig til at holde sengen. Her blev han længe, først henimod foråret var han på benene. Ingen vidste, hvad han havde fejlet, men flere bekræftede, at Christian Madsen herefter ikke var den mand, han havde været. Vel passede han sin jord, men han gik underligt ludende, med hovedet vendt mod jorden som i dybe tanker og undertiden ikklædt et tørklæde om hovedet som en kvinde. Nu og da følte han også behov for at gå op på sit loft "for at lægge sig der i rolighed".

Dagen den 24. april 1730 var alt tilsynladende i ro og gænge. Om formiddagen passerede Christian Madsen sine naboer ved vangeleddet på vej til pløjning, han spiste senere til middag med sine folk, men om eftermiddagen gik han op og hængte sig på loftet.

Nu var selvmord dengang ud fra kirkelige og juridiske betragtninger en særlig alvorlig sag. En selvmorders ejendele stod til konfiskation, kronen kunne gøre krav på dem, og liget var forment adgang til kirkegården. Kirkens fred var en selvmorder nægtet. Imidlertid var der dispensationsmuligheder: var selvmordet begået i sygdom eller "raseri", d.v.s. sindsforvirring, tog man lempeligere på sagen.

Universitetets ridefoged, Anders Pedersen, såvel som herredsfogeden, Eskild Bruun, var indstillede på at fare med lempe. Man indberettede til amtmanden, at Christian Madsens selvmord havde baggrund i åbenbart raseri, idet der henvistes til afdødes ekcentriske adfærd, og man fik amtmandens sanktion til en stulfærdig begravelse på kirkegården.

Imidlertid blev der nedlagt protest, da rygtet om denne sags gang slap ud. Den aktive var her først og fremmest forvalteren på Førsløvgård, den nærliggende herregård, som ejedes af den hovedrige Carl Adolph v. Plessen. På sit herskabs vegne gjorde forvalter Ostorf det klart, at liget ville blive forment adgang til Førsløv kirkegård. Plessen havde patronsretten til denne kirke, d.v.s. retten til at administrere, indsætte præsten og regulere mange sider af dens virksomhed, og det var vel på denne baggrund, man mente at kunne intervenere.

Amtmandens afgørelse betragtedes på Førsløvgård ikke som altafgørende, og det kom derfor til mærkelige optrin, da Christian Madsen skulle begraves. Førsløvs beboere, der var mødt talstærkt op for at se, om liget ville blive sluppet ind eller ej, blev vidner til at fuldmægtigen fra Førsløvgård skændtes med herredsfogeden hen over kisten, som blev håret ud og ind ad kirkegårdens låger, alt efter hvem der havde overtaget i diskussionerne.

Enden blev, at Christian Madsen faktisk begravedes indenfor, i krogen ved kirkemuren, d.v.s. et meget beskedent sted, uden ligprædiken og gejstlig medvirken.

Hermed var sagen imidlertid langt fra slut, idet der fra Førsløvgård strømmede fortsatte protester. Ostorf ønskede Christian Madsen gravet op igen og fjernet fra kirkegården, hvor han ingen plads havde "som den der på forsættelig vis har skilt sig fra denne menigheds samfund". Han førte vidner, som ikke havde bemærket noget raseri hos selvmorderen, og hvis udsagn pegede i retning af, at Christian Madsen udelukkende havde taget livet af sig som et ugudeligt, ondsindet individ. Det tunge skyts var her på sognepræstens, Gyrstings, udsagn. Christian Madsen skulle have levet på dårlig fod med sin kone, have været et gerrigt menneske i bestandig strid med sine naboer; et centralt punkt blev præstens påstand, at Madsen i påsken, på selve langfredagen under prædiken, var blevet set pløjende i sin mark, hvorved han havde vist sit genstridige sind. Andre vidner, d.v.s. bønder i Sneslev og Førsløv synes mere lunkne: det var da muligt Christian Madsen havde været ude at pløje på det og det tidspunkt, man vidste det ikke så nøje.

Modparten, altså herreds- og ridefogederne, havde hertil at sige, at de nok ikke lige frem ville beskyldte præsten for at lyve, men hans udsagn og alle klager var ubeviste. Så vidt de kunne se havde hele sagen sin egentlige årsag i vises forsøg på at chikanere Christian Madsens efterladte.

Sagen blev først endelig afgjort i juni måned, hvor kongens svar på Madsens enkes, Kirstine Danieldatters, supplik indløb. Christian Madsen fik lov at blive på kirkegården, begravelsen skulle ikke gøres om.

Skumle motiver?

Sagen er mærkelig. Impulserne til hele balladen kom tydeligvis fra Førsløvgård, hvor Plessen klart har været i stand til at koste rundt med præsten, men hvorfor var man her så øm over kirkegården?

Man kan vel ikke udelukke, at baggrunden var religiøst betingede overvejelser, men en mere kynisk hjerne kunne være fristet til at kalkulere med mere kontante årsager. Det var jo sagt, at alle godsets klagemål kom frem i et forsøg på at chikanere Christian Madsens familie. Udtrykket antyder, at den egentlige grund ligger godt væk fra, hvad der kan ses i sagens akter, og her kan man pege på, at Plessens ejerskab af Førsløvgård var af ret ny dato, og at Plessen tydeligvis havde planer og ambitioner, hvilket bl.a. gav sig udslag i samlingen af kæmpemæssige godskomplekser, der til sidst var ubrudte i en

linje fra Bavelse Sø til Karrebæksminde. At få en sådan karakter ind i et ellers fredeligt samfund kunne give gnidninger som uoverensstemmelser om driftsformer, hegning, skov og eng.

I denne sammenhæng kunne en selvmordssag, rigtigt turneret, bruges som afpresning over for en modstander - eksempelvis Christian Madsens efterladte, som i disse anspændte måneder havde en konfiskationssag hængende over hovedet. Var Christian Madsen blevet gravet op og smidt ud af kirkegården, var dette jo ensbetydende med en dom for "overlagt selvmord", og kronen kunne konfiskere al boets ejendom.

De kilder man har at holde sig til, d.v.s. vidneudsagn for birke- og herredsret, protestskrivelser og forhør, kommer dog kun med denne antydning af chikane, så man må vel stadig levne det religiøse gemyt en chance.

Kilder:

Antvorskov/Korsør amter: Breve og dokumenter vedrørende ulykkelige hændelser og hurtige dødsfald, 1728-33. Flakkebjerg Herreds Tingbog, 1723-42).

Jens Christian Mohr, Tyrolsgade 17, 3. tv., 2300 København S
Cand. mag.

Nye bøger - udgivet i 1994

Danske Provinstryk 1482-1830

En bibliografi udarbejdet af Grethe Larsen under redaktion af Erik Dal. Bd. I: Sjælland, Lolland, Bornholm. XXXII+212 s. indb. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Det Kongelige Bibliotek 1994. Pris 350 kr. indb.

Interessen for ældre danske bøger har oftest rettet sig mod forfattere og emner. Det samme gælder derfor de vigtigste hjælpemidler, især de store forfatterleksika og de uundværlige bind af Bibliotheca Danica 1482-1830. Ønsker man at anlægge bog- og lokalhistoriske synsvinkler, har Lauritz Nielsens Dansk Bibliografi 1482-1600 med dens sted- og bogtrykkerregistre givet alle oplysninger, men altså kun for bogtrykkets første tid.

Nye studiemuligheder åbnes derfor med det første og følgende bind af Danske Provinstryk 1482-1830, som er ordnet efter landsdel, by, bogtrykker og trykkeår med titler på ca. 4000 bøger, småtryk og blade fra 24 trykkesteder i det nuværende Danmark - foreløbig med 1100 titler fra 8 byer på Øerne undtagen Fyn og med Sorø Akademi trykkerier i 17. og 18. århundrede som langt de største firmaer. Denne ordning giver indgange til forskelligartede studier, som har været vanskelige at komme ind på, når bog- og lokalhistorikere ville arbejde med en bestemt bogtrykker. Lokal- og person-, bog- og erhvervshistoriske studier kan finde vej her, fordi den enkelte trykker havde sin egen horisont og kundekreds, selv i et lille land med en stærkt centralistisk hovedstad.

Med det omtalte ordningsprincip gives der indtil 1600 kun korte titler, derefter meget udførlige bibliografiske og typografiske data om hver bog, pjece eller avis; særlige skrifter, prydmateriel og illustrationer anføres.

Carsten Henrik Bang: Guide til danske fortidsminder.

Udgivet af Gyldendal i samarbejde med miljøministeriet, Skov og Naturstyrelsen.

Bogen er velegnet for den, der vil begynde at kende en egns fortidsminder, men ellers er der ikke meget at hente i dette værk, som tilmed kan være meget misvisende.

Har man Henning Dehn-Nielsen: 356 oldtidsminder på Øerne, er der ingen grund til at øge håndbogssamlingen.

Ingrid Falktoft Andersen: Vejviser til Danmarks oldtid

Udsendt af Wormianum i samarbejde med G. E. C. Gads Forlag.

Denne fører i oldtiden er bedre end ovenstående fra det konkurrerende forlag. Og stadigvæk skal man bevare den gamle bog om 356 oldtidsminder på Øerne.

Vejviseren er overskuelig og har udførlige beskrivelser af de 749 medtagne lokaliteter. Fortællingerne er gode, men det vil blive en barsk opgave, at skulle kikke på så mange høje, som omtales i bogen. Men husk: Det er en turhåndbog og ikke et videnskabeligt værk.

Per Gliese og Otto Rasmussen: Dansk mølleatlas III

Vejviser over møller på Sjælland, Lolland, Falster, Møn og Bornholm.

Udgivet af Dansk Møllerforening, som særtryk af medlemsbladet "Møllen". Pris : Kr. 60.

Det er en fin guide for dem, der ønsker at se de eksisterende vind- og vandmøller.

Axel Bolvig: Bondens billeder

Om kirker og kunst i dansk senmiddelalder. Gyldendal. 159 sider. I sin bog behandler lektor Axel Bolvig kirkekunstens storhedstid (1250 -1550). Bogen har adskillige henvisninger til lokaliteter i Sorø Amt. Man kan forholde sig til de tolkninger og selvfølgeligheder der er i bogen, men den er værd at læse.

Slægten Oxholm

Redaktion: Mette Oxholm Sørensen og Chris Gade Oxholm Sørensen. Forlaget Oxholm, Kolt Kirkevej 13, 8361 Hasselager.

Slægtsbogen om Oxholm er et digert værk på 590 sider. Den koster 870 kr. Det er meget grundige studier, der ligger til grund for slægtsbogen, som lokalt har interesse fordi der er beskrivelser af ejerne af Tårnholm, Tårnborg og Kruusesminde - alle ved Korsør.

Anders Enevig: Vejkrucifikser i Danmark

Poul Kristensens forlag.

Anders Enevig er pensioneret overpolitibetjent, men har stor interesse for kulturhistoriske emner, og det har ført til denne bog, som omtaler de 29 krucifikser, der er tilbage i Danmark. 23 af disse står stadig ved landevejene, mens de sidste 6 er flyttet ind på kirkegårde.

Mads Lidegaard: Danske sten fra sagn til tro

Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck. 248 sider.

Højskolelærer Mads Lidegaard har undersøgt samtlige historier om sten og deres sagn. Det er der kommet en flot bog ud af. I alt 550 kæmpesten har "overlevet" til i dag, og det er deres historie der fortælles.

Mikkel Faurholdt og Svend G. Kjeldsen: Ninn

Spektrum. 300 sider.

Denne biografi fortæller om den konservative toppolitiker Erik Ninn-hansen, der blev født i Skørpinge og havde sin skolegang i Slagelse.

Kirsten Borg: Korsør fæstning

Udgivet af Korsør Bibliotek med støtte fra Saltbækvigfonden og Korsør Kommune.

Fru Borg har gennem lang tid beskæftiget sig med Korsørs historie og i særdeleshed med Fæstningens historie, og det er der kommet et smukt bog ud af.

Bogens første halvdel fortæller om fæstningen, mens anden halvdel er en uvurderlig samling af kilder, der giver bogen stor værdi.

Alle kender Fæstningstårnet i Korsør, og nu har man muligheden for at læse en god fremstilling om det historiske set så interessante sted.

Keld Grinder-Hansen: Hvor der handles, der spildes. Hvad 3300 mønter fortæller om Tårnberg ved Korsør

Nationalmuseets Arbejdsmark 1994 side 186-196.

Efter en redegørelse for det vi indtil nu har vidst om Tårnberg kirke og borgbanke, redegør museumsinspektør Keld Grinder-Hansen for resultatet af de 3294 mønter, som Ole Bundgaard har fundet på marken øst for kirken. Ved hjælp af sin metaldetektor fremdragede Ole Bundgaard et utal af effekter fra middelalderen, og resultatet af hans arbejde blev, at man kunne fastslå beliggenden af Tårnberg by. Artiklen er god læsning, for dem, der vil vide noget om dette magtcentrum i midten af middelalderen.

Erling Larsen og Georg Schønnemann: Broderkredsen i Korsør

I anledning af at Broderkredsen i Korsør havde 100 års jubilæum, udsendtes en smuk bog på 48 sider om Broderkredsen, der er den selskabelige sammenslutning for medlemmer af Den danske Frimurerorden. Jubileumsskriftet, som er udført meget smukt, fortæller både lokalhistorie fra Korsør, fortæller om Frimurerordenen og om nogle af de kendte, lokale medlemmer som Jens Baggesen og Lauritz Melchior. Især afsnittet om købmand m.v. Ole Laurenberg er værd at stifte bekendtskab med.

Frede Henriksen: Malerskolen i Slagelse 1909-1994

Fhv. malermester og ledende faglærer Frede Henriksen, Slagelse fortæller i bogen om Malerskolen i Slagelse 1909-1994 om uddannelsen i malerfaget i al almindelighed og om uddannelsen ved Teknisk Skole i Slagelse i særdeleshed. Vi får et strejftog om malernes uddannelse gennem tiderne og derefter mere om uddannelsen i den nævnte periode. Malermester Henriksen elsker sit fag og er en god fortæller, og det bærer bogen præg af.

Nytårgave til Borupris' Venner 1995

Foreningen "Borupris' Venner" udsendte igen i december en nytårgave i form af et hæfte med fortællinger som mere eller mindre har med den pågældende lokalitet at gøre. I år læser vi om Svend Dyhre Rasmussen og Stednavneudvalget og om en runddykke på Gadebakken.

Det meste af Nytårgaven er en gengivelse af det resumé, der er på dansk i dr. agro. Grith Lerches disputats om pløjeredskaber og jorddykningspraksis i Danmark. Artiklen handler om pløjning fra vikingetiden til 1800 og har relevans for den dyrkning af jorden som skete på Borupris.

Det er godt at redaktøren af Nytårgaven har bragt resuméet af disputatsen, så Grith Lerches forskningsresultater om hjulplovens fortræffelighed kan blive udbredt.

Jette Kjærulff Hellesten og Ole Tuxen: Varme

Korsør kommunale varmforsynings 25 års jubilæum 1994. Udgivet af Korsør kommunale værker.

En smuk jubilæumsbog på 40 sider med mange illustrationer. Den velskrevne bog kan både læses som historien om fjernvarmen i Korsør, men den kan også læses af alle og enhver, der ønsker at vide noget om udviklingen fra centralvarme til fjernvarme, og hvorledes fjernvarmforsyningen har udviklet sig.

Bogen er velskrevet, og den er velegnet læsning for ikke teknisk uddannede læsere.

Socialdemokratiet i Skælskør 1894-1994

Jubilæumsskrift og borgmester A. Westergaards erindringer fra Skælskør 1910-1929.

En redaktionskomité har samlet stoffet til dette jubilæumsskrift, der er skrevet af vennerne om vennerne.

Jubilæumsskriftet er delt i to, en halvdel om foreningen og en halvdel med A. Westergaards erindringer. Westergaard var Skælskørs første folkevalgte borgmester og sad i perioden 1918-1921. Disse erindringer er ud fra en lokalhistorisk synsvinkel det mest interessante ved jubilæumsskriftet.

Steff-Houlberg

Et portræt udgivet i anledning af Steff-Houlbergslagterienes 25 års jubilæum. Med udgangspunkt i Ringsted Andelslagteri fortælles om sammenslutningen af 9 svine-slagterier på Sjælland - FSA, der senere tog navnet Steff-Houlberg. Det er en bog på 52 sider, som trækker nogle interessante linier i udviklingen inden for andelsvineslagterierne.

Egon L. Jensen m.fl.: Omø turistguide

Selvom det er en turistguide og formen beskeden, så er der to afsnit i hæftet, som har interesse, nemlig : Omøs landskabshistorie og Møller på Omø.

Christian Nielsen: Lærer fra landet

84 sider. Erindringsserien Folk fortæller nr. 30. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkemindesamling. Bogen har underteksten : Barn på Agersø i tyverne, uddannelse i trediverne og en ung lærers tilværelse i fyrreerne.

Helge Christiansen: Lokalhistorier

5. samling.

1994-udgaven af Helge Christiansens lokalhistoriske forfatterskab med beretninger fra Stillinge sogn rummer bl.a. historien om bestræbelserne for en kirke i Næsby, en artikel om den lokale brugs i 100 år, en redegørelse for forfatteren Zakarias Nielsen 150 år, sognefoged N. P. Emil Christiansens erindringer og endelig Helge Christiansens store beretning om mindestenen ved Store Kongsmark og flystyrket som mindestenen er sat over. (Se Årbog 1993).

Denne og tidligere samlinger fås ved henvendelse til forfatteren 53 54 75 11.

Et torv i provinsen. Livet omkring Fuglebjerg Torv før og nu

Studiekredsen "Kend din egn", som gennem flere sæsoner har været gennemført hos LOF, har udsendt et skrift på 35 sider med billeder og tekst om Fuglebjerg Torv. Det er en fornem guide til Fuglebjerg, og efter at have studeret bogen, opdager man, at Fuglebjerg ikke er noget man skal køre uden om, men gøre et ophold i.

Jul i Sorø

Den 42. årgang rummer, som tidligere, gode historier om Sorø. Bl.a. om badelivet ved Sorø Sø, om Det plessenske Overdrev, om et manuskript af H. C. Andersen som blev fundet på Sorø Akademis bibliotek og om byfornyelsesprojektet Østergade/Absalonsgade. Mest fornøjeligt er det at læse frisørmeister Bent A. Larsens samling af anekdoter om markante Sorøborgere.

Jul i Slagelse

I 1994 tog John Sichel initiativet til udgivelsen af Jul i Slagelse. På et halvhundrede sider fortælles om Slagelse før og nu. Der er solide historiske artikler og nogle mere fyldprægede, men alle giver det et bidrag til byens liv.

Jul i Skælskør Kommune

Udgivet af Steen Andreasen, Johannes Lyshjelm, Ove Larsen, Ib Marquardsen og Steen Olsen. På de 56 sider fortælles om årets gang i Skælskør Kommune og der bringes læseværdige artikler af stor historisk lødighed, bl.a., Villy Petersen: Skælskørs ferske vand, Erik Nielsen: Katharina i Sdr. Bjerre, Ejvind Friis Jensen: Flykatastrofen ved Venslev 9. april 1944 og Ketty Nielsen: Da auktionsklokken lød (Om fiskeauktionerne).

Broby - set fra luften.

Brobybilleder I.

“Lille Anes Venner” - der er titlen af lokalhistorisk forening for Broby og omegn har ved lektor Jørgen From Andersen udsendt det første hæfte i en påtænkt serie med gamle billeder fra området.

“Broby set fra luften” er gengivelse af en række luftfotos fra Sylvest Jensens arkiv. Billederne har en kort forklarende tekst, og publikationen viser med al tydelighed, forandringerne gennem forholdsvis kort tid.

Broby set fra luften er på 24 sider og fås ved henvendelse til “Lille Anes Venner” tlf.: 53 64 83 62.

Hanne Marie Motzfeldt: Ringsted Børs - strøtanker om fortid og nutid

I forbindelse med renoveringen af den store prægtige bygning på Ringsted Torv - Ringsted Børs - har arkitektgruppen bag renoveringen formået Ringsted “Grand old Lady” - Hanne Marie Motzfeldt til at fortælle, hvad hun kan huske om bygningen, hvor der var bank, hotel, butikskolaler og store lejligheder, hvor fru Motzfeldt selv har resideret siden mellemkrigstiden. Det er en uhøjtidelig fortælling om Ringsted i dette århundrede, men den indeholder mange nyttige oplysninger. Arkitekt Jørgen Witting fortæller i bogens sidste sider om renoveringen af Børsen.

Steen Andresen: Superbrugsen i Skælskør

48 sider.

Dette jubilæumsskrift i anledning af 75-årsjubiléet fortæller om brugsens udvikling i Skælskør fra den vanskelige begyndelse i 1919 til nutidens Superbrugs.

Ulla Holdt m.fl.: Albertihuset

Det er historien om en villa fra 1901, som i 1937 blev indrette til hvilehjem, men som i 1944 blev overtaget af Statens Åndssvageforsorg, idet 20 kvinder fra Andersvænge blev flyttet dertil. Jubilæumsskriftet fortæller om udviklingen i åndssvageforsorgen og om planerne for fremtiden som mininstitution.

R. Lykke Jørgensen: Minder fra krigen 1939-1945

Den nu pensionerede politibetjent og politiker R. Lykke Jørgensen i Skælskør har skrevet sine erindringer fra årene 1939-1945, hvor han i periodens anden del sad i koncentrationslejr. Erindringerne er ikke trykt, men manuskriptet er afleveret til Egnshistorisk Arkiv på Skælskør Bibliotek.

Karen Holst: En mejerist behøver ikke at kunne synge

Artikel i Askov Højskoles årsskrift 1993. Det er historien om mejeribestyrer Anders Madsen, Omø som skænkede sin samling af grafiske billeder til Askov Højskole.

Carsten Fich-Olsen: Glemmebogen 1994

Sjællands Tidende har udsendt et hæfte med tegneren Carsten Fich-Olsens satiriske tegninger fra lørdagsavisen. De portrætterede er vanskelige at genkende, og historierne fra ugen, som bliver brugt, kan være det samme. Glemmebogen er netop til at glemme begiverne i, for de er altid præsenteret negativt.

Årsberetning

Ca. 45 medlemmer deltog i generalforsamlingen den 14. april 1994 i Restaurant Lystbådehaven, Korsør. Erling Petersen, Fuglebjerg blev valgt til dirigent. I min beretning omtalte jeg bl.a., at det er bestyrelsens indtryk, at vort sekretariat på Broby Gl. Skole hos vor kasserer Jørgen From Andersen fungerer godt til medlemmernes tilfredshed. Kassereren aflagde regnskabet, der udviste et overskud på kr. 6.790,-, hvilket må betragtes fuldt tilfredsstillende, da der har været ekstraordinære udgifter i forbindelse med omtalte flytning.

Som noget nyt havde vi inviteret historiske foreninger i Korsør til at overvære museumsinspektør Lisbeth Pedersens lysbillede foredrag "Bæltet, broen og mennesket". 15 personer havde taget imod tilbuddet.

I forbindelse med præsentationen af Årbogen 1994 uddeltes præmierne for de trykte artikler. Her ses de fem forfattere til årbogens præmierede artikler. Fra venstre er det: Klostergartner Chr. A. Thomsen, gårdejer Ejvind Friis Jensen, fru Edith Andersen, gårdejer Henry Kinnerup og fru Rig-mor Jul Petersen.

(Foto: Georg Hemmingsen, Slagelse)

Lisbeth Pedersen er museumsinspektør ved Kalundborg museum og har beskæftiget sig meget med de arkæologiske undersøgelser, der har fundet sted i forbindelse med bygningen af de faste forbindelser over Storebælt. Lisbeth Pedersen fortalte navnlig om fundet af en sæsonboplads ved Halskov, hvorfra der i stenalderen blev drevet fiskeri med faste fiskegårde.

Forårsturen 1994 gik til Barfods fyrværkerifabrik i Tune. 70 medlemmer deltog i turen. Lars Hoffmann Barfod er sjette generation i en slægt af kunstaffyrværkere. Barfod leverer bl.a. fyrværkeri til Tivoli og står for affyringen. Barfod og hans 3 døtre viste rundt på fabrikken og fortalte om deres spændende hverdag, krydret med morsomme historier. Vi så bl.a. Barfods ene-stående bibliotek og kobberstiksamling med bøger fra 1500-tallet. Under spisningen på Svo-gerslev kro fortalte Barfod fyrværkeriets historie.

Om eftermiddagen besøgte vi Roskilde Adelige Jomfrukloster og Roskilde domkirke. Begge dele meget interessante.

Efterårsturen til Ringsted Museum og Sct. Bendts kirke havde samlet 100 medlemmer. Kirken er simpelthen Danmarkshistoriens kirke fra 1170 til 1241.

Ringsted museum - tidligere Ringsted Landbrugsmuseum, blev oprettet i 1980. Museet viste en udstilling om kornets vej fra jord til bord, samt en nyåbnet by- og egnshistorisk udstilling.

I dec. måned havde vi præsentation af årbogen på Ringsted museum. Vort styrelsesmedlem museumsinspektør Kirsten Henriksen havde været så venlig at "lægge hus til". Det var særlig spændende i år, hvor der skulle være prisoverrækkelse til vinderne af prisopgaven. Da årbogen 1994 bragte 5 af de indsendte erindringer og bringer navnene på prismodtagerne, vil jeg ikke komme nærmere ind på det, men blot takke Kirsten Henriksen for de hyggelige rammer der var skabt omkring vore gæster.

En stor tak skal også lyde til pressen for den fine omtale der blev bragt i dag- og distriktblade i vort område, det gamle Sorø amt. På generalforsamlingen blev Bent Heegaard Petersen, Sørby-magle indvalgt i bestyrelsen i stedet for Carl Jonsén, Ringsted, som ikke ønskede genvalg.

Vi vil gerne takke Josén for det arbejde han har ydet for Historisk Samfund gennem mange år.

Da Bent Heegaard var vor revisor blev Lena Kristensen, Sorø valgt til ny revisor. Der skal lyde en velkomst til Lena Kristensen og Bent Heegaard Petersen med ønsket om et godt samarbejde.

Historisk Samfund har 595 medlemmer, sammenlignet med andre Historiske Samfund er det et tilfredsstillende medlemstal, men det er en tilbagegang på ca. 120 medlemmer over en 10 års periode, hvorfor bestyrelsen har det mål, at vende denne tilbagegang til fremgang. Derfor holder vi vort kontingent på et meget rimeligt niveau, bl.a. takket være drifttilskud fra de fleste kommuner i vort område, samt fra banker og Sparekasser, hvilket vi er meget taknemlig for. En tak til bestyrelsen for et godt og positivt samarbejde,

Preben V. Andersen

Driftsregnskab fra 1/10 1993-30/9 1994

	Indtægt	Udgift
Kontingent	53.550,00	
Salg af ældre årbøger	1158,75	
Salg af Bugges kort	263,75	
Tilskud offentlige	14.850,00	
Tilskud private	2000,00	
Møder	0,00	
Ture	1876,00	
Renter	1446,10	
Indtægter ialt	75.144,60	
Trykning af Årbog		40.888,75
Porto		10.332,00
Medlemsadministration		9.307,51
Kontor		206,73
Bestyrelse		180,00
Møder		470,00
Ture		2445,00
Gaver		1222,50
Honorarer		1160,00
Kontingent DLF		2142,00
Diverse		0,00
Udgifter ialt		68.354,49
Årets resultat		75.114,60
		<u>68.354,49</u>
		6790,11

STATUS

	Aktiver
Indestående på giro	24.037,76
Indestående sæson	4745,10
Indestående standard	17.042,83
Tilgode	0,00
Boglager	10.000,00
Aktiver ialt	55.825,69

EGENKAPITAL + GÆLD

Gæld	3403,88
Saldo 1/10 1993	45.631,70
Årets resultat	6790,11
Egenkapital og gæld ialt	55.825,69

Revisionspåtegning d. 24.4.95

Udgifts- og indtægtsbilag er gennemgået. Der er intet fundet at bemærke. Indestående på giro og bankbøger er afstemt. Beholdningen var tilstede.

sign. *Lena Kristensen*

sign. *Lars Hansen*

FØLGENDE HAR GIVET TILSKUD i regnskabsåret 1993/94:

Kulturministeriet
Vestsjællands amtskommune
Hashhøj kommune
Haslev kommune
Korsør kommune
Skælskør kommune
Slagelse kommune
Sorø kommune
Bikuben i Korsør
Skælskør Bank
Slagelse Sparekasse

Nye medlemmer pr. 30/4 1995:

1. Andersen, J. Mørk, Skjalm Hvidesvej 15, 4180 Sorø
2. Andersen, Leif Ejdrup, Hovedgaden 79, 1., 4295 Stenlille
3. Baagøe, Pia, Skjoldnæsvej 17, 4174 Jystrup
4. Bech, August, Valbygård Godskontor, 4200 Slagelse
5. Bendtsen, Yrsa, Overdrevsvej 12, Sørbymagle, 4200 Slagelse
6. Berggren, Kirsten, Lærkevej 35, 4250 Fuglebjerg
7. Bringgaard, Carl, Koldmosevej 11, 4180 Sorø
8. Eriksen, Erik Birch, Rødtjørnevej 11, 4180 Sorø
9. Hansen, Anelise, Stokholtsvej 35, 4173 Fjenneslev
10. Jensen, Alfred, Antvorskov Allé 53, 4200 Slagelse
11. Jensen, Harriet, Pilegårdsvej 10, 4173 Fjenneslev
12. Jeppesen, Jens, Kirkerupvej 63, Kirkerup, 4200 Slagelse
13. Lorenzen, Grethe, Søskovvej 39, 4180 Sorø
14. Olsen, Eva, Langebjergvej 5, Tystrup, 4250 Fuglebjerg
15. Petersen, Alf, Hyllerupvej 50, 4200 Slagelse
16. Rasmussen, K. Bruun, Rønnesholm 17, Sønderup, 4200 Slagelse
17. Stilling, Erik, Næblevej 20, 4242 Boeslunde
18. Thomsen, Jens, Søgade 17 A, 4180 Sorø
19. Warring, I., Slagelse Landevej 115, 4242 Boeslunde

Love for Historisk Samfund for Sorø Amt

- § 1. Samfundets formål er at vække og styrke den historiske sans og udbyde forståelsen af fortidens minder i den store befolkning inden for amtets grænser.
- § 2. Formålet søges nået ved at afholde offentlige møder med historiske foredrag rundt om i amtet og ved at udgive en årbog - og om muligt mindre skrifter - , der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie i jævn og letlæselig form. Årbogen tilsendes medlemmerne.
- § 3. Medlem af samfundet kan enhver blive ved at indmelde sig hos et af bestyrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes af generalforsamlingen.
- § 4. Samfundet ledes af en bestyrelse på mindst 7 og højst 11 medlemmer. De vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 2 år ad gangen, således at der årlig afgår skiftevis mindst 3 og 4 og højst 5 og 6. Bestyrelsen vælger af sin midte formand, næstformand, sekretær og kasserer.
- § 5. Årbogen udsendes samtidig med opkrævningen af medlemsbidraget. Dens udgivelse varetages af et redaktionsudvalg bestående af en redaktør og 2 medlemmer, alle valgt af bestyrelsen.
- § 6. Regnskabsåret går fra 1/10-30/9. Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges samtidig med bestyrelsen.
- § 7. Generalforsamlingen holdes om muligt i forbindelse med et foredragsmøde. Den sammenkaldes med mindst 8 dages varsel. Afgørelser på generalforsamlingen træffes ved almindelig stemmeflerhed. Ændringer i lovene skal dog for at være gyldige vedtages med mindst 2/3 af de afgivne stemmer. Den ordinære generalforsamling må ikke holdes 2 år i træk på samme sted.
- § 8. Ekstraordinære generalforsamlinger kan afholdes, når bestyrelsen eller mindst 15 medlemmer ønsker det. I sidste tilfælde skal bestyrelsen indkalde den forlangte generalforsamling senest 3 uger efter begæringens modtagelse.
- § 9. Forslag til behandling på generalforsamlingen må i skriftlig form forelægges for bestyrelsen senest 3 dage før generalforsamlingens afholdelse.
- § 10. Hvis samfundet skulle opløses, skal dets ejendele overgå til offentligt arkiv eller samling, så vidt muligt inden for amtets grænser. Denne bestemmelse kan ikke senere forandres.

Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt:

FUGLEBJERG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Sandvedvej 22, 4250 Fuglebjerg.

Telefon: 53 75 60 28.

Åbent: Fredage 15-19 og efter aftale.

Leder: Holger Johansen, Langgade 22, Sandved, 4747 Sandved.

Område: Fuglebjerg kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HASHØJ KOMMUNE:

Beliggenhed: Flakkebjerg skole, Flakkebjerg Hovedgade 34, 4200 Slagelse.

Telefon: 53 58 43 31.

Åbent: Mandage 17-19 og efter aftale.

Leder: Søren Grønnebech, Seerdrupvej 17, Fardrup, 4200 Slagelse, tlf 53 58 43 31.

Område: Hashøj kommune.

HASLEV LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Haslev Folkebibliotek, Jernbanegade 62, 4690 Haslev.
Telefon: 56 31 24 44.
Åbent: Mandage 14-17, 1. torsdag i hv. md. 16-19.
Leder: Lillian Hovman, Højbjergvej 24, 4250 Fuglebjerg.
Område: Haslev kommune.

HOLSTEINBORG GODS- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Holsteinborg, 4243 Rude.
Telefon: 53 75 90 05.
Åbent: Efter aftale på hverdage.
Leder: Ulrich Holstein-Holsteinborg.
Område: De to Flakkebjerg herreder.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KORSØR OG OMEGN:

Beliggenhed: Søbatteriet 11, 4220 Korsør.
Telefon: 53 57 36 72.
Åbent: Mandag, onsdag 10-12, torsdag 14-17.
Leder: Kirsten Slot Larsen.
Område: Korsør kommune.

MIDTSJÆLLANDS LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Skolegade 9, 4100 Ringsted. 53 61 68 59.
Telefon: 53 61 68 59
Åbent: Mandag-onsdag 9-11,30, torsdag 9-18, fredag lukket.
Leder: Niels Jørgen Hansen, Dronning Margrethesvej 33, 4100 Ringsted.
Område: Ringsted kommune.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Amtsgården, Teatergade 16, 4700 Næstved.
Telefon: 53 73 65 07.
Åbent: Mandag-fredag 13-15.
Leder: Bjarne Birkebæk.
Område: I gl. Sorø amt: Herlufsholm, Fodby, Karrebæk, Vallensved, Hyllinge og Marvede sogne.

SKÆLSKØR EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Maglebyvej 13, 4230 Skælskør.
Telefon: 53 59 43 73.
Åbent: Tirsdag 10-12, 14-16
Leder: Johs. Lyshjelm, Kærsangervej 11, 4230 Skælskør.
Område: 4230 Skælskør kommune.

SLAGELSE LOKALARKIV:

Beliggenhed: Centralbiblioteket, Stenstuegade 3, 4200 Slagelse.
Telefon: 53 52 12 45.
Åbent: Tirsdag 16-19, onsdag 10-15, 1. lørdag i md. 10-13.
Leder: Gitte Strange Hansen, biblioteket.
Område: Slagelse kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SORØ OG OMEGN:

Beliggenhed: Biblioteket, Storegade 7, 4180 Sorø.

Telefon: 57 87 01 01

Åbent: Efter aftale. Onsdag 10-12.

Leder: Ronald Stout.

Område: Sorø Kommune.

STENLILLE KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Hovedgaden 66, 4295 Stenlille.

Telefon: 53 60 46 27.

Åbent: Hele året (undt. juli og august) 2. tirsdag i måneden kl. 19-21.

Leder: Lise Bruun, Vibevej 15, 4295 Stenlille.

Område: Stenlille kommune.

